

Straty z vylúčenia Rómov

Kľúčom k integrácii je rešpektovanie inakosti

Anton Marcinčin a Ľubica Marcinčinová
2. júl 2009

1. Úvod.....	2
2. Pramene informácií	6
3. Efektívnosť výdavkov a odhad časových radov	14
Vývoj populácie na Slovensku	14
Trh práce	15
Sociálna pomoc	17
Školstvo	19
Zdravotná starostlivosť	28
Kriminalita	30
4. Náklady z vylúčenia sú vysoké	31
Trh práce	32
Sociálna pomoc	32
Sociálne poistenie	33
Školstvo	33
Zdravotné poistenie	34
Kriminalita	34
Nepriame náklady	35
Zhrnutie	35
5. Školstvo – príklady zo zahraničia	36
Multikultúrne vzdelávanie	38
Vzdelávanie Rómov v severských krajinách	44
6. Programy a projekty	46
Existuje rómske etnikum, alebo len chudobná skupina obyvateľstva?	46
Pravidlá programov	52
7. Literatúra	58
8. Prílohy	66

1. Úvod

Rómovia tvoria veľkú časť slovenskej populácie. Podľa odhadov je na Slovensku asi 430.000 Rómov (8% slovenskej populácie), z toho asi dve tretiny v produktívnom veku. Zo všetkých školopovinných detí na Slovensku je Rómov viac ako jedna sedmina.

Veľká časť Rómov je závislá na sociálnom systéme. Nízke vzdelanie a iná farba pleti majú za následok veľmi nízku zamestnanosť Rómov – len asi každý desiaty Róm v produktívnom veku pracuje – a chudobu, ktorá sa prenáša z generácie na generáciu. Závislosť na sociálnej pomoci vedie k vzniku sociopatologických javov.

Programy na pomoc Rómom neprinášajú očakávané výsledky. Spoločnosť si uvedomuje bezvýchodiskovosť situácie veľkej časti Rómov a preto vytvára mnohé koncepcie a programy, a na ich realizáciu vyčleňuje obrovské financie. Výsledky sú však ďaleko za očakávaniami, čo vplýva aj na rast protirómskych nálad.

Mnohé krajiny majú bohaté skúsenosti so vzdelávaním Rómov a ich začleňovaním do spoločnosti, z ktorých môže Slovensko čerpať pri zostavovaní svojich koncepcií a programov. Keďže vzdelanie považujeme za kľúč k pomoci Rómom, venujeme mu v tejto štúdii viac pozornosti

Situácia Rómov sa zhoršuje. Nízke vzdelanie rodičov sa reprodukuje na vzdelanie detí. Pomerne veľká časť rómskych detí je označovaná ako mentálne zaostalá a ako taká je umiestňovaná do špeciálnych škôl, čím v dospelosti stráca šancu úspešne sa zúčastňovať na trhu práce. Pritom podiel rómskej populácie, vrátane detí, sa postupne zvyšuje, takže na jednej strane stúpajú náklady na sociálnu pomoc Rómom, a na druhej strane stúpajú straty z nevyužitia ich potenciálu na trhu práce.

Rómovia a Nerómovia žijú na Slovensku v dvoch paralelných svetoch, čo nikomu neprospieva. Vládne politiky dokonca začali nahrádzať slovo Róm širokým pojmom sociálne znevýhodnená osoba, čo ešte viac stavia Rómov do pozície neviditeľnej menšiny. Cieľom tejto štúdie je preto odhadnúť ekonomické dôsledky vylúčenia Rómov na okraj spoločnosti, pričom vychádzame z dostupného výskumu o Rómoch na Slovensku, a snažíme sa zistiť, prečo je sociálna a ekonomická situácia Rómov zlá, prečo sú programy na pomoc Rómom neefektívne a neúčinné, a z akých medzinárodných skúseností môže Slovensko čerpať. Z našich záverov formulujeme všeobecné odporúčania pre verejné politiky.

Táto štúdia vznikala v atmosfére všeobecnej skepsy, chýbajúcej skutočne akademickej debaty o Rómoch na Slovensku, minima existencie odborných publikácií a pritom rozšírenej neznalosti už existujúcej literatúry, častého nezáujmu praxe o výskum (a existujúcich štúdií o prax) a fenoménu, ktorý sme nazvali „kruh neúspechu“: často pozorovaný neúspech rómskych rodičov, ako je nízke vzdelanie, nezamestnanosť a kriminalita sa premieta do pozorovaného neúspechu ich detí, ktoré vyrastajú v zlom sociálnom prostredí. Majorita zároveň priznáva neúspech programov na pomoc Rómom, zapríčinený neprispôsobením programov potrebám a možnostiam dospelých Rómov a rómskych detí, nedostatkom kvalitných informácií, odborných podkladov, projektového riadenia, spätných väzieb, výmeny a propagácie dobrých príkladov, a spolupráce zainteresovaných strán (vrátane aj medzi MVO). Skepsa z minima viditeľných úspechov programov potom vedie k presmerovaniu pozornosti od poskytovania zásadnej dlhodobšej pomoci napríklad pri vzdelávaní rómskych detí na riešenie okamžitých sociálnych problémov Rómov.

Keďže primárnym cieľom štúdie sú ekonomické dôsledky vylúčenia Rómov na okraj spoločnosti, museli sme sa najprv venovať dostupnosti kvantitatívnych údajov o sociálnej

situácii, pozícii na trhu práce a vzdelanostnej úrovni Rómov. To reálne znamenalo zmapovať rôzne pramene údajov a identifikovať dôvody, prečo je dôveryhodných kvantitatívnych údajov o Rómoch veľmi málo. Sú to hlavne nezhody v tom, koho má štatistika považovať za Róma, akým spôsobom sa majú zbierať údaje o rómskej populácii, aké údaje sú potrebné pre analýzy a či vôbec je užitočné pokúšať sa kvantitatívne merať sociálnu situáciu Rómov.

Naša ekonomická analýza využíva prístup z verejných financií, ktorý sa snaží merať súlad, či nesúlad medzi vynaloženými výdavkami a dosiahnutými cieľmi v konkrétnych výdavkových oblastiach, a zistiť príčiny úspechov a neúspechov. Keďže dostupných údajov o Rómoch je veľmi málo, snažili sme sa skombinovať údaje o regionálnej distribúcii rómskej populácie s dostupnými štatistikami v regionálnom členení, pričom výsledky porovnávame s výsledkami dostupnej literatúry a považujeme ich za konzervatívne a dostatočne dôveryhodné. Po zostavení časových radov pre rómsku, nerómsku a celkovú populáciu Slovenska za roky 2000 až 2030 pre demografický rast, stav a vývoj ukazovateľov trhu práce, podiel na čerpaní sociálnej pomoci a možnosti vzdelávania sa v súčasnom školstve, sme sa stručne venovali aj vývoju zdravotného stavu Rómov a ich podielu na kriminalite.

Po výpočte ekonomických dôsledkov vylúčenia Rómov sme uviedli príklad medzinárodnej skúsenosti vo vzdelávaní detí z jazykových minorít, pričom je na odborníkoch, aby hľadali najlepší model pre Slovensko, ktorý by zvrátil súčasný bezútešný stav častého zaradzovania rómskych detí do špeciálnych škôl pre mentálne postihnutých. Zároveň sme sa stručne dotkli aj otázok úspešnosti, či neúspešnosti programov cielených na rómske komunity.

Naším hlavným záverom je, že jadrom neefektívnosti a neúčinnosti programov na pomoc Rómom je nerešpektovanie socio-kultúrnych charakteristík rómskeho etnika a jeho heterogenosti – dôkazy pre toto tvrdenie sa opakovali v literatúre o trhu práce, školstve, zdravotníctve a kriminalite.

Štúdia je organizovaná takto: v druhej kapitole popisujeme dostupné pramene informácií o Rómoch. V tretej kapitole odhadujeme časové rady ukazovateľov potrebných pre odhad ekonomických dôsledkov nezačlenenia rómskej populácie za roky 2000 až 2030 a vyhodnocujeme efektívnosť verejných výdavkov. Vo štvrtej kapitole odhadujeme ekonomické dôsledky súčasného vývoja za predpokladu, že sa verejné politiky výrazne nezmenia. V piatej kapitole poskytujeme stručný popis niekoľkých zahraničných skúseností s multikultúrnym školstvom a vzdelávacími programami pre Rómov, a v šiestej kapitole načrtáme pravidlá pomoci, ktoré by mali rómske programy dodržiavať.

Vypracovaniu záverečnej verzie tejto štúdie predchádzal zber cenných pripomienok k predchádzajúcim verziám štúdie od účastníkov prezentácií na OSF 19. decembra 2008, 9. februára 2009 a 6. apríla 2009, písomné komentáre od M. Horvátha, M. Kahanca a Z. Uhereka, a diskusie s M. Vašečkom, E. Jurzycom, A. Mušinkom, M. Ficom, L. Stanek, A. Pánikovou, V. Petrus, V. Rafaelom a účastníkmi konferencie DEKÁDA v Belehrade 31. marca a 1. apríla 2009. Všetkým ďakujeme, pričom zodpovednosť za obsah štúdie ostáva, samozrejme, len na jej autoroch.

Záveru tejto štúdie môžeme rozdeliť do blokov:

1) Štatistiky

- **Nevieme, kto je Róm.** Odborné práce a legislatíva na Slovensku považujú etnickú príslušnosť a národnosť za totožné. Výskumníci si však uvedomujú, že pre rómske programy potrebujeme širšiu, ako národnostnú definíciu Rómov – napríklad etnickú v britskom slova zmysle – ale dosiaľ v tomto smere príliš nepokročili. Túto odbornú bezradnosť vyriešila vláda svojou vlastnou definíciou Rómov – sú to občania, ktorých

za Rómov pokladá majorita. Akokoľvek takéto vizuálne definovanie Rómov môže znieť, využívajú ho všetky rómske výskumy a vďačíme mu za naše vedomosti o Rómoch. K tejto definícii (podloženej britských chápaním etnicity) sa prikláňame aj my v tejto štúdii.

- **Nemáme informácie o Rómoch.** Kým o majoritnej populácii máme k dispozícii množstvo časových radov autoritatívnych a medzinárodne porovnateľných štatistík, ktoré merajú výšku a skladbu príjmov a výdavkov domácností a jednotlivcov, či ich aktivity na trhu práce, o Rómoch nemáme takmer žiadne kvantitatívne údaje. Na Slovensku je málo výskumníkov, ktorí vedú pracovať s kvantitatívnymi údajmi a ktorí by požadovali pravidelný zber etnických členených údajov štatistickým úradom.

2) Odhady ukazovateľov a časových radov

- **V roku 2030 budú Rómovia tvoriť 10% populácie Slovenska** a 16% populácie v produktívnom, alebo školopovinnom veku. Kým podiel nerómskych seniorov stúpne na 21% celkovej populácie Slovenska, podiel rómskych seniorov ostane len na 0,5%. Dôležitý je regionálny rozmer - v niektorých obciach a okresoch počet rómskych detí prevýši počet nerómskych detí, a rozvoj miestneho pracovného trhu a miestnej ekonomiky bude závisieť na aktivite rómskej populácie.
- **Nízka aktivita Rómov na trhu práce.** Odhadujeme, že v rokoch 2006 až 2010 asi dve tretiny Rómov rezignovali na hľadanie pracovného miesta. Miera zamestnanosti Rómov je asi 10% (Nerómov asi 60%) a miera nezamestnanosti Rómov je asi 46% (Nerómov 10%). Nízka pracovná aktivita je regionálnym problémom: štvrtina slovenských okresov s najvyššou koncentráciou rómskeho etnika má výrazne vyššiu registrovanú nezamestnanosť a nižšie šance na rozvoj: polovica ich nezamestnaných je bez vzdelania, alebo len so základným vzdelaním, 60% nezamestnaných je bez práce dlhšie, ako rok, a 44% nezamestnaných je bez práce dlhšie ako dva roky.
- **Vysoká závislosť na sociálnych dávkach.** Rómovia majú takmer 30% podiel na objeme vyplácaných sociálnych dávok, a kvôli vyššiemu počtu detí dostávajú nominálne vyššie prídavky na deti a rodičovské prídavky. Je ale možné, že vzhľadom na počet detí a dĺžku ich štúdia dostávajú rodinnej podpory menej, ako Nerómovia.
- **Rómske deti nie sú mentálne zaostalé; zlé sú testy.** Podľa našich odhadov je v špeciálnych školách umiestnených ako mentálne zaostalých asi 10.200 rómskych detí a 9.200 nerómskych detí, takže takmer každé ôsme rómske dieťa v školopovinnom veku je hodnotené ako mentálne zaostalé. Zdá sa, že hlavným vinníkom tohto stavu sú absolútne neprijateľné diagnostické testy a praktiky. Špeciálne školy nemôžu nahradiť fungujúce multikultúrne školstvo.
- **Zlý zdravotný stav.** Nízke vzdelanie, neúčast' na trhu práce a výsledná chudoba sa odzrkadľuje aj na zlom (a zhoršujúcom sa) zdravotnom stave Rómov, ktorý sa prejavuje napríklad nižšou dĺžkou života a vyššou úmrtnosťou novorodencov. Primeraná zdravotná výchova, koordinácia verejných programov a monitorovanie je v začiatkoch.
- **Asi pätina spáchaných, aj keď menej závažných trestných činov.** Periférne postavenie v spoločnosti, nízke vzdelanie, nezamestnanosť, násilná asimilácia a diskriminácia na základe farby pleti nevyhnutne vedú k vysokému podielu Rómov na trestnej činnosti.

3) Odhad ekonomických dôsledkov nezačlenenia Rómov do spoločnosti

- **Ekonomické náklady nezačlenenia Rómov do spoločnosti sú obrovské.** Podľa našich odhadov by začlenenie Rómov do spoločnosti obohatilo Slovensko o 7% až 11% HDP ročne. To opodstatňuje vysoké verejné investície do reformy vzdelávacieho systému a programov na pomoc Rómom.

Hlavným dôvodom, prečo sú tieto náklady tak vysoké, nie sú potenciálne úspory sociálnych dávok, ale možnosť výrazne zvýšiť počet zamestnanej pracovnej sily na Slovensku a tak zvýšiť tvorbu HDP.

4) Inšpirácia vo vzdelávaní a kvalita programov

- **Viacero rozvinutých európskych krajín má skúsenosti so vzdelávaním Rómov.** Kým Rómovia žijúci v krajinách bývalého komunistického bloku sú dnes v podobnej bezvýchodiskovej situácii, viaceré rozvinuté krajiny majú dlhoročné skúsenosti s prípravou, implementáciou, meraním a vyhodnocovaním vzdelávacích programov pre Rómov a iné etnické menšiny. Z ich úspechov a neúspechov by sa Slovensko malo poučiť.
- **Čo sa nedá zmerať, to sa neurobí.** Ak nemáme kvantitatívne údaje o rómskych komunitách, potom nemôžeme mať ani dobré rómske programy. Nevíme ich pripraviť, lebo nepoznáme ich adresáta. Nevíme ich implementovať a posúdiť ich úspešnosť, lebo nevieme merať ich reálne dopady. Ak nepoznáme dopady, nemôžeme sa poučiť z chýb a úspechov, a zlepšiť kvalitu a efektívnosť ďalších programov.
- **Jedna veľkosť nie je dobrá pre všetkých.** Kým mnohé výskumy na Slovensku riešia opodstatnenosť prispôbovania programov sociokultúrnym špecifikám rómskych komunit, všeobecným záverom literatúry o rozvojovej pomoci je, že jedna veľkosť sa nehodí pre všetkých. Zvyčajným prístupom je zostavenie „najlepších praktík“, ich pravidelné upravovanie, a hlavne, ich prispôbenie sociokultúrnym špecifikám konkrétnej cieľovej skupiny.
- **Nevyhnutné je dobré riadenie programov.** Technické aspekty rómskych programov musia spĺňať tie isté pravidlá, ako akékoľvek iné programy. Bez kvalitnej prípravy, výberu podľa efektívnosti, monitorovania, kontroly a záverečného vyhodnocovania programov hrozí mrhanie financiami a úsilím.

Hlavné odporúčenia tejto štúdie sú:

- **Pripraviť zber etnicky členených štatistík** a systém monitorovania a vyhodnocovania programov na pomoc Rómom.
- **Odstrániť jazykovú bariéru vo vzdelávaní.** Jednotlivé koncepcie a čiastkové riešenia nemôžu nahradiť potrebnú zmenu princípu základného školstva z rovnosti prístupu k vzdelaniu na rovnosť výsledkov vzdelávania. Ak rómske deti pri nástupe do školy nevedia dostatočne slovensky, musia mať možnosť výučby v materinskom jazyku, ktorý ovládajú (formou najrozšírenejších rómskych dialektov) a postupného prechodu do slovenčiny.
- **Zrušiť špeciálne školy** a umiestniť rómske deti na normálne základné školy, kde sa sociálne a jazykovo znevýhodneným deťom musí venovať náležitá pozornosť. Len deti s veľmi ťažkými telesnými a duševnými poruchami môžu benefitovať z oddeleného vzdelávania od ostatných detí.

- **Prispôbiť aktívne politiky trhu práce** sociokultúrnym charakteristikám Rómov a potrebám trhu práce, a motivovať zamestnávanie Rómov s aspoň základným vzdelaním pozitívnou diskrimináciou.
- **Vyhodnotiť skúsenosti z doterajších programov a projektov na pomoc Rómom.** Tieto cenné skúsenosti - pozitívne, aj negatívne - sú v súčasnosti vlastníctvom jednotlivých organizácií a aktivistov, takže ich širšie využitie pre nové aktivity je obmedzené.

2. Pramene informácií

Keďže neexistuje zhoda v tom, či Róm je ten, kto sa za Róma pokladá, alebo ten, koho za Róma pokladá majorita, existuje len minimum štatistických údajov o rómskom etniku.

Kto je Róm?

Pokiaľ je Rómom len ten, kto sa hlási k rómskej národnosti, potom hovoríme o 90.000 osobách, z ktorých možno veľká časť nepotrebuje špeciálnu pozornosť majority. Ak však za Róma pokladáme osobu, ktorú za Róma pokladá majorita, potom hovoríme o veľkej skupine asi 8% obyvateľov Slovenska. Problémom štatistik je, že príslušnosť k rómskej populácii je u nás vnímaná ako otázka sebaurčenia príslušnosti k národnosti, a nemôže byť delegovaná druhou osobou. Ak máme o Rómoch nejaké údaje, je to preto, lebo toto pravidlo bolo ignorované.

Ak by sme uznali, že majorita nevníma Rómov na základe ich národnosti, ale skôr na základe toho, čo anglosaská literatúra chápe širšie ako etnickú príslušnosť¹, problém by bol do veľkej miery vyriešený. Žiaľ, na Slovensku sa pokladá národnosť a etnicita za totožné pojmy.

Rozlišovanie národnosti a etnickej príslušnosti je pritom širším európskym problémom. Podľa Rady Európy začiatkom deväťdesiatych rokov zisťovali bývalé socialistické krajiny národnosť, Británia, Cyprus a Bulharsko etnickú príslušnosť, viaceré štáty materský, obvykle používaný, či doma používaný jazyk, a väčšina krajín aj (alebo len) štátnu príslušnosť. Dôvodom nepoužívania etnickej klasifikácie bolo podľa Slovenska to, že zisťovanie etnickej nahrádza otázka národnostnej príslušnosti.² Veľká Británia naopak odôvodňuje zber etnických údajov snahou o napĺňanie celej škály potrieb používateľov údajov, vrátane povinnosti verejnej správy podporovať rasovú rovnosť.³

Princíp zberu údajov podľa potreby ich užívateľov je tu zásadný: demokraticky zvolená vláda musí byť schopná skladať účty o svojich aktivitách občanom, pričom tie musia byť podložené kvantitatívnymi údajmi a ich analýzami. Ak vláda nemá údaje, nemôže dokázať pokrok

¹ Podľa Office for National Statistics (2003) je zrejmé, že naša definícia národnosti je omnoho užším pojmom, ako anglosaská definícia ethnicity.

² Kalibová (2003). „Termín národnosť nie je totožný s pojmom etnický pôvod. Aj všeobecná terminologická rozkolísanosť môže byť jedným z dôvodov nepresného štatistického sčítavania.“ . Kumanová, Mann a kol. (2006), s.94.

³ Office for National Statistics, Ethnic group interim classification for 2001. Office for National Statistics (2003) predstavuje jednoduchú príručku o potrebe, zbere a využívaní etnických údajov. Viď aj diskusiu v Škobla a kol. (2008), s.59-60.

napríklad pri odstraňovaní diskriminácie Rómov na základných školách či na trhu práce, a nemôže zdôvodniť, či investované verejné financie minula efektívne, alebo nie.

Rovnako zásadne tu vystupuje obava zo zneužitia údajov o rómskej populácii: v demokratickom štáte je zber údajov o občanoch, inštitúciách a podnikoch vykonávaný registrami, ako je napríklad daňový úrad, a výberovými zisťovaniami štatistickým úradom. Obidva typy inštitúcií majú vypracované systémy, aby nedošlo k úniku citlivých informácií a má sa za to, že výhody zberu údajov (napríklad pre tvorbu verejných politík) prevýšia nevýhody z rizika prípadného zneužitia údajov. Pokiaľ sa teda verejné politiky majú venovať Rómom, potom je nevyhnutné, aby sme mali pre ich tvorbu, monitorovanie a vyhodnocovanie aj dostatočnú údajovú základňu, a aby sme dôverovali štatistickému úradu tak, ako mu dôverujeme v ostatných oblastiach.

To by bolo plne v súlade s misiou Štatistického úradu SR: *„Sociálne štatistiky sú zamerané na získanie relevantných a porovnateľných štatistických informácií o sociálnej ochrane, príjmoch a životných podmienkach domácností, práce a miezd, vzdelávania, zdravotníctva, kultúry a kriminality. Tieto informácie sú potrebné pre tvorbu a monitorovanie politík na všetkých úrovniach riadenia verejnej sféry vrátane medzinárodných organizácií a na uspokojovanie potrieb užívateľov na národnej i medzinárodnej úrovni.“*⁴

Slovenské stotožňovanie národnosti a etnicity má ešte jeden nevyriešený problém – asi od roku 2000 sa má (nesprávne)⁵ za to, že rozlišovanie rómskej a nerómskej národnosti v oficiálnych štatistikách by bolo diskrimináciou voči rómskej minorite.⁶ A ak k zberu etnicky klasifikovaných údajov vyzýva aj nová publikácia UNDP, v skutočnosti ide len o výzvu na zber národnostných údajov: *„Na Slovensku momentálne absentuje koncepcia, ktorá by viedla k štandardizácii postupov pri monitorovaní etnickej diskriminácie. Slovensko v súčasnosti nemá vytvorenú politiku v oblasti sledovania etnických kategórií a v tejto komplikovanej otázke radšej volí status quo. Takýto postoj však nie je politikou, ale je skôr rezignáciou na politiku. Úloha štatistik v antidiskriminačnej politike je však kľúčová. Myslíme si, že potreba spoľahlivej etnickej štatistiky vychádza tak z konkrétnych záväzkov Slovenska v oblasti politík rovnosti príležitostí, ako aj z potreby monitorovania efektov sociálnej politiky.“*⁷

Súčasná situácia na Slovensku je taká, že existujú vládne politiky na pomoc de facto etnickým (a v anglosaskom vnímaní, ku ktorému sa klonia aj autori tejto štúdie) Rómom (podľa vlády je Rómom „občan, spoluobčan, ktorý je za Róma považovaný väčšinovým obyvateľstvom“⁸), existujú vládne odhady veľkosti rómskeho etnika, ale doteraz nie je vyjasnený prístup k štatistickému zberu etnických údajov, takže štatistický úrad, ako

⁴ ŠÚ SR, Sociálne štatistiky, 13.1.2009, <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=23>

⁵ Škobla a kol. (2008). Vid' aj Fico (2008).

⁶ „Výraz rasová diskriminácia znamená akékoľvek rozlišovanie... založené na rase, farbe pleti...“ Tokár a Lamačková (2002), s.188. Ústava SR nerozlišuje národnostnú a etnickú skupinu (tamže, s.189-190).

⁷ Škobla a kol. (2008), s.12. Aj keď autori definujú etnicitu sociologicky ako národnosť (s.13), namiesto pojmu národnosť používajú pojem etnicita, ktorú, zdá sa, nekonzistentne so svojou definíciou chápu širšie, v podobnom zmysle, ako napríklad britský štatistický úrad. Rozhovor autorov s Danielom Škoblom, 13.1.2009.

⁸ Vláda (2008); táto definícia je napriek všetkému praktická, v podstate používaná aj mimovládnyimi organizáciami, a podobná britskému chápaniu etnicity. Zároveň však sa od roku 2005 zaviedol pojem žiaci zo sociálne znevýhodneného prostredia, ktorý nahrádza pojem rómski žiaci, čo zneprehľadňuje a sťažuje prácu vzdelávacích inštitúcií. Diskusia účastníkov stretnutia na tému Segregácie rómskych žiakov na školách – analýza súčasného stavu, organizovaného Nadáciou otvorenej spoločnosti – OSF a Nadáciou škola dokorán 25.3.2009 v Prešove.

autoritatívny prameň údajov, uznáva len rómsku národnosť a v protiklade k vládnym politikám považuje rómsku národnosť a etnickú príslušnosť za totožné.⁹ Výskum je potom odkázaný na iné pramene údajov, často krát pochybnej metodologickej kvality, a ťažko môže slúžiť ako odborný základ pre tvorbu, monitorovanie a vyhodnocovanie vládných rómskych programov.

Pramene

Kvalitatívne a kvantitatívne údaje o Rómoch pochádzajú buď z **odhadov, registrov**, alebo z **výberových zisťovaní**. Ako úvodný prameň informácií môžu slúžiť tri publikácie, Vašečka (2002), ktorý je dobrým odrazom stavu slovenského rómskeho výskumu, Jakoubek a Hirt (2008), ktorí prinášajú detailné výsledky výskumu zo šiestnástich rómskych osád, a Socioklub (2003), ktorý obsahuje komplexnú analýzu faktorov ovplyvňujúcich integráciu Rómov, demografického vývoja a socioekonomickej situácie Rómov v ČR.

Závery jednotlivých výskumov sa často krát výrazne líšia – napríklad odhad počtu Rómov sa pohyboval od 300.000 do 520.000 osôb (tabuľka 2) – a preto je potrebné jasne stanoviť, ktoré údaje a prečo považujeme za pravdepodobné a užitočné pre túto štúdiu. Častým nedostatkom je aj používanie nejasných definícií rôznych štatistických ukazovateľov, zvlášť tých, ktoré popisujú status osoby na trhu práce. Typickým príkladom je miera nezamestnanosti: zdá sa, že v niektorých štúdiách bola rátaná ako počet nezamestnaných ku všetkým osobám v produktívnom veku, namiesto ku všetkým aktívnym osobám – teda tým, ktoré buď pracujú, alebo pracovné miesto hľadajú.

Odhady

Odhady o počte Rómov na Slovensku pochádzajú od Liegeoisa (1995), Kalibovej (1990) a Vaňa (2001, 2002, 2004). Zvlášť odhad **Liegeoisa** 480.000-520.000 Rómov v prvej polovici deväťdesiatych rokov bol často citovaný¹⁰, avšak samotný Liegeois uvádza, že jeho odhady majú dlhodobejší charakter a sú výsledkom snahy zaviesť stabilné čísla o veľkosti rómskej populácie. Pri svojom odhade počtu Rómov v jednotlivých krajinách uvádza hrubý pomer medzi počtom Rómov, ktorí sa k rómskej národnosti prihlásili v cenze a ich reálnym počtom 1:5, z čoho možno odvodiť v roku 1991 379.000 Rómov na Slovensku.¹¹ Jeho odhad 480.000 až 520.000 osôb by potom nasvedčoval vyššiemu zvolenému pomeru 1:6,3 až 1:6,9. Liegeois odhaduje, že za menej ako 20 rokov sa rómska populácia vo väčšine štátov môže zdvojnásobiť, čo by pre Slovensko znamenalo prírastok vyše 25.000 osôb ročne (alebo vyše 19.000 osôb, ak vychádzame z celkového počtu 379.000 Rómov). Liegeois predpokladal neskoršie prehodnotenie svojich odhadov, keďže v niektorých štátoch nemal dostatok údajov, a zároveň očakával silný nárast rómskej populácie.¹²

⁹ „Národnosťou sa pri sčítaní rozumela príslušnosť osoby k národu, národnostnej alebo etnickej menšine. Pre určenie národnosti nebola rozhodujúca materinská reč, ani reč, ktorú občan prevažne používa alebo lepšie ovláda, ale jeho vlastné rozhodnutie o príslušnosti k národu, národnostnej alebo etnickej menšine.“ ŠÚ SR, metodológia sčítania ľudu z roku 2001.

¹⁰ Napríklad Svetová banka (2002) a Save the Children (2001); pravdepodobne aj Vašečka (2000), Svetová banka-SPACE-INEKO (2002) a Svetová banka (2005).

¹¹ Podľa ŠÚ SR (1992) sa v cenze v roku 1991 hlásilo k rómskej populácii 75.802 osôb.

¹² Liegeois (1995), s.29-34. Niektorí citujú aj Liegeois (1994), ktorý sa nám nepodarilo nájsť. Z originálu publikovaného Radou Európy v roku 1995 vychádzali aj slovenské preklady z rokov 1995 a 1997. OSI (2006) cituje Liegeois a Gheorge (1995), ktorí uvádzajú rovnaký odhad, ako Liegeois (1995). Nepresnosť odhadovaného počtu Rómov na Slovensku môže byť zapríčinená aj tým, že v Liegeoisovom medzinárodnom tíme nebol žiaden odborník na Slovensko (Liegeois, 1997, s.14-15).

Kalibová (1990) odhadla počet Rómov v ČSFR v roku 2000 na 448.652 osôb a v roku 2005 na 494.980 (maximálne 535.000) osôb, čo je omnoho menej, než pre Československo odhadol Liegeois (730.000 až 820.000 osôb). Vaňo a Haviarová (2002) uvádzajú ako odhad Kalibovej o počte Rómov na Slovensku 295.000 osôb v roku 2005, čiže asi 60% československej rómskej populácie a 5,5% celej populácie Slovenska. Je to podobný počet, k akému dospel Atlas rómskych komunít.

Vaňove odhady demografického vývoja Rómov sa líšia od odhadov Liegeoisa a Kalibovej, ale zdajú sa byť najlepšie podložené. Podľa Vaňa bolo na Slovensku v roku 2000 len 360.000 až 365.000 Rómov, v roku 2005 asi 403.000 Rómov, a v roku 2025 bude na Slovensku asi 524.000 Rómov.¹³ Po milióna Rómov, odhadovaných Liegeoisom už v polovici deväťdesiatych rokov, by sa tak stal skutočnosťou až po roku 2020, kedy by podiel Rómov na celkovej populácii dosiahol takmer 10%. Predpoklady UNDP a Svetovej banky o náraste rómskej populácie na 35% celkovej populácie na Slovensku v roku 2050, či 50% v roku 2060 sa tak zdajú byť úplne nereálne¹⁴.

Registre

Ďalším prameňom informácií o Rómoch sú **údaje zo sčítania ľudu**, členené podľa národností, ale nie podľa etnickej príslušnosti. V roku 2001 sa k rómskej národnosti hlásilo len 89.920 osôb,¹⁵ rádovo menej, než uvádzali odhady počtu Rómov. Literatúra¹⁶ uvádza šesť hlavných dôvodov, prečo sa Rómovia pri sčítaní ľudu nehlásia k rómskej národnosti:

- odmietanie sebaidentifikácie so spoločensky negatívne hodnotenou skupinou obyvateľstva; nízka spoločenská prestíž Rómov,
- sebaidentifikácia s národnosťou (lokálne) majoritného obyvateľstva,
- nerozlišovanie pojmov národnosť a štátna príslušnosť,
- odmietanie pojmu Róm ako sociálnopolitickej kategórie,
- sebaidentifikácia na úrovni rodiny a lokálneho spoločenstva v súlade s vžitými kultúrnymi vzorcami, ktorým sú kategórie národnosť a etnicita cudzie,¹⁷
- obava pred možným zneužitím prihlásenia sa k rómskej národnosti, alebo strach z diskriminácie.

Register nezamestnaných poskytuje údaje o Rómoch v rokoch 1990-99, aj keď len na základe „vizuálneho“ hodnotenia úradníkov. Navyše je vzorka obmedzená len na tých Rómov, ktorí boli v evidencii úradov práce. Z údajov však vyplýva, že v rokoch 1990 až 1999 tvorili Rómovia v priemere 17% celkovej evidovanej nezamestnanosti, a tento podiel sa menil v nepriamej úmere k poklesu, či rastu celkovej miery nezamestnanosti. To by naznačovalo minimálnu citlivosť počtu registrovaných Rómov na vývoj na trhu práce: akékoľvek zmeny by

¹³ Vaňo (2001), Vaňo a Haviarová (2002), Vaňo (2004), Vaňo a Mészáros (2004). S Vaňom ostro nesúhlasí Alexander Mušinka, ktorý považuje jeho odhady počtu Rómov za privysoké (prameň: rozhovor s autormi a diskusia pri prezentácii štúdie na OSF 6. apríla 2009; pozri aj Atlas rómskych komunít nižšie).

¹⁴ UNDP (2005). Svetová banka-SPACE-INEKO (2002) a Svetová banka (2005) citujú The Economist (2001).

¹⁵ ŠÚ SR (2002).

¹⁶ Uherek a Novák (2002), s.95 a 100, Hirt a Jakoubek (2008), s.16, Radičová (2001), s.106, Novák (2003), s.411, a Kumanová, Mann a kol. (2006), s.94.

¹⁷ Ako príklad môžeme uviesť rómsku osadu pri Chminianskych Jakubovanoch, kde z 1.100 Rómov sa ani jeden pri sčítaní ľudu v roku 2001 neprihlásil k rómskej národnosti (Budilová a Jakoubek, 2008b, s.219).

sa týkali viac – menej len majority.¹⁸ To je dôležité zistenie pre posudzovanie vplyvu nedávneho znižovania celkovej nezamestnanosti na nezamestnanosť Rómov.

Keďže autoritatívne informácie Štatistického úradu o rómskom etniku neexistujú, väčšina dôveryhodných údajov pochádza z výberových zisťovaní organizovaných vládou a medzinárodnými inštitúciami v spolupráci s tretím sektorom (a v jednom prípade s komerčnou firmou). Za takéto považujeme kvalitatívny výskum Svetovej banky z roku 2000-2001 a kvantitatívne výskumy Rozvojového programu Spojených národov z roku 2001, zisťovania „Atlas rómskych komunít“ Splnomocnenkyne vlády pre rómske komunity z roku 2003-2004, Rozvojového programu Spojených národov z roku 2005 a Úradu verejného zdravotníctva z roku 2007-2008¹⁹.

Výberové zisťovania

Kvalitatívny výskum Svetovej banky z decembra 2000 a januára 2001 prebiehal v rómskych osídleniach v troch geograficky a socioekonomicky odlišných okresoch: Malacky, Rimavská Sobota a Stará Ľubovňa. Výskum prebiehal formou hĺbkových rozhovorov s jednotlivcami, domácnosťami, miestnymi a verejnými predstaviteľmi (učiteľmi, lekármi, sociálnymi pracovníkmi, cirkevnými predstaviteľmi a predstaviteľmi miestnej samosprávy). Závermi výskumu boli zistenia, že charakteristiky chudoby sú výrazne odlišné pre rómsku a nerómsku populáciu. Chudoba Rómov je priamo úmerná (i) regionálnym hospodárskym podmienkam, (ii) veľkosti a koncentrácii rómskej populácie v osídlení, (iii) podielu Rómov v osídlení, a (iv) stupňu geografickej segregácie, a vzdialenosti od susediacej obce, alebo susediaceho mesta. Kým miera nezamestnanosti na Slovensku bola v roku 2000 18%, vo vybranej vzorke dosahovala asi 85%.²⁰

Výberové zisťovanie Rozvojového programu Spojených národov 2001 spolu s Medzinárodnou organizáciou práce pozostávalo z údajov od 5.034 respondentov z Bulharska, Česka, Maďarska, Rumunska a Slovenska. Výskumná vzorka bola vybraná náhodným stratifikovaným výberom s kvótami pre regióny, a týkala sa dospelých osôb v štruktúre vidiek /mesto, a vek a pohlavie, v súlade s informáciami zo sčítania ľudu v roku 2001. Slovenská vzorka obsahovala údaje od 1.030 respondentov o zamestnanosti, príjme, vzdelaní, zdraví, politickej účasti a sociálnej inklúzii. Hlavnými závermi boli (i) právny rámec pre ochranu menšinových práv, ktorý ale nepodporuje rozvojové príležitosti nepomôže integrácii, (ii) hypotézy o 100% nezamestnanosti Rómov sú metodologicky aj obsahovo chybné – napríklad miera nezamestnanosti Rómov na Slovensku dosahovala 64%, (iii) účasť Rómov v systéme sociálnej ochrany je asymetrická – ako skupina dostávajú viac, ako dávajú – čo je príčinou sociálnych napätí a exklúzie, (iv) integrácia vo vzdelávaní si vyžaduje odstránenie existujúcich systematických bariér, a (v) veľký počet rómskych detí trpí podvýživou.

Atlas rómskych komunít mal za cieľ získať čo najviac informácií o Rómoch pre potreby štátnej správy kvôli efektívnejšej realizácii politík smerujúcich k zlepšeniu postavenia Rómov

¹⁸ V rokoch 1991-1999 sa počet registrovaných nezamestnaných Rómov pohyboval v priemere okolo 60.000 osôb. Štatistická ročenka 1996, 1997, 2000 a 2002, Lubyová (2000) a Loran (2002). Loran uvádza veľmi nízke čísla o nezamestnaných registrovaných Rómoch v rokoch 2000 a 2001, ktoré sa zdajú byť nedôveryhodné: prepád z 80.500 nezamestnaných Rómov v roku 1999 na 23.000 v roku 2000 a 6.500 v roku 2001, pričom celková miera nezamestnanosti bola veľmi vysoká: 19,2%, 17,9% a 18,6%, respektíve.

¹⁹ V rovnakom poradí: Svetová banka (2005), UNDP (2002), Vláda (2004), Filadelfiová a kol. (2006), ÚVZ (2008).

²⁰ Svetová banka (2005b), s.57, 61-92.

na Slovensku.²¹ Atlas mal prispieť k cielenejšiemu vynakladaniu finančných zdrojov a zvýšiť efektívnosť implementovaných aktivít, preto obsahuje detailné údaje zvlášť o nedostatočnej fyzickej infraštruktúre rómskych osídlení. Podľa vytvorenej databázy žilo v roku 2003 na Slovensku v 1.087 obciach, v 1.575 osídleniach asi 300.000 Rómov, z toho asi 23% mužov, 46% žien a 31% detí.²²

Výskum Rozvojového programu Spojených národov 2005 v spolupráci so Svetovou bankou bol významný aj tým, že do zberu údajov zapojil profesionálnu firmu. Anketári si zapisovali informácie priamo počas rozhovorov s respondentmi, namiesto toho, aby si odpovede uchovávali do pamäte a zapisovali ich až neskôr (ako bolo zvykom pri iných výskumoch). Základom pre výber vzorky rómskych domácností boli údaje z Atlasu rómskych komunít. Zber údajov prebehol v 720 rómskych domácnostiach, rovnomerne rozdelených do troch skupín podľa typu bývania na segregované, separované (na okraji obce) a rozptýlené (medzi majoritnou populáciou), v ktorých žilo 3.769 osôb. Kontrolný súbor priestorovo blízkej všeobecnej populácie pozostával z 355 domácností, v ktorých žilo 1.204 osôb.²³

Rámček. Účasť v Dekáde.

Dekáda je spoločnou deklaráciou, v ktorej sa vláda Slovenska zaviazala, že bude „pracovať na odstránení diskriminácie a neprijateľných rozdielov medzi Rómami a zvyškom spoločnosti... a ukázať dosiahnutý pokrok meraním výsledkov a zhodnotením skúseností pri implementácii akčného plánu Dekády“ (Deklarácia Dekády, 2.2.2005, Sofia). Slovenská vláda konkretizovala svoje kroky v Národnom akčnom pláne SR k Dekáde začleňovania rómskej populácie 2005-2015. Prvá monitorovacia správa Decade Watch (2008) v hodnotení implementácie programu Dekády radí Slovensko presne do stredu medzi všetkých deväť členských štátov, zároveň však poukazuje na najnižší pokrok v roku 2007. Slovenskej vláde vyčíta chýbajúce systematické riešenia hlavne v oblasti vzdelania a bývania, a zameranie aktivít len na dočasné riešenia. Pritom Slovensko má spolu s Českom najlepší inštitucionálny rámec na riešenie rómskych problémov, chýba mu ale „rýchle prenesenie do akcie“. V júli 2009 prechádza jednoročné predsedníctvo v Dekáde na Slovensko.

Výsledkom je bohatá databáza a zistenia, že asi 73% rómskych domácností (bez ohľadu na stupeň priestorovej integrácie s majoritou) bolo vo vysokej miere odkázaných na sociálne dávky – ale len 11% poberalo príspevok na bývanie a len 6% poberalo štipendium pre deti. Kým väčšina nezamestnaných bola registrovaná na úradoch práce, len tretina z nich sa zúčastňovala aktivizačných prác a len 5% sa zúčastňovalo rekvalifikačných kurzov. Z publikovaných údajov vyplýva, že v roku 2005 bola miera participácie Rómov len asi 20%, miera zamestnanosti len 8% a miera nezamestnanosti až 60%.²⁴

Úrad verejného zdravotníctva vyhodnocoval program podpory zdravia znevýhodnenej rómskej komunity²⁵ zameraného na Rómov žijúcich v 127 separovaných osídleniach. Do monitoringu bolo zapojených 2.014 dospelých respondentov. Štúdia priznáva, že do výskumu sa nepodarilo zapojiť Rómov zo segregovaných osídlení, ale zároveň porovnáva výsledky výskumu so zisteniami v segregovaných osídleniach získaných z iných, bližšie nešpecifikovaných zdrojov. Štúdia obsahuje mnoho údajov o vzorke Rómov, vrátane štatistík

²¹ Vláda (2004), Jurásková, Kríglarová a Rybová (2004), Šebesta a Kelley (2005).

²² Výpočet autorov podľa pôvodnej databázy Atlasu. Atlas sa niekedy cituje aj ako sociografické mapovanie rómskych osídlení. Podľa Alexandra Mušinku, jedného z autorov Atlasu počet Rómov mohol v roku 2003 dosiahnuť maximálne 330.000 úsôb, čo je asi o 10% menej, ako odhadoval Vaňo a Haviarová (2002). Rozhovor autorov s Alexandrom Mušinkom, 25.3.2009, Prešov.

²³ Filadelfiová a kol. (2006), s.18.

²⁴ Výpočty autorov podľa Filadelfiová a kol. (2006), podrobnosti sú uvedené v časti o trhu práce.

²⁵ Hodnotiaca správa o výsledkoch 1. etapy Programu podpory zdravia znevýhodnenej rómskej komunity za roky 2007 - 2008. Ide o monitorovanie zdravia a životného štýlu rómskej komunity.

o zamestnanosti, vzdelaní, demografii, konzumácii potravín a, samozrejme, zdravotnom stave. V súlade s celkovým zameraním štúdie uzatvára, že „charakteristickým znakom rómskej komunity je nízka vzdelanostná úroveň a nízka všeobecná gramotnosť, čo má priamy dopad na zdravotné uvedomenie a je príčinou nezáujmu o vlastné zdravie. Uvedené spolu s nízkym štandardom bývania, ekologickou rizikovosťou prostredia, nízkym štandardom osobnej a komunálnej hygieny a sťaženou dostupnosťou niektorých zariadení a služieb, ako sú zdravotné strediská, lekári, školy a pod., má nepriaznivý vplyv na zdravotný stav znevýhodnenej rómskej komunity.“²⁶

Inštitúcie na pomoc Rómom

Inštitúcie a programy na pomoc Rómom trpia nedostatkom informácií o cieľovej skupine, nedostatočným monitorovaním aktivít a nedostatočným vyhodnocovaním ich skutočných dopadov. Tejto situácii sa snaží čeliť niekoľko mimovládnych organizácií jednak sústreďovaním dostupných informácií, a jednak vyhodnocovaním aspoň vládnych programov. Zdá sa, že tieto inštitúcie nemajú kvantitatívne údaje o Rómoch, ani presnejšiu znalosť o tom, aké veľké investície plynú na pomoc Rómom a aké sú ich skutočné výsledky.

Vláda

Vo vláde sa rómskou problematikou zaoberajú odvetvové ministerstvá a splnomocnenkyňa vlády pre rómske komunity, ktorá má pomáhať riešiť „záležitosti rómskych komunít a realizovať systémové opatrenia na zlepšenie postavenia a ich integráciu do spoločnosti.“

Vláda sa v roku 2005 pripojila k medzinárodnej iniciatíve Dekáda rómskej inklúzie 2005-2015 zameranej na zlepšenie sociálno-ekonomického postavenia a sociálnej inkúzie Rómov (rámček).

Splnomocnenkyňa vychádza zo Stratégie schválenej vládou v marci 2008, ktorá nahrádza predchádzajúcu stratégiu z roku 2002 zameranú výhradne na rómske osady, v ktorých malo žiť asi 130.000 osôb. Stratégia sa zameriava ako na marginalizované rómske komunity v osadách, tak aj na „obyvateľov žijúcich v obciach a mestách na priemernej úrovni“, čiže vlastne na všetkých Rómoch. Hlavné oblasti vládnej stratégie sú: (i) výchova a vzdelávanie, (ii) zdravie, hygiena, zdravotná osвета a prevencia, (iii) zamestnanosť a ďalšie sociálne aktivity, (iv) bývanie, a (v) kultúra, formovanie vlastnej identity, vzťahy z majoritným obyvateľstvom, rodová problematika a chudoba (rámček 1).

Úrad splnomocnenkyne má k dispozícii rozpočet niekoľkých desiatok miliónov Sk na prideľovanie grantov na pomoc Rómov. Podporené projekty sú zvyčajne zamerané na bývanie, fyzickú infraštruktúru (vodovod, kanalizácia, čistenie studní), a na podporu komunitných centier a komunitnej sociálnej práce, vzdelanosti a kultúry. Informácie o implementácii projektov sú minimálne (Hojsík, 2008).

²⁶ ÚVZ (2008), s.24.

Úrad splnomocnenkyne nemá k dispozícii mnoho štatistických údajov o rómskych komunitách. V roku 2004 inicioval vznik Atlasu rómskych komunít²⁷ na Slovensku, ktorého databáza však nie je verejne prístupná.

Ministerstvo práce sa venuje zamestnanosti a sociálnej inklúzii Rómov v dokumente Národná správa o stratégiách sociálnej ochrany a sociálnej inklúzie pre roky 2006-2008, ktorá je výnimočná hlavne tým, že pri jednotlivých zámeroch definuje aj merateľné ukazovatele pokroku, aj keď výsledky ich monitorovania za rok 2007 zatiaľ neboli zverejnené.

Rómske vzdelávacie centrum Prešov, ktoré spadá pod Metodicko-pedagogické centrum Ministerstva školstva, poskytuje vzdelávacie, informačné, dokumentačné a poradenské služby pre učiteľov na školách s vysokým počtom rómskych detí a žiakov, pričom zohľadňuje špecifické potreby a podmienky rómskej menšiny²⁸.

Väčšina financií na pomoc rómskym komunitám pochádza z **európskych fondov** a je koordinovaná príslušnými **odvetvovými ministerstvami**. Hlavnými prioritami slovenského Národného strategického referenčného rámca sú konvergencia, regionálna konkurencieschopnosť a európska teritoriálna spolupráca. Horizontálna priorita Marginalizované rómske komunity nie je operačným programom s konkrétnymi alokáciami a koordinátor horizontálnej priority (Úrad splnomocnenkyne) nie je riadiacim orgánom, ani sprostredkovateľským orgánom pod riadiacim orgánom. Úrad splnomocnenkyne nemá žiadne kompetencie súvisiace s finančným riadením horizontálnej priority. Keďže z jedenástich operačných programov sa Rómov dotýkajú hlavne OP Vzdelávanie, OP Zamestnanosť a sociálna inklúzia, OP Zdravotníctvo, Regionálny OP a OP Konkurencieschopnosť a hospodársky rast, koordinátormi garantmi súvisiaceho riešenia rómskeho problému sú príslušné odvetvové ministerstvá.

Akadémie a tretí sektor

Z akadémie sa systematicky venuje rómskym štúdiám asi len jedna samostatná inštitúcia – **Ústav romologických štúdií** na Fakulte sociálnych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, ktorý sa však zameriava skôr na vyučovanie sociálnej a misijnej práce v rómskych komunitách, a výsledky výskumov nezverejňuje.²⁹

Je mnoho nadácií, ktoré sa venujú projektom na pomoc Rómom a dosahujú úspechy, tu však chceme spomenúť niekoľko nadácií, ktoré sa venujú výskumu rómskeho etnika. **Nadácia otvorenej spoločnosti** má programy orientované na zdravie Rómov, rómsku mládež, Dekádu inklúzie Rómov a monitorovanie situácie v rómskych osadách. **Nadácia Milana Šimečku** sa orientuje na obhajobu práv Rómov na bývanie, vyhodnocovanie programu výstavby obecných nájomných bytov v rómskych osídleniach, zhromažďovaniu dokumentov týkajúcich sa Rómov a multikultúrne vzdelávanie. Podobné dokumentačné aktivity sú cieľom občianskeho združenia **Memo98**. Nadácia **Škola dokorán** sa venuje vzdelávaniu Rómov. Výskumu o vzdelávaní rómskych detí sa venujú **Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť (SGI)** a **Centrum pre výskum etnicity a kultúry (CVEK)**.

²⁷ Vláda (2004).

²⁸ www.rocepo.sk

²⁹ Ústav romologických štúdií.

Sociologické analýzy prednostne o situácii v rómskych osadách sú na stránkach neziskovej organizácie **S.P.A.C.E.**³⁰

Medzinárodné inštitúcie

European Roma Rights Centre (ERRC) sa venuje obhajobe práv Rómov, výskumu a tvorbe politík, a tréningu rómskych aktivistov v oblasti ľudských práv. **Dekáda inklúzie Rómov, 2005-2015** je spoločná politická iniciatíva vlád krajín strednej a juhovýchodnej Európy a medzivládnych a mimovládnych organizácií s cieľom zlepšiť situáciu Rómov hlavne v oblasti vzdelania, zamestnanosti, zdravia, bývania, chudoby a diskriminácie, a ich začlenenia do spoločnosti. **Minority Rights group** sa venuje ochrane práv menšín, monitorovaniu a poukazovaniu na rasovú diskrimináciu, a nerovný prístup k vzdelaniu a zdravotnej starostlivosti. Úlohou **Vysokého komisára OSN pre ľudské práva** je upozorňovať vlády na porušovanie ľudských práv, aj voči menšinám.³¹

Medzinárodné rómske inštitúcie. Asi dvomi najznámejšími sú Medzinárodná rómska únia (IRU) a Rómsky národný kongres (RNC). IRU je celosvetová organizácia, ktorej cieľom je politicky reprezentovať rómsky národ, rozvíjať jeho kultúru a jazyk, a ochraňovať ľudské a občianske práva Rómov. RNC je európska organizácia, ktorá sa angažuje v národno-empocipačných aktivitách a ochrane politických, občianskych a ľudských práv Rómov.³²

3. Efektívnosť výdavkov a odhad časových radov

Vývoj populácie na Slovensku

Počet Rómov na Slovensku pravdepodobne stúpne z 379.000 osôb v roku 2000 na 545.000 osôb v roku 2030. V rovnakom čase klesne počet Nerómov z 5.024.000 osôb na 4.988.000 osôb, takže celková populácia sa na Slovensku mierne zníži z 5.403.000 na 5.533.000 osôb.

Tieto čísla sú veľmi približné - keďže neexistujú autoritatívne údaje o počte a o vekovej štruktúre Rómov na Slovensku, vychádzame z odhadov Vaňa a jeho spoluautorov, ktoré boli systematicky spracované a zdajú sa byť všeobecne akceptované a porovnateľné s údajmi získanými výberovými zisteniami. Údaje sú dostupné len pre niektoré roky v období 2000 až 2025³³, preto sme ich doplnili lineárnym trendom tak, aby sme získali časový rad pre roky 2000 až 2030. Prognóza vývoja celkovej populácie na Slovensku a jej vekového zloženia do roku 2030 pochádza takisto od Vaňa (2007) a umožňuje nám odhadnúť vývoj nerómskej populácie (tabuľka 3).

³⁰ Pramene, podľa poradia: www.osf.sk, www.nadaciamilanasimecku.sk, www.memo98.sk/obcanrom/, www.skoladokoran.sk, www.governance.sk, www.cvek.sk, www.nspace.sk.

³¹ Pramene, podľa poradia: www.errc.org, www.romadecade.org, www.minorityrights.org, www.ohchr.org

³² <http://www.idealists.org/if/i/en/av/Org/22073-63/c>, <http://romanationalcongress.webs.com/index.htm>

³³ Populácia: Údaje za rok 2000 Vaňo (2001), s.13, za rok 2002 Vaňo a Haviarová (2002), s.480, za rok 2004 Vaňo a Mészáros (2004) s.15, a za rok 2005, 2010, 2015, 2020 a 2025 Vaňo (2004), s.29, tab.3.3.

Vek 0-14 rokov, údaje za roky 2010, 2015, 2020 a 2025 Vaňo (2004), tab.3.3.

Vek 65+ rokov, údaj za rok 2020 Vaňo (2002), s.487.

Vek 6-15 rokov, údaje za rok 2010, 2015, 2020 a 2025 Vaňo (2004), tab.3.3.

Z odhadovaného demografického vývoja rómskej a nerómskej populácie vyplýva niekoľko dôležitých záverov:

- Veľkú časť potenciálnej pracovnej sily budú tvoriť Rómovia. Podiel Rómov v produktívnom veku na všetkých osobách v produktívnom veku v SR sa zvýši z 11% v roku 2000 na 16% v roku 2030. Je to jednak kvôli nárastu zastúpenia Rómov na celkovej populácii zo 7% na 10%, ale hlavne aj kvôli vysokému podielu detí v rómskej populácii, ktorý sa v období 2000-09 pohybuje okolo 30%, kým podiel detí v nerómskej populácii je len 16% (rámček 3).
- Školy sa budú musieť viac prispôbiť rómskym deťom. Podiel rómskych školopovinných detí na všetkých školopovinných deťoch v SR sa zvýši z 12% v roku 2000 na 16% v roku 2030.
- Rómovia môžu výrazne znížiť deficit prvého dôchodkového piliera. V roku 2030 stúpne počet nerómskych seniorov (starších, ako 64 rokov) na 21% populácie SR, kým počet rómskych seniorov bude stagnovať na 0,5% populácie SR. Zamestnaní Rómovia by tak výrazne prispievali na dôchodky Nerómom.
- Verejná zdravotná starostlivosť sa musí viac venovať Rómom. Kým očakávaná dĺžka života nerómskej populácie narastá, takže podiel nerómskych seniorov na celkovej populácii SR stúpne z 12% v roku 2000 na 21% v roku 2030, podiel rómskych seniorov stagnuje na 0,5% populácie SR.
- Dôležitý je regionálny rozmer. Počty školopovinných detí a osôb v produktívnom veku sú vysoké z pohľadu slovenského, a o to viac z pohľadu regionálneho. V niektorých obciach a okresoch počet rómskych detí prevýši počet nerómskych detí, a rozvoj miestneho pracovného trhu a miestnej ekonomiky budú závisieť na aktivite rómskej populácie v produktívnom veku.

Trh práce

Vývoj zamestnanosti a nezamestnanosti Rómov sa podľa našich odhadov výrazne líši od vývoja zamestnanosti a nezamestnanosti nerómskej populácie. Zdá sa, že asi dve tretiny Rómov v aktívnom veku sú odradené od aktívnej účasti na trhu práce – hlavnou úlohou pre verejné politiky je teda pripraviť také programy, ktoré by zvýšili šance Rómov na zamestnanosť a priviedli ich späť na trh práce.

O zamestnanosti a nezamestnanosti Rómov je k dispozícii veľmi málo údajov. Väčšina zisťovaní len konštatuje takmer 100% nezamestnanosť (alebo mieru nezamestnanosti), ale neuvádza žiadne údaje o participácii Rómov na trhu práce a ich zamestnanosti³⁴. Vychádzali sme preto z údajov o registrovaných nezamestnaných Rómoch v rokoch 1997 až 1999, a o miere nezamestnanosti a zamestnanosti Rómov v rokoch 2000, 2001 a 2005.³⁵

³⁴ Výnimkou a pozitívnym príkladom je práca Svetovej banky (2008) pre Českú republiku.

³⁵ Počet nezamestnaných Rómov 1997-1999: Lubyová (2000). Miera nezamestnanosti Rómov v roku 2000 73,5% a v roku 2001 72,6%; Tomatová (2004). Miera nezamestnanosti Rómov v roku 2005 (meraná voči populácii v aktívnom veku) 62,3% a miera zamestnanosti Rómov v roku 2005 7,7%; Filadelfiová a kol. (2006); vid' aj údaje voči populácii, s.20.

Vývoj štatistík slovenského trhu práce do roka 2030 sme odhadli podľa demografických údajov a prognóz ministerstva financií, centrálnej banky a Európskej komisie.³⁶

Nekonzistentnosť debaty o zamestnanosti a nezamestnanosti Rómov najlepšie zdokumentujeme porovnaním odhadov podľa nezamestnanosti registrovanej a podľa nezamestnanosti definovanej výberovým zisťovaním. V prvom prípade je nezamestnaný ten, kto je registrovaný na pracovnom úrade. Takáto nezamestnanosť odráža výhodnosť či nevýhodnosť registrácie, ktorá sa mení v súlade s legislatívou. Príkladom výhodnosti registrácie je príjem dávok v nezamestnanosti, ktoré ale trvá len krátko, či príjem z aktivačných prác. Výberové zisťovanie na druhej strane považuje za nezamestnaného len toho, kto aktívne hľadá zamestnanie (rámček 4).

Napríklad podľa výskumu Filadelfiovej a kol. (2006) v roku 2005 bola miera zamestnanosti Rómov 7,7%, miera ich nezamestnanosti 89% a miera ich participácie až 70%. Ak však zvážime, že podľa citovaného výskumu len 18% z nezamestnaných Rómov aktívne hľadalo prácu, potom miera nezamestnanosti by klesla na 59% a miera participácie na reálnejších 19% (tabuľka 4). To by bolo viac v súlade aj s nedávnym českým výskumom podľa výberového zisťovania³⁷. Zdá sa, že nezamestnaní Rómovia sú vo vysokej miere registrovaní na úradoch práce, takže ich vysoká nezamestnanosť potom prekrýva skutočný problém – nízku participáciu na trhu práce kvôli rezignovaniu na hľadanie práce a možnosť uplatnenia sa na pracovnom trhu.

Aby sme odhadli údaje podľa registrovanej nezamestnanosti, zostavili sme časové rady počtu registrovaných nezamestnaných, nezamestnaných bez vzdelania a so základným vzdelaním, a dlhodobu nezamestnaných viac ako 12 a viac ako 24 mesiacov pre jednotlivé okresy Slovenska za všetky dostupné štvrťroky, čiže 3q1997 až 3q2008. Tieto údaje sme prepojili s databázou Mapovania. Okresy sme zoradili podľa podielu Rómov na ich populácii od najmenšieho po najväčší a rozdelili ich do štyroch takmer rovnakých skupín (3 skupiny po 20 okresov a jeden s 19 okresmi). Zistili sme, že okresy s vyšším podielom Rómov majú omnoho horšie charakteristiky trhu práce, ako okresy s nízkym podielom Rómov (tabuľka 5, rámček 5). Po tomto teste sme zráтали priemerný podiel nezamestnaných na populácii pre prvé tri skupiny a predpokladali, že tento podiel charakterizuje trh práce Nerómov, vrátane jeho regionálnych odlišností. Po vynásobení celkovej populácie Slovenska sme odhadli počet nezamestnaných Nerómov, a ich odrátaním od celkového počtu nezamestnaných na Slovensku sme odhadli počet nezamestnaných Rómov. Podobný postup sme použili aj pre výpočet ostatných charakteristík – nezamestnaní bez vzdelania, alebo so základným vzdelaním, a dlhodobu nezamestnaných (tabuľka 6). Výsledky boli podobné ako udával štatistický úrad pre rómsku populáciu v rokoch 1997-1999. Počty odhadovaných nezamestnaných podľa registra sme potom aplikovali na vývoj počtu Rómov a Nerómov v produktívnom veku (tabuľka 7).

Pre výpočet nezamestnanosti Rómov podľa definície výberového zisťovania vychádzame z upravených štatistík podľa Filadelfiovej, čiže 8% miery zamestnanosti, 60% miery nezamestnanosti a 19% miery participácie v roku 2005, ktorým zodpovedá ani nie tretinový počet nezamestnaných oproti údajom z registra. Prispôbením počtu nezamestnaných na 29% úrovne z registra sme potom (iste veľmi nepresne) odhadli časový rad 2000 až 2030 (tabuľka 8, rámček 6).

³⁶ Miera participácie v rokoch 2010 73,3%, 2020 77,8% a 2030 78,0%. Miera nezamestnanosti v rokoch 2010 15,2%, 2020 9,7% a 2030 7,0%. Ministerstvo financií (2007), s.57, tabuľka 7. Počet osôb v produktívnom veku 2008-2025 Bleha a Vaňo (2007), tabuľka 3. Štatistiky trhu práce 2008-2011 podľa Inštitútu finančnej politiky (2008), v porovnaní s EC (2008), s.117, tabuľka 3.24.1 a NBS (2008).

³⁷ Miera nezamestnanosti 12% a miera participácie 44% pre vylúčených Rómov. Svetová banka (2008), s.9, tabuľka 1.

Z našich odhadov vyplývajú tieto závery:

- Naše vedomosti o účasti Rómov na trhu práce sú veľmi obmedzené. Výskumy používajú svoje vlastné definície mier zamestnanosti a nezamestnanosti, a zvyčajne sa obmedzujú na konštatovanie takmer 100% nezamestnanosti Rómov. V budúcnosti by bolo potrebné organizovať výberové zisťovanie pracovných síl medzi Rómami, najlepšie ako súčasť existujúceho výberového zisťovania doplnením o otázku etnickej príslušnosti. Problematike by takisto pomohlo väčšie zapojenie ekonómov – výskumné tímy by mali uvažovať o angažovaní ekonómov špecializovaných na trh práce aspoň kvôli konzultáciám.
- Podľa našich nevyhnutne veľmi približných odhadov aspoň dve tretiny Rómov rezignovali na hľadanie pracovného miesta. Miera zamestnanosti Rómov je len asi 10% (Nerómov asi 60%, tabuľka 8) a miera nezamestnanosti Rómov je asi 46% (Nerómov 10%) v období 2006 až 2010. Hospodárska politika by sa preto mala orientovať na odradených Rómov a zistiť, aké sú hlavné dôvody ich nízkej participácie a aké sú možné riešenia, a v súlade s tým pripraviť aktívne politiky trhu práce v koordinácii s ďalšími rómskymi programami.
- Nízka pracovná aktivita je regionálnym problémom. Štvrtina slovenských okresov s najvyššou koncentráciou rómskeho etnika má výrazne vyššiu registrovanú nezamestnanosť a nižšie šance na rozvoj: polovica nezamestnaných je bez vzdelania, alebo len so základným vzdelaním, 60% nezamestnaných je bez práce dlhšie, ako rok, a 44% nezamestnaných je bez práce dlhšie ako dva roky (tabuľka 5 a rámček 3).
- Rómsky trh práce stagnuje. Kým počet registrovaných nezamestnaných Nerómov sa od roku 2000 znížil o dve tretiny, počet nezamestnaných Rómov sa znížil len o necelé dve desatiny. Počet nezamestnaných s nízkym vzdelaním Nerómov sa znížil o vyše polovicu, ale Rómov ostal zhruba rovnaký. Počet dlhodobo nezamestnaných Nerómov klesol takmer o dve tretiny, ale Rómov ani nie o dve desatiny (tabuľka 6).
- Možnosti ďalšieho znižovania nezamestnanosti na Slovensku sa rýchlo vyčerpávajú. Tak, ako rástol dopyt po pracovnej sile, zvyšoval sa aj podiel osôb s nízkym vzdelaním a dlhou absenciou na trhu práce na celkovej nezamestnanosti. To je zvlášť viditeľné u nezamestnaných Rómov, z ktorých 60% má nízke vzdelanie, 64% je aspoň rok bez práce a polovica je aspoň dva roky bez práce (tabuľka 6).

Sociálna pomoc

Jedným zo spôsobov, ako verejná politika donedávna odrádzala nízko vzdelané osoby od participácie na trhu práce bolo nastavenie sociálnych dávok tak, že boli v súčte vyššie, než príjem z málo kvalifikovanej práce.³⁸ Bol to klasický príklad vytvárania závislosti na sociálnom systéme a vytvárania pasce chudoby.

Zmena sociálnych politík podľa hesla „pracovať sa oplatí“ nastala v roku 2004 rázovo, znížením sociálnych dávok (pomoci v hmotnej núdzi), čo dostalo chudobnejšie mnohohodetné – väčšinou rómske – rodiny do katastrofálnej situácie. Ak totiž predtým boli sociálne dávky vyrátavané na každú dospelú osobu a každé závislé dieťa, a vyšší počet detí automaticky

³⁸ Svetová banka (2005a), s.48-50, obrázok 4.1

znamenal aj vyššie dávky, od januára 2004 sociálne dávky uznávali len tri kategórie počtu detí – nula, jedno až štyri, a viac ako štyri deti. Rodina tak mala rovnaký príjem zo sociálnych dávok nezávisle od toho, či mala deti päť, alebo desať, čo znamenalo prudký pokles príjmov pre viacdetné rodiny.³⁹ Po roku 2004 výška sociálnych dávok aj rodinných dávok (v terminológii ÚPSVAR dávky na podporu rodiny) nominálne mierne narastala (tabuľka 9).

Našu analýzu sme zamerali na dva typy dávok – sociálnych a na podporu rodiny⁴⁰. Výška sociálnych dávok sa ráta ako rozdiel medzi sumou nárokov rodiny a jej príjmami (vrátane z majetku). V súčasnosti je výška mesačnej základnej dávky pre dvojicu s viac, ako štyrmi deťmi 201,16 €. Na podporu rodiny existujú dva základné prídavky – na deti a rodičovské. Prídavok na deti v mesačnej výške 17,93 € sa vypláca rodičom na každé nezaopatrené dieťa. Rodičovský príspevok vo výške 158,67 € sa zvyčajne poskytuje rodičom, ktorí sa starajú aspoň o jedno dieťa do troch rokov. K oboom dávkam je možné získať množstvo príplatkov.⁴¹

ÚPSVAR publikuje údaje o počte poberateľov dávok a o objeme vyplatených dávok. Údaj o počte poberateľov môže odzrkadľovať administratívne náklady na vyplácanie dávok, ale nemal by byť zamieňaný za počet osôb závislých na dávkach. Údaj o objeme vyplatených dávok je preto lepším indikátorom počtu skutočne závislých osôb. Výpočty sme, kvôli náročnosti načítavania publikovaných mesačných údajov, urobili pre dva roky, 2004 a 2008.

Pri odhadovaní počtu rómskych poberateľov a objemu dávok im vyplácaným sme použili rovnaký postup, ako pri odhade nezamestnanosti Rómov. Opäť sme využili databázu Atlasu rómskych komunít na zoradenie okresov podľa veľkosti rómskej populácie, a okresy sme rozdelili po dvadsať na štyri skupiny (posledná skupina obsahuje len 19 okresov). Skupiny sa výrazne líšia podľa počtu poberateľov sociálnych dávok, menej podľa počtu rodičovských príspevkov a prídavkov na deti. Pozitívna korelácia je aj medzi veľkosťou rómskej populácie a vyplácaným objemom dávok, najmä sociálnych, menej rodičovských príspevkov. Rozdiely v počte poberateľov a objeme dávok na populáciu sa medzi okresmi znižujú (tabuľka 10). V percentuálnom vyjadrení (kde slovenský priemer je 100%) je najväčší rozdiel v objeme sociálnych dávok, kde vzdialenosť medzi prvou a štvrtou skupinou v roku 2008 bola 154 percentuálnych bodov, potom v počte poberateľov sociálnych dávok (106 p.b.), a potom s odstupom v počte poberateľov rodinných prídavkov (19 p.b.) a objemu rodinných prídavkov (18 p.b., rámček 7).

Priemerné hodnoty vyrátané z okresov v prvých troch skupinách sme potom pokladali za charakteristické pre majoritné obyvateľstvo a ich aplikovaním na nerómsku populáciu sme odhadli počet poberateľov a objem dávok pre nerómske obyvateľstvo. Z údajov ÚPSVAR sme ako rezíduum vypočítali počet poberateľov a objem dávok pre rómske obyvateľstvo. Tieto odhady sú samozrejme veľmi hrubé a indikatívne, každopádne poukazujú na proporčne podobný počet rómskych poberateľov prídavkov na deti a proporčne vyšší počet rómskych poberateľov sociálnych dávok a rodičovských prídavkov. Vyššiemu počtu poberateľov sociálnych dávok zodpovedá aj vysoký, v roku 2008 až 29% podiel na vyplatených sociálnych dávkach. Aj rómsky podiel na objeme prídavkov na deti a rodičovských prídavkoch je proporčne vyšší z hľadiska veľkosti rómskej populácie, ale je

³⁹ Svetová banka (2005b), s.18, tabuľka 2.5, rámček 2.5-2.6. Pre hodnotenie sociálnej politiky zameranej na zníženie dlhodobej nezamestnanosti z etnickej a regionálnej stránky pozri Gyárfášová a kol. (2006)

⁴⁰ Sociálne dávky dostávalo podľa Filadelfiovej a kol. (2006, s.46-50) asi tri štvrtiny rómskych domácností. Na materskej alebo rodičovskej dovolenke bolo 7,4% rómskej populácie, ale len 3,5% geograficky blízkej nerómskej populácie (s.21, graf 2.5)

⁴¹ <http://www.upsvar.sk/rsi/rsi.nsf/0/B6286CB7FB0B017AC1257115004E3F63?OpenDocument>
<http://www.upsvar.sk/rsi/rsi.nsf/0/708EAD5B9AD70C2BC1257115004D4751?OpenDocument>

nižší z hľadiska veľkosti populácie rómskych detí (tabuľka 11). Z objemu sociálnych dávok odhadujeme, že pokiaľ by Rómovia boli zamestnaní podobne, ako majoritná populácia, asi 45 miliónov EUR v roku 2004 a 49 miliónov EUR v roku 2008 by sa dalo použiť na iné účely.

Z odhadov o počte poberateľov dávok a objeme vyplácaných dávok vyvodzujeme tieto závery:

- Rómovia majú takmer 30% podiel na objeme vyplatených sociálnych dávok. Počet poberateľov sociálnych dávok a objem sociálnych dávok úzko súvisia s veľkosťou rómskej populácie v okrese. Ak v roku 2008 tvorili Rómovia asi 8% slovenskej populácie, ich podiel na počte poberateľov sociálnych dávok bol až 20%, a ich podiel na vyplácanom objeme sociálnych dávok až 29%; vyšší, než v roku 2004. Kým majoritná populácia dostávala dávky vo výške 29 EUR na osobu a rok, rómska populácia dostávala 60 EUR na osobu a rok. Rómovia sú v priemere omnoho chudobnejší a závislejší na dávkach, ako majoritná populácia a ich chudoba oproti majorite relatívne narastá⁴².
- Viac, aj keď kratšie študujúcich detí, znamená nominálne viac prídavkov. Zastúpenie Rómov medzi poberateľmi prídavkov na deti je podobné majorite, ale objem prídavkov je vyšší – kým majorita dostávala v roku 2008 48 EUR na osobu a rok, rómska populácia dostávala 64 EUR na osobu a rok. Je to kvôli vyššiemu podielu detí v rómskej populácii: ak využijeme dostupné údaje o počte detí vo veku 0 až 14 rokov, potom priemerné prídavky pre nerómske deti vo výške 341 EUR na rok prevýšia prídavky pre rómske deti 212 EUR na rok. Vysvetlením je dlhšie vyplácanie prídavkov nerómskej populácii (až do veku 24 rokov, čo náš demografický menovateľ nezahŕňa), keďže nerómske deti omnoho dlhšie študujú, ako rómske deti.
- Viac detí znamená relatívne nižšie rodičovské prídavky. Zastúpenie Rómov medzi poberateľmi a v objeme vyplácaných rodičovských prídavkov je z hľadiska veľkosti populácie vyššie, ako majority. Rozdiel je opäť vo veľkosti populácie detí: ak prerátame celkový objem dávok na detskú populáciu, potom priemerné prídavky pre nerómske deti boli v roku 2008 312 EUR na rok a pre rómske deti len 239 EUR na rok. Vysvetlením môže byť to, že rodičovské prídavky sú vyplácané do troch rokov veku dieťaťa nezávisle od počtu detí, takže zvýhodňujú plánované rodičovstvo s väčšími časovými rozstupmi medzi deťmi (maximálne na tri roky), a znevýhodňujú rodičov s vyšším počtom detí, ale s krátkymi časovými rozstupmi.
- Register ÚPSVAR predstavuje jedinečnú databázu o jednotlivcoch a rodinách v chudobe a nezamestnanosti, ktorá by sa v anonymizovanej podobe dala využiť na analytickú prácu a zlepšenie efektívnosti verejných politík, vrátane úspešnosti aktívnych politík trhu práce.

Školstvo

Vzdelanie rómskej populácie je v porovnaní s majoritným obyvateľstvom veľmi nízke. Dôvodom je školský systém, ktorý nerešpektuje kultúrnu rôznorodosť a neposkytuje sociálnu

⁴² Keďže nemáme údaje podľa etnickej kategorizácie, nepoznáme ani mieru chudoby Rómov. Ako náhradu za etnikum sa preto využívajú iné charakteristiky Rómov, ako vysoká nezamestnanosť či vysoký počet detí. Z mikrocenzu 1996 vyplýva, že riziko chudoby domácnosti vedenej osobou s najviac základným vzdelaním bolo o 41% vyššie ako priemer, a nezamestnanou osobou až šesťkrát vyššie ako domácnosti vedenej zamestnanou osobou. Svetová banka, SPACE a INEKO (2002), s.13, rámček 2.2, Filadelfiová (2007), s.14, tabuľka 3.

rovnosť vo vzdelávaní. Rómske deti nedostávajú šancu na rovnaké vzdelanie a často sú ako mentálne zaostaté zaradované do špeciálnych škôl, čo má katastrofálny dopad na ich budúce uplatnenie na trhu práce. Vynakladanie verejných prostriedkov na vzdelanie je z tohto pohľadu veľmi neefektívne.

Asi tretina Rómov nemá ani základné vzdelanie, ďalšia tretina má iba základné vzdelanie, 9% nemá ukončenú strednú školu a 15% ukončilo strednú školu. Len 0,2% Rómov má vyššie ako stredoškolské vzdelanie.⁴³ Pre porovnanie, 80% populácie Slovenska má vyššie ako základné vzdelanie a 11% má vyššie ako stredoškolské vzdelanie⁴⁴.

Príčiny nízkeho vzdelania Rómov

Slovenské školstvo je orientované na vstupy – ponúka žiakom do istej miery rovnaké podmienky na vzdelanie a od žiaka a jeho rodiny očakáva, že sa im prispôbia. Orientácia na vstupy, namiesto na výstupy, teda na výsledky a dosiahnuté vzdelanie, odmieta uznať odlišnosti v „*individuálnych, motivačných a kultúrnych vlastnostiach, z ktorých žiadna nie je nadradená, alebo hodnotnejšia ako iná.*“⁴⁵ Presadzovanie monokultúrnej, namiesto multikultúrnej organizácie školstva ignoruje kultúrne rozdiely medzi majoritným a rómskym etnikom. Podľa výskumu Metodického centra Prešov (2006) „*súčasná základná škola je pre rómske deti „cudzou inštitúciou“... pretože nerešpektuje ich etnickú, kultúrnu, sociálnu, jazykovú a psychickú odlišnosť.*“⁴⁶

Navyše je slovenské školstvo selektívne, čiže orientované na úspešnú (väčšinou) majoritu. Výskum OECD PISA z roku 2003 ukázal, že Slovensko má jednu z najvyšších závislostí medzi výsledkami žiaka a jeho socioekonomickým zázemím. Slovenský vzdelávací systém prehľbuje pôvodné nerovnosti žiakov skorou selekciou detí do vzdelávacích prúdov rôznej kvality (prostredníctvom uniformných požiadaviek bez individualizácie vzdelávacieho procesu) a spôsobuje autoreprodukcii vzdelávania (deti kopírujú dosiahnutú úroveň vzdelania rodičov, lebo škola nekompenzuje zlé východiskové podmienky žiakov).⁴⁷

V takomto školskom systéme má rómske etnikum minimálnu šancu získať vzdelanie, lebo je znevýhodnené kvôli svojej kultúrnej a jazykovej odlišnosti, umocnenej zlou socioekonomickou situáciou.

Kultúrne odlišnosti spôsobujú aj rozdiely vo vzdelanostnej úrovni etník. Ide o odlišné postoje etnika k vzdelávaniu, štýl rodinnej výchovy, kultúrne vzorce a jazykové faktory.⁴⁸ Podľa

⁴³ Z osôb, ktoré sa už ďalej nevzdelávali, 35% nemalo ukončenú základnú školu, 37% malo ukončenú základnú školu, 4% mali ukončenú špeciálnu školu, 9% nemalo ukončenú strednú školu, 15% malo ukončenú strednú školu, a 0.2% malo vyššie vzdelanie. Filadelfiová a kol. (2006), s.62, graf 5.1. Podobné čísla zistilo aj Metodické centrum Prešov (Ministerstvo školstva, 2002), podľa ktorého 83% rodičov dosiahlo najviac základné vzdelanie, 15% učňovské a 2% stredoškolské s maturitou. Výskum Metodického centra bol vedený na základe pripísanej etnicity, nie národnosti.

⁴⁴ ŠÚ SR, sčítanie obyvateľov v roku 2001.

⁴⁵ Kosová (2006), s.32.

⁴⁶ Citované v Návrhu koncepcie výchovy a vzdelávania rómskych detí a žiakov vrátane rozvoja stredoškolského a vysokoškolského vzdelávania. Vid' aj veľmi dobre spracované teoretické východiská vzdelávacích systémov a medzinárodné skúsenosti so vzdelávaním minoritných etnických skupín v štúdií Kosovej (2006).

⁴⁷ Kosová (2006).

⁴⁸ Porubský (2002) citovaný v Kosová (2006), s.33. Takéto odlišnosti nie sú typické len pre rómske etnikum, napríklad podľa Prúchu (2006, s.172-177) v Holandsku napriek dobrej legislatíve a financiám dosahujú marockí a tureckí žiaci horšie výsledky ako Holanďania, Surinamci a iné prisťahovalecké menšiny. Dôvodom je nízka hodnota prisudzovaná marockou a tureckou menšinou vzdelaniu a jeho

literatúry Rómovia prisudzujú majoritnému vzdelaniu nižšie miesto v svojom hodnotovom rebríčku, ako majorita, čo je spôsobené jednak vlastnou skúsenosťou s diskrimináciou na trhu práce, ale aj tradíciou a obavou o asimiláciu a odcudzenie členov rodiny. V tradičnej rómskej rodine sa neuplatňuje jeden zo základov rodinnej výchovy západnej kultúry, ktorým je „odloženie pôžitkov“ (napríklad motivovanie spôsobom „ak si teraz urobíš úlohu, môžeš ísť potom pozerat' televíziu“). Rómske deti sú vychovávané vo veľkej voľnosti, takže sú z pohľadu majority nedisciplinované, či neprispôsobivé. Učenie v tradičnej rodine prebieha napodobňovaním a bez opravovania staršími, pričom dôraz je kladený na mimoverbálnu komunikáciu a intonáciu, preto je jazyk rómskych detí nevykorigovaný.⁴⁹

Socioekonomická situácia veľkej časti rómskych rodín je zlá – nízke vzdelanie a nezamestnanosť rodičov, a s tým súvisiaca chudoba nevytvára ani materiálne ani intelektuálne podmienky pre rozvoj žiaka (deti nemajú zodpovedajúce oblečenie a obuv, a do školy prichádzajú hladné)⁵⁰. Samotné dochádzanie do školy je často sťažené priestorovou segregáciou rómskych obydľí, nevhodným bývaním a zlými (žiadnymi) hygienickými návykmi.⁵¹

Nedá sa pritom povedať, že slovenské školstvo rómske deti ignoruje. Riešenia sa však kvôli presadzovaniu monokultúrneho a selektívneho školstva míňajú účinkom. Navyše, efektívnosť programov sa nedá merať, lebo neexistujú etnicky členené údaje.⁵² Z výskumov vyplýva, že slabými školstva sú:

socializačnej funkcii, štýl rodinnej výchovy, nízka stimulácia detí a ich kognitívneho rozvoja, rozdielny postoj k vzdelávaniu chlapcov a dievčat, a ťažkosti pri prispôbovaní sa holandskému vzdelávaciemu systému.

⁴⁹ Sekyt (2003), s. 438, Kosová (2006). Kultúrne podmienená odlišnosť rómskych žiakov je známa už dávno, napríklad Ferjenčík (1997) psychologickým výskumom zistil, že rómske deti majú pri nástupe do školy iné vedomosti, schopnosti a zručnosti, inú kultúru a jazyk, a iné „kvalitatívne vlastnosti – iný spôsob percepcie a odlišné kognitívne stratégie uplatňované v riešení problémov“ (s.278). Podľa Dluhošovej (2004), s.42 a 52, integrácia rómskych detí v školstve nie je úspešná preto, lebo nevyhovuje ich „filozofii“. Nevyhovujú im metódy, dĺžka a počet hodín, a obsah predmetov. Podľa Rigorovej a Maczejkovej (2002), s.700 a 711, neznalosť a neakceptovanie špecifik rómskeho etnika a jazykových odlišností medzi Rómami viedlo k zlyhaniu programov, ako zavedenie rómskeho šlabikára a čítanky. Vnímanie vzdelania ako niečoho nepotrebného má samozrejme dopad aj na školskú dochádzku – podľa Ministerstva školstva (2002, s.24) v roku 2000/2001 rómsky žiak vymeškal v priemere jeden mesiac a na neospravedlnených hodinách sa podieľal 95% (pozri aj Dluhošová (2004), s.43 a 50, AI (2007), s.7, Rigorová a Maczejková (2002), s.700, Sekyt (2003), s.436. Tradičnú úlohu ženy ako prekážky vzdelania dievčat spomína Strednodobá koncepcia rozvoja rómskej národnostnej menšiny (Vláda, 2008).

⁵⁰ „Zvlášť problematický je u týchto detí sociálny vývin, ktorý vo všeobecnosti podmieňujú faktory ako zvyky, obyčaje, tabu... a výchova. Výchovné pôsobenie je málo podnetné, nekvalitné, tak zo strany rodiny ako aj ostatného okolia.“ MCP (2002), s.6. Rómsky rodičia často buď nemajú záujem o školské výsledky detí, alebo ak by im aj chceli pomôcť, nevedia, lebo sami nemajú dostatočné vzdelanie. OSI a EÚ (2007), s.169.

⁵¹ AI (2007), s.12-14, Diskusia účastníkov stretnutia na tému Segregácie rómskych žiakov na školách – analýza súčasného stavu, organizovaného Nadáciou otvorenej spoločnosti – OSF a Nadáciou škola dokorán 25.3.2009 v Prešove.

⁵² „V oblasti školstva sa v uplynulých rokoch urobilo snád' najviac opatrení. Problémom však naďalej zostáva to, že v súčasnosti nie je možné efektívne merať a vyhodnocovať ich úspešnosť.“ Ďalším problémom je, že jednotlivé opatrenia a projekty nie sú dostatočne koordinované a ich výsledky sú často len dôverné, nedostupné verejnosti (Kriglerová, 2006, s.2). OSI a EÚ (2007, s.88) došli k záveru, že údaje o školstve by mali byť etnicky členené, aby umožnili meranie výsledkov programov pre rómske deti, vrátane nultých ročníkov.

- Chýbajúca predškolská príprava. Materských škôl je nedostatok a rómske deti ich buď nenavštevujú (aj preto, lebo sú pre ich rodičov príliš drahé), alebo sú v nich často diskriminované.⁵³
- Ignorovanie etnických a jazykových odlišností na základných školách. Základné školy nie sú pripravené venovať sa etnicky rôznorodým deťom – neakceptujú ich kultúrnu a jazykovú odlišnosť pri príprave metodík, učebníc, materiálov a pomôcok, pri vzdelávaní kvalifikovaných učiteľov, a pri stanovovaní rozpočtov.⁵⁴ V školách s rómskymi deťmi sú preplnené triedy, je nedostatok špeciálnych pedagógov, psychológov a logopédov, učitelia sú zároveň aj sociálnymi a zdravotnými pracovníkmi a sú platovo demotivovaní, a chýbajú celodenné vzdelávacie programy a programy spolupráce s rodičmi.⁵⁵ Rómske deti často prichádzajú do materských a základných škôl so znalosťou svojho materinského jazyka, čiže rómčiny a slovenčina je pre ne cudzí jazyk. Keďže nevedia vyučovací jazyk - slovenčinu, a školský systém jednoducho predpokladá, že slovenčinu sa naučia za rok v nultom ročníku, a preto im neposkytuje ani podporné jazykové programy slovenčiny, ich školské výsledky sú nevyhnutne horšie, ako výsledky majority.⁵⁶
- Absencia výchovy majority k akceptovaniu odlišných kultúr, vrátane rómskej.
- Nesystematickosť, obmedzená kontinuita a nízka dôslednosť programov⁵⁷. Vládne programy nevychádzajú z odborných výskumov, sú čiastkové, nie sú politickou prioritou, často ostávajú len na papieri, nemajú vypracované rozpočtové požiadavky a nedajú sa hodnotiť. Časť štátnej správy pristupuje k vzdelávaniu Rómov s rasistickými predsudkami.⁵⁸

⁵³ Alexander a Hodál (2004), Rigorová a Maczejková (2002), s.703. AI (2007), s.2, 18 a 25, poukazuje napríklad na škôlku v Jarovniciach s oddelenými vchodmi pre rómske a nerómske deti, a novým vybavením na poschodí pre nerómske deti, a starým vybavením na prízemí pre rómske deti. Ministerstvo školstva (2002, s.12) uvádza, že v roku 2000/2001 Rómovia tvorili len 3,4% detí v materských školách. Podľa Save the Children (2001, s.181) počet materských škôl sa v rokoch 1988 a 1995 znížil z 4.042 na 3.321, a počet rómskych detí v nich z 166.852 na 1.181. Toto nízke číslo sa do roku 2008 takmer nezmenilo (1.249 detí podľa Ústavu informácií a prognóz školstva, 2008). Aj keď Rómovia prejavili záujem o umiestnenie detí v škôlke, tie kapacitne nevyhovovali.

⁵⁴ Tomatová (2004a), s.7. OSI a EÚ (2007), s.37 a 135: nestačí, ak sú školské materiály preložené do rómskeho jazyka, ktorému často deti nerozumejú kvôli odlišnostiam dialektov a rómski rodičia ho často odmietajú, ak v obsahu školského učiva rómske deti nespoznávajú seba a svoju kultúru. Na Slovensku je týchto päť základných rómskych dialektov: západoslovenský, stredoslovenský, východoslovenský, maďarský a valašský (olašský). Lužica (2004), s.70.

⁵⁵ Diskusia účastníkov stretnutia na tému Segregácie rómskych žiakov na školách – analýza súčasného stavu, organizovaného Nadáciou otvorenej spoločnosti – OSF a Nadáciou škola dokorán 25.3.2009 v Prešove.

⁵⁶ Rómčina má v porovnaní so slovenčinou špeciálne hlásky a odlišnú gramatiku - napríklad má iba ženský a mužský rod, má osem významových pádov a jeden nepriamy pád. Kumanová, Mann a kol. (2006), s.95. Aj keby rodičia chceli pomôcť svojim deťom, často majú problémy čítať, alebo pochopiť zadania (Horváthová a Vyziblová, 2006).

⁵⁷ Napríklad niektoré komunitné centrá v osadách, ktoré by slúžili deťom na prípravu do školy, neboli vždy Rómom prístupné, alebo im chýbal potrebný nábytok. Amnesty International (2007, s.10-11).

⁵⁸ AI (2007), s.7,10 a 22, Salner (2004a), s.11 a 16. Napríklad bola overená úspešnosť rómskych asistentov pri vzdelávaní rómskych žiakov, ale doteraz nie je riadne definovaný ich odborný profil a vyriešené ich financovanie. Salner (2004a), s.16. Mnohí asistenti nerozprávajú rómskym jazykom a nevie sa ani ich presný počet (OSI a EÚ, 2007, s.81).

- Segregácia vo vzdelávaní vedie k rastu počtu špeciálnych škôl. Nekompatibilita školstva a potrieb rómskych žiakov sa rieši ich segregáciou, čo situáciu zhoršuje aj z hľadiska možností interakcie s majoritou a budovania sociálnych sietí mimo vlastnú rodinu a komunitu. Rómske deti sú často nesprávne umiestňované do špeciálnych škôl, alebo, ak je rómska komunita väčšia, do čisto rómskych škôl a tried, ktoré sú v bezprostrednej blízkosti rómskych osád. Základné školy sa tým postupne nahrádzajú špeciálnymi.⁵⁹ V bežných školách sú rómske deti segregované od detí z majority umiestnením do iných pavilónov alebo na iné poschodia, používaním oddelených vchodov do školy, používaním iných tanierov a príborov v školských jedálňach, a oddelením pri voľnočasových aktivitách.⁶⁰

Príliš veľa Rómov v špeciálnych školách

Špeciálne školy sú určené pre mentálne postihnuté deti, takže rozhodnutie o zaradení rómskych detí do špeciálnych škôl by mali byť odborné a transparentné, a pokroky detí kvôli možnosti ich preradenia do „normálnej“ školy by mali byť pravidelne testované.

Nepomer medzi rómskymi a nerómskymi deťmi v špeciálnych školách si všimlo niekoľko správ. Podľa EC (2004, s.24) bolo v roku 2002/03 v špeciálnych školách viac Rómov, ako Nerómov, a v niektorých školách boli Rómovia jedinými žiakmi. Podľa OSI (2007, s.80) bol počet Rómov v špeciálnych školách 28 krát vyšší, ako počet Nerómov. Save the Children (2001, s.188) uvádza, že podľa pilotnej štúdie, ktorá sa robila v troch mestách na východnom, strednom a západnom Slovensku, tri štvrtiny rómskych detí navštevovalo špeciálne školy. Tomatová (2004a) uvádza, že v skúmaných deviatich špeciálnych základných školách rómske deti tvorili 68% a v troch z nich tvorili 100%.⁶¹

Podľa prieskumu školskej inšpekcie vo vybraných obciach s vysokým podielom rómskej populácie v školskom roku 2002/2003 bolo 84% žiakov na 19 špeciálnych základných školách zo sociálne znevýhodneného prostredia, čo sa do veľkej miery zdá byť synonymom pre rómske deti. Takmer 85% detí po skončení základnej, alebo špeciálnej základnej školy nepokračovalo vo vzdelávaní.⁶²

Keďže neexistujú etnický členené údaje o školstve, nevieme presne posúdiť, na aké školy sú rómske deti umiestňované⁶³. Z údajov o počte špeciálnych škôl a počte mentálne zaostalých detí podľa regiónov si však vieme urobiť predstavu o nadmernom zastúpení rómskych žiakov: po prvé, v každom z troch krajov s vyšším podielom Rómov je omnoho viac

⁵⁹ V rokoch 2002 a 2006 klesol počet žiakov základných škôl o 12%, ale počet žiakov špeciálnych ZŠ len o 4%. ÚIPŠ citovaný v Kriglerová (2006a).

⁶⁰ Dluhošová (2004), s.44. OSI a EÚ (2007), s.107 a 141. Diskusia účastníkov stretnutia na tému Segregácie rómskych žiakov na školách – analýza súčasného stavu, organizovaného Nadáciou otvorenej spoločnosti – OSF a Nadáciou škola dokorán 25.3.2009 v Prešove.

⁶¹ Vysoký počet rómskych detí umiestňovaných do špeciálnych škôl je problémom aj krajín juhovýchodnej Európy – Maďarsko, Bosna, Bulharsko, Chorvátsko, Macedónsko a Srbsko. OECD (2007a, 2007b).

⁶² OSI a EÚ (2007, s.89) údaje o sociálne znevýhodnených deťoch nahrádzajú chýbajúce etnický členené údaje. Dluhošová (2004), s.48-49: Dôvody, prečo nepokračujú v štúdiu sú neschopnosť zvládnuť učivo, vysoká absencia, vzdialenosť škôl od bydliska a nezáujem rodičov. Podľa Ministerstvo školstva (2002) po ukončení ZŠ v roku 2000/2001 pokračovalo na stredných školách 83% nerómskych a 45% rómskych detí (pričom veľká časť Rómov ale ZŠ neukončí vôbec).

⁶³ Používanie národnostných štatistík je zavádzajúce: v školskom roku 1989/1990 na základe etnických údajov 63% žiakov špeciálnych škôl boli Rómovia. V školskom roku 2000/2001 na základe národnosti len 7% žiakov ŠZŠ (a len 0,7% ZŠ) boli Rómovia. Dluhošová (2004), s.47., MŠ SR (2003) citované v Tomatová (2004), s.34.

špeciálnych škôl a špeciálnych integrovaných tried, ako v zvyšných piatich krajoch (tabuľka 12). Po druhé, to isté platí aj pre počet mentálne postihnutých žiakov (tabuľka 13).

To, že máme odhady počtu školopovinných rómskych a nerómskych detí, nám umožnilo odhadnúť počet detí, ktoré sú označované za mentálne zaostalé. Najprv sme prijali predpoklad, že neexistuje systémový dôvod, aby sa podiel postihnutých detí v oboch etnikách líšil. V takomto prípade je odhadovaný podiel mentálne postihnutých detí v každom z etníc 3,4%. V druhom odhade sme využili počet postihnutých etnických nerómskych žiakov z prvého odhadu a odlišnosť troch krajov s vyšším podielom Rómov od ostatných piatich krajov. Najvyšší počet postihnutých žiakov v týchto piatich krajoch je v nitrianskom kraji, asi 1.400. Predpokladali sme, že neexistuje dôvod, aby sa počet mentálne postihnutých nerómskych žiakov medzi kraji výrazne líšil, a, aby sme zahrnuli vplyv rôznej veľkosti populácie krajov, stanovili sme maximálny počet mentálne postihnutých nerómskych žiakov na 1.500 osôb. V takomto prípade sme odhadli počet rómskych mentálne postihnutých žiakov na takmer 10.500, a nerómskych mentálne postihnutých žiakov na 10.000 osôb. Podiel mentálne postihnutých žiakov na populácii školopovinných Rómov je 12%, Nerómov 2%.

Zlé diagnostikovanie rómskych detí

Odhadovaný nepomer medzi rómskymi a nerómskymi mentálne postihnutými žiakmi je obrovský. Jeho vysvetlením je buď absolútne zlyhanie sociálnej a zdravotnej starostlivosti, alebo, k čomu sa prikláňame, je potvrdením zlyhania úradov pri zaraďovaní rómskych detí do špeciálnych škôl.⁶⁴ Skutočne, podľa výskumov neexistujú jednotné a záväzné právne normy, ktoré by riadili zaraďovanie a preradenie rómskych detí do špeciálnych škôl. Navyše dochádza k porušovaniu a obchádzaniu platnej legislatívy (pozri aj rámček o českej skúsenosti a náprave).⁶⁵

Rámček. Česká snaha o nápravu zaraďovania rómskych detí do špeciálnych škôl

V novembri 2007 rozhodol Európsky súd pre ľudské práva, že Česko porušilo zákaz diskriminácie a práva na vzdelanie tým, že posielalo rómske deti do zvláštnych škôl, a dal za pravdu žalobe podanej 18 rómskymi rodinami. Pritom na veci nič nemenilo to, že zvláštne školy boli medzičasom formálne premenované na špeciálne a že štátu nebol dokázaný zlý úmysel; súd rozhodol na základe závažného dopadu. a zároveň zaviazal Česko, aby sa postaralo o to, aby české zákony neboli uplatňované diskriminačným spôsobom.

Medzi opatreniami, ktoré Česká republika prijala, bol v prvom rade zber etnických údajov, ktoré mali umožniť „identifikovať formy a spôsoby diskriminácie rómskych detí, žiakov a žiačok, a následne formulovať efektívne opatrenia zamerané na tieto problematické body... Výsledky šetrenia budú ďalej priebežne využívané pri formulácii integračnej a vyrovnávacej vzdelávacej politiky smerom k rómskym žiačkam a žiakom, ktorí vykazujú špeciálne vzdelávacie potreby.“ Zber údajov je v súlade s medzinárodnými odporúčaniami aj českou legislatívou, pričom sa napríklad odporúča zber na základe „identifikácie inou osobou“.

Zber údajov na školách začal v apríli 2009: „Pre potreby tohto šetrenia bude za rómske dieťa, žiaka či žiačku považovaná osoba, ktorá sa za Róma sama považuje, bez ohľadu na to, či sa k tejto príslušnosti za všetkých okolností (napr. pri sčítaní ľudu) hlásila, alebo je za Róma považovaná

⁶⁴ Deti prichádzajú do školy s malou slovnou zásobou, nevykorigovanými rečovými chybami a neznalosťou všeobecných pojmov, preto nerozumejú výkladu, a potom sú často považované za menej inteligentné. Sekyt (2003), s.436.

⁶⁵ Podľa zistení inšpekcií na špeciálnych školách chýbajú vyšetrenia a záznamy psychologických testov a vyšetrení detí, alebo sú neúplné, prípadne zasadania odborných komisií sú formálne. Deti sa mnohokrát testujú až po nástupe do školy, alebo vôbec. Dluhošová (2004), s.45 a 47, AI (2007), s.7, 23 a 24, a Tomatová (2004a), s.41. Podľa OSI a EÚ (2007, s.158) sú pre rodičov poplatky za opätovné vyšetrenie dieťaťa (kvôli jeho preradeniu) vysoké a prípadov preradenia na normálnu školu je málo.

významnou časťou svojho okolia na základe skutočných alebo domnelých (antropologických, kultúrnych alebo sociálnych) identifikátorov.“ Rómske deti mali identifikovať triedni učitelia na základe znalosti triedy a „posúdenia etnickej príslušnosti podľa všeobecne známych kritérií“. Cieľom ministerstva je zaistiť, aby všetky deti, ktoré k tomu majú potenciál, boli úspešne vzdelávané v hlavnom vzdelávacom prúde.

Prameň: <http://aktualne.centrum.cz/domaci/spolecnost/clanek.phtml?id=513985>,
http://zpravy.idnes.cz/ministerstvo-scita-romske-zaky-skolam-se-tyto-pocty-nezamlouvaji-1de-/studium.asp?c=A090402_114813_studium_bar, <http://www.msmt.cz/pro-novinare/msmt-mapuje-vzdelanostni-sance-romskych-deti>, Dokument Ministerstva školstva, mládeže a telovýchovy ČR „Další informace o šetření“.

Testy, ktoré sa používajú na diagnostikovanie mentálnej zaostalosti nie sú prispôsobené rómskym deťom (prípadne deťom z iných minorít) a nerešpektujú ich kultúrnu a jazykovú odlišnosť, kombinovanú so sociálne znevýhodneným prostredím, v ktorom dieťa vyrastá.⁶⁶ Zároveň, kým mentálne zaostalým deťom z majority sa odborníci venujú od malička, rómske deti dostávajú nálepku mentálne zaostalých len tesne pred vstupom do školy na základe často jediného vyšetrenia psychológom⁶⁷.

Výskum Tomatovej⁶⁸ ukázal, že rómske deti nie sú takmer vôbec testované na špeciálne poruchy učenia: „Výchova a vzdelávanie, predovšetkým rómskych detí, v konkrétnom type školy, predovšetkým v dedinských lokalitách v rôznych okresoch Slovenska sa realizuje aj podľa toho, aká škola je na danom mieste „k dispozícii“. Ak žiak ZŠ nezvláda učivo a v obci nie je k dispozícii špeciálna trieda (škola), potom väčšinou opakuje ročník. Ak však existuje špeciálna trieda (škola), potom je priradený do špeciálnej triedy. Tie sú často doménou Rómov, takže mentálne postihnuté deti z majority dochádzajú do špeciálnej školy do mesta, alebo sú zaradené v bežných triedach.

V roku 2005 Ministerstvo školstva vydalo metodické usmernenie pri posudzovaní spôsobilosti detí zo sociálne znevýhodneného prostredia pri prijímaní do 1. ročníka ZŠ. Jeho pilotné použitie ukázalo, že polovica rómskych detí bolo v špeciálnych školách umiestnených nesprávne, a 10% z nich mohlo byť okamžite premiestnených do normálnej školy. Používanie tejto novej metodiky však nie je povinné a podľa dostupných štatistík sa asi ani nepoužíva.⁶⁹

Nesprávnemu zaradovaniu Rómov do špeciálnych škôl pomáha aj nedostatočné financovanie psychologicko-poradenských centier v okresoch s vyšším podielom rómskych komunít.⁷⁰

Špeciálne školy nemôžu nahradiť multikultúrne základné školy

Špeciálne školy sa niekedy obhajujú tým, že majú viac času venovať sa rómskym deťom.⁷¹ Učivo na špeciálnej škole však veľmi zaostáva za učivom na normálnej škole, a preto dieťa

⁶⁶ Ferjenčík (1994 a 1997) hodnotil výsledky testov na rómskych aj nerómskych deťoch a došiel k záveru, že testy boli kultúrne zaujaté – ich výsledky indikovali príslušnosť k etniku a nie rozsah individuálnych schopností. Chyby a spôsob riešenia vyjadrovali odlišnú výchovu, kultúrne pôsobenie a životný štýl Rómov. OSI a EÚ (2007, s.154): odborníci sa často nevedia dohovoriť rómsky s testovanými deťmi. Pozri aj Tomatová, (2004b), s.36 a Tomatová (2004a), s.6.

⁶⁷ Tomatová (2004a), s.39.

⁶⁸ Tomatová (2004), s.37, Tomatová (2004a), s.40, 41 a 72.

⁶⁹ ERRC (2007), s.47-48.

⁷⁰ Kriglerová (2006), s.11, Tomatová (2004), s.36, Tomatová (2004a), s.38, Tomatová (2004a), s.68.

má malé šance preradiť sa na základnú školu, alebo pokračovať na strednej škole.⁷² Podľa Amnesty International (2007, s.18) a výsledkov školskej inšpekcie⁷³ z roku 2002/2003 sú špeciálne základné školy preplnené, nedostatočne vybavené, s polovicou nekvalifikovaných pedagógov a mnohé z nich sú technicky a hygienicky nevyhovujúce⁷⁴.

Špeciálne školy nemôžu nahrádzať chýbajúcu koncepciu multikultúrnej základnej školy. Zároveň však spôsob financovania školstva motivuje obce, aby zriaďovali špeciálne školy, a rodičov, aby do nich umiestňovali svoje deti. Motivácia obcí zvyšovať počty žiakov v špeciálnych školách je daná vyššími príspevkami na žiaka: napríklad v roku 2004 bol príspevok na žiaka a rok v špeciálnej škole 73.000 až 74.000 korún, kým v normálnej základnej škole len 21.000 až 22.000 korún⁷⁵. V roku 2008 sa rozdiel zvýšil: špeciálne školy mohli dostať na žiaka 48.000 až 220.000 korún, kým normálne základné školy len 29.000 až 30.000 korún.⁷⁶ Rodičia mali zase vyššiu šancu získať pre deti prospechové štipendiá, lebo na špeciálnej ZŠ ich deti ľahšie dosiahli lepši príemer. Stáva sa aj to, že negramotní, alebo neinformovaní rodičia často ani nevedeli, že podpisovali súhlas s umiestnením dieťaťa do špeciálnej školy,⁷⁷ rovnako, ako nevedeli o svojom práve rozhodnúť, ktorú školu bude ich dieťa navštevovať.⁷⁸

Reforma školstva prijatá v roku 2007 konzervuje, či dokonca rozvíja systém slovenského paralelného – segregovaného – základného školstva.⁷⁹ Pozitívnom reformy je bezplatný rok v materskej škole pred nástupom dieťaťa do školy, ale výrazným negatívom je vnášanie selektívnosti a segregácie už na materské školy a ignorovanie potreby multikultúrneho prístupu v materskej aj základnej škole. Vyučovanie cudzieho jazyka od tretieho ročníka je takisto vcelku pozitívnym krokom, ale pre rómske deti by malo zmysel len vtedy, ak by sa za cudzí jazyk považovala slovenčina. Pre rómske deti by bolo prirodzené učiť sa popri rómčine slovenčinu ako druhý jazyk a to už od materskej školy.

Za rovnaké peniaze kvalitnejšie vzdelanie

Pri odhadovaní neefektívne vynaložených výdavkov na špeciálne školstvo sme vychádzali z údajov za roky 1997 až 2007: verejné výdavky na normálne a špeciálne základné školy

⁷¹ Diskusia účastníkov stretnutia na tému Segregácie rómskych žiakov na školách – analýza súčasného stavu, organizovaného Nadáciou otvorenej spoločnosti – OSF a Nadáciou škola dokorán 25.3.2009 v Prešove.

⁷² Šanca, že dieťa bude premiestnené do normálnej školy je veľmi nízka, lebo neexistujú záväzné normy, ktoré by k tomu zaväzovali, a rovnako to znemožňuje nedostatok financií a personálu. Tomatová (2004a), s.5, 12, 13, 70, 71 a 75, Tomatová (2004b), s.36 a 37, AI (2007), s.2 a 22, Kriglerová (2006), Rigová a Maczejková (2002), s.716-717. Mnoho detí, ktoré boli na prvom stupni ZŠ preradené zo špeciálnych do normálnych tried bolo na druhom stupni neúspešných a vracali sa späť do špeciálnych tried.

⁷³ Ministerstvo školstva (2003). Výskum prebiehal v 78 základných a 19 špeciálnych základných školách.

⁷⁴ Mnohým špeciálnym školám chýbali telocvične a špecializované triedy, a učili v nich nekvalifikovaní učitelia. Kvôli vysokému počtu detí bolo zavedené aj dvojzmenné vyučovanie. OSI a EÚ (2007), s.161, citujú výsledky školskej inšpekcie za rok 2004/2005.

⁷⁵ Kubánová (2004), s.67, tabuľka 7.2.

⁷⁶ Ministerstvo školstva (2008).

⁷⁷ Dluhošová (2004), s.44, Kubánová (2004), s.71, AI (2007), s.2, 22 a 23, Tomatová (2004a), s.72.

⁷⁸ AI (2007), s.6,15-18.

⁷⁹ Ministerstvo školstva, Rafael (2009) a Daniel (2008, ed.).

dosahovali okolo 1,1% HDP⁸⁰, z čoho asi 90% šlo na normálne školy a 10% na špeciálne. Z demografických odhadov počtu školopovinných detí a odhadu podielu mentálne zaostalých detí sme odhadli počet rómskych a nerómskych žiakov v špeciálnych školách. Keďže pomer detí v ZŠ a ŠZŠ sa veľmi nemení (31 násobok v roku 2000 a 28 násobok v roku 2030), predpokladali sme aj zachovanie pomeru výdavkov na ZŠ a ŠZŠ. Takisto sme predpokladali, že napriek celkovému zníženiu počtu žiakov na základných školách by nedošlo k zníženiu ich financovania, keďže školstvo je dlhodobo podfinancované. Zistili sme, že počet Rómov v špeciálnych školách sa zvýši tak, že kým v roku 2000 ich bolo o 13 percentuálnych bodov menej, ako Nerómov, v roku 2030 ich bude o 18 percentuálnych bodov viac. Po prechodnom poklese detskej populácie sa počet Rómov v špeciálnych školách v roku 2030 vráti na pôvodnú úroveň z roku 2000, kým Nerómov bude o štvrtinu menej.

Je veľmi pravdepodobné, že ak by sa zlepšilo diagnostikovanie rómskych detí, viac, ako polovica nákladov na špeciálne školy by ostala školstvu k dispozícii a mohla by byť použitá na zlepšenie kvality základných škôl, vrátane programov pre rómske deti.

Záver

Odhaduje sa, že rómske deti tvoria asi 14% populácie detí vo veku povinnej školskej dochádzky (Vaňo, 2004). Je zrejmé, že kvalitné vzdelanie je kľúčové pre ich budúce uplatnenie na trhu práce, a keďže súčasný systém školstva im takéto vzdelanie neumožňuje, je nevyhnutné ho čím skôr zásadne zmeniť.

Naše hlavné závery sú:

- Umiestnenie vysokého počtu rómskych žiakov na špeciálne školy je neopodstatnené. Je treba urobiť okamžitú nápravu, najlepšie zrušením týchto špeciálnych škôl, preradením rómskych detí na normálne školy a prispôbením normálnych škôl ich potrebám. Podobný krok urobilo Nórsko v roku 1992, keď zatvorilo všetky špeciálne školy s výnimkou škôl pre hluché deti (1%) a Fínsko začiatkom deväťdesiatych rokov, keď v špeciálnych školách ponechalo iba deti s vážnymi postihnutiami (2,5%). Výskum v Nórsku ukázal, že integrácia detí so špeciálnymi potrebami do bežného školstva zvyšuje mieru úspešného absolvovania školy a znižuje mieru predčasného ukončenia školy.⁸¹
- Zber etnicky členených údajov. Bez pravidelne zberaných etnicky členených údajov o umiestňovaní a výsledkoch rómskych žiakov nie je možné zlepšiť ich vzdelanie a budúce uplatnenie na trhu práce.
- Zmeniť princíp základného školstva z rovnosti prístupu k vzdelaniu na rovnosť výsledkov vzdelávania. Jednotlivé koncepcie a programy orientované len na rómskych žiakov nemôžu byť úspešné v dnešnom systéme monokultúrneho a selektívneho slovenského školstva. Je nezmyslom vysvetľovať horšie vzdelanie Rómov iba ich sociálnym znevýhodnením, keď medzinárodne výskumy a skúsenosti potvrdili kombináciu kultúrneho a sociálneho znevýhodnenia. Takisto je neopodstatnené predpokladať, že Rómovia prichádzajú do škôl s dostatočnou znalosťou vyučovacieho jazyka – slovenčiny – alebo, že dostatočnú znalosť slovenčiny získajú počas jedného roka v nultom ročníku.

⁸⁰ V roku 2007 to bolo asi 650 miliónov EUR. Pri odhadoch sme vychádzali z údajov ministerstva financií, funkčná klasifikácia verejných výdavkov v štátnych záverečných účtoch, a údajov citovaných Kubánovou a kol. (2003).

⁸¹ OECD (2004), s.45 a OECD (2005), s.17.

- Transparentnosť, koordinácia, kvalita a efektívnosť vzdelávania. Školstvo nemôže byť hodnotené podľa vynaložených nákladov na vzdelanie. Ak má byť jeho výsledkom kvalitná príprava žiakov na zamestnanie, potom musí byť otvorené voči verejnosti a efektívne vzhľadom k dosahovaným vzdelávacím výsledkom.
- Dostatočný rozpočet. Bez dostatku financií na kvalifikovaných ľudí, vybavenie škôl, a meranie dosahovaných výsledkov nie je možné očakávať zlepšenia. Financie, ušetrené na špeciálnych školách, je možné použiť na zlepšenie kvality základných škôl, vrátane pre rómske deti.

Zdravotná starostlivosť

Nízke vzdelanie, neúčast na trhu práce a výsledná chudoba sa odzrkadľuje aj na zlom (a zhoršujúcom sa) zdravotnom stave Rómov, ktorý sa prejavuje napríklad nižšou dĺžkou života a vyššou úmrtnosťou novorodencov. V najhoršej situácii sú segregovaní Rómovia – ich fyzická vzdialenosť od majoritnej populácie však bráni prenosu prenosných chorôb na majoritu a tým aj v očiach majority znižuje potrebu intervencie. Zdravotnú starostlivosť hradí väčšinou štátna pokladňa a to nielen ako náhradný platca zdravotného poistenia, ale, kvôli vyššiemu podielu Rómov medzi zdravotne postihnutými, aj formou vyšších sociálnych výdavkov.

Horší zdravotný stav Rómov bol popísaný viacerými štúdiami. Prenosné choroby, ktorých výskyt bol v majorite potlačený, ako žltáčka, trachoma (očné ochorenie), tuberkulóza, meningitída a kožné choroby, vrátane svrabu, sa vyskytli napríklad v osídleniach v Starej Ľubovni a v Rimavskej Sobotě. Dôvodmi horšieho zdravia sú nezdravý životný štýl, nezdravé stravovanie, nedostatočné odievanie, fajčenie, alkohol, a zlé bývanie – preplnenie obydľí, zlý prístup k pitnej vode, narábanie s odpadom a blízkosť k ekologicky zamoreným oblastiam. Vyšší je aj podiel zdravotne postihnutých Rómov, a aj keď sociálni pracovníci považovali veľkú časť postihnutých poberateľov dávok za podvodníkov, neexistovali žiadne dôkazy, ktoré by im dávali za pravdu. Kým prenosné choroby sú skôr problémom segregovaných osád, integrovaní Rómovia zase viac trpia drogovou závislosťou.⁸²

Pravidelné a detailné monitorovanie zdravotného stavu trpí nedostatkom štatistík a odbornej pozornosti: „...je [to] ďalšia oblasť negatívne ovplyvnená nedostatkom štatistických údajov členených podľa etnicity. Zároveň sú zdravotné aspekty jadrom Miléniových rozvojových cieľov 4, 5 a 6.10.17.“⁸³ „...národné zdravotné politiky a výskumníci [v strednej Európe] venujú málo pozornosti zdravotným potrebám Rómov, napriek tomu, že ich rozdielny spôsob života naznačuje, že tieto ich potreby sa môžu líšiť od potrieb majoritnej populácie.“⁸⁴ Zaujímavý je aj postreh o stanovovaní priorít rómskych programov: „Domnívam se, že bude-li se pokračovat v řešení tzv. romského problému cestou, jakou vytýčila romská „elita“, čili cestou národního obrození, bude to mít zejména pro obyvatele romských osad neblahé následky. Místo vynakládání prostředků na řešení špatného zdravotního stavu, nezaměstnanosti a z ní vyplývající chudoby se budou financovat slabikáře a publikace v romštině, které beztak Romové, kterým jsou (paradoxně) určeny, odmítají.“ Pivoň (2008), s.101.

⁸² Svetová banka, SPACE a INEKO (2002), s.23-24, Šaško (2002), Úrad verejného zdravotníctva SR (2008), s.22, UNDP (2002), správy z rómskych osád v Jakoubek a Hirt (2008), Výskum Filadelfiovej a kol. (2006) sa zdá potvrdzuje naše minimálne vedomosti o zdravotnom stave Rómov.

⁸³ UNDP (2002), s.63.

⁸⁴ McKee (1997); jeho kritickú stať v Britskom lekárskom časopise spomína Šaško (2002).

Asi hlavnou vládnu aktivitou na zlepšenie zdravotného stavu Rómov je činnosť Úradu verejného zdravotníctva, ktorého monitorovanie a osveta (hlavne o potrebe očkovania) boli zamerané na znevýhodnené rómske komunity. Podľa správy z roka 2008 bolo hlavným úspechom programu získanie dôvery Rómov vo vytypovaných osídleniach. Hlavnými závermi správy ÚVZ boli:

- Neschopnosť hospodárenia v domácnostiach, potreba zabezpečenia kurzov varenia a hospodárenia pre ženy. Náročná spolupráca s mentálne zaostalými obyvateľmi osád. Neschopnosť prevziať zodpovednosť za vlastnú životnú situáciu. Nedostatočná osobná hygiena a hygiena bývania, nedostatok pitnej vody, sťažený prístup k zdroju pitnej vody, vysoký výskyt pedikulózy, záškoláctvo, nízka úroveň vzdelania, vysoká pôrodnosť spojená s nedostatočnou starostlivosťou o deti, fetovanie u mládeže, nízka účasť a nezáujem o preventívne a gynekologické prehliadky a povinné očkovanie detí, nezamestnanosť, zlé bytové podmienky, zlé podmienky na trávenie voľného času detí a mládeže. Absencia platných preukazov poistenia. Nedostatočné vedomosti o právach a povinnostiach pacienta a o preventívnych prehliadkach. Absencia pravidelných preventívnych prehliadok rómskych detí u zubných lekárov. Zvýšené riziko výskytu infekčných ochorení z dôvodu výskytu parazitov: bích, hlíst a vší a hlodavcov. Agresivita Rómov súvisiaca s nadmernou konzumáciou alkoholu v čase vyplácania sociálnych dávok. Vysoký výskyt čiernych skládok, nelegálnych stavieb, nárast počtu domácich zvierat (ošípané, kozy).
- Odmietavý postoj niektorých obyvateľov osád k odporúčaniam a pokynom lekára. Negatívny postoj k práci a pôsobeniu komunitných pracovníkov zdravotnej výchovy zo strany niektorých komunitných sociálnych pracovníkov. Odmietavý postoj a neochota niektorých lekárov spolupracovať s komunitnými pracovníkmi zdravotnej výchovy. Nedôvera obyvateľov osád voči lekárom, strach z návštev lekára a predovšetkým lekárskeho prehliadok spôsobený najmä obavami zo zistenia ochorenia. Závažným a ťažko riešiteľným problémom sú rodiny s veľmi nízkym hygienickým štandardom, ktoré nejavia záujem o pomoc a riešenie ich situácie.⁸⁵

Odporúčania ÚVZ sú jasné, zdá sa, že chýba len ich väčšia spoločenská a politická podpora:

- Sústavná a systematická zdravotná výchova obyvateľov segregovaných a separovaných rómskych osídlení, s cieľom zvýšenia zdravotného uvedomenia: osobná hygiena, prevencia infekčných ochorení, sexuálne a reprodukčné zdravie – zodpovedné rodičovstvo, manipulácia s potravinami, orientácia v označovaní potravín, ochrana životného prostredia, prevencia úrazov a nehôd, zdravotná starostlivosť (práva a povinnosti pacienta, zdravotné poistenie, preventívne prehliadky a pod.), starostlivosť o dieťa.
- Zdravotná výchova musí byť realizovaná zrozumiteľným a primeraným spôsobom vzhľadom ku kultúrnej a vedomostnej úrovni znevýhodnenej rómskej komunity.
- Je treba podporovať zvýšenie zainteresovanosti občanov rómskej komunity a ich aktívnej spolupráce na riešení svojich zdravotných problémov. Väčšina Rómov má záujem starať sa o svoje zdravie.
- Zabezpečiť súčinnosť medzi komunitnými pracovníkmi v oblasti zdravotnej výchovy, komunitnými pracovníkmi a koordinátormi komunitných pracovníkov. Problémy medzi jednotlivými „skupinami“ terénnych komunitných pracovníkov, či už zdravotníckych,

⁸⁵ Úrad verejného zdravotníctva SR (2008), s.10-11. Z monitorovanej vzorky 2.014 respondentov len 5% uviedlo rómsku národnosť.

sociálnych alebo asistentov učiteľa, vyplývajú predovšetkým z neexistencie vzájomných dohôd o spolupráci uzavretých na národnej, resp. regionálnej úrovni.

- Zamerať sa na Rómov žijúcich v segregovaných osadách a získať objektívne údaje o tejto skupine.⁸⁶

Kriminalita

Kriminalita Rómov je relatívne vysoká, aj keď spoločensky menej závažná: na začiatku deväťdesiatych rokov Rómovia tvorili polovicu stíhaných osôb a vyšetrovaných recidivistov. Do páchania trestnej činnosti boli veľkej miere zapojené aj deti, mladiství a ženy. Prevažovali jednoduché krádeže, násilná kriminalita a mravnostná kriminalita. Podiel trestných činov spáchaných Rómami sa medzi rokmi 1989 a 1993 mierne zvýšil z takmer 22% na 26%, a odvtedy klesal na (relatívne stále vysokých) 19% v roku 2001. Medzi rokmi 1989 a 2004 stúpol počet rómskych páchatel'ov z 11.337 na 13.111 osôb. V rokoch 2003-2004 klesol počet rómskych páchatel'ov násilnej a mravnostnej trestnej činnosti, ale výrazne stúpol počet rómskych páchatel'ov majetkovej trestnej činnosti – Rómovia sa dopúšťali až tretiny objasnenej majetkovej kriminality na Slovensku.⁸⁷

Príčinami zvýšenej kriminality Rómov sú periférne postavenie v spoločnosti, nízke vzdelanie (rámček 8), nezamestnanosť, násilná asimilácia, príslušnosť k minorite s odlišnou farbou pleti a sociokultúrne špecifiká: „...mnoho mladých Rómov sa nechce podieľať na rozvoji komunity, ale zároveň nie sú prijatí majoritnou spoločnosťou. V dnešnej spoločnosti dochádza k rozpadu, alebo oslabeniu tradičnej komunity; industrializácia a napodobňovanie sociálnopatologického správania vedú Rómov k asociálnemu správaniu.“⁸⁸ Medzi sociokultúrne špecifiká radí Šúryová (2001, s.485-486) slabú sebakontrolu, strach (vrátane skupinového strachu), dôraz na prítomnosť, iný hodnotový rebríček a nadradžovanie príbuzenských záujmov nad spoločenské záujmy („nepomôcť bratovi trebárs aj v trestnej činnosti je pre Róma väčší prehršok ako poškodiť spoločnosť“). Medzi rokmi 1989 a 2004 stúpol podiel rómskych páchatel'ov so základným vzdelaním z 56% na 71% všetkých rómskych.

Dôsledky zvýšenej kriminality pre rómsku menšinu sú devastujúce: „kriminalita mravne a duševne ničí [Rómov], keď pobyt vo väzení zhoršuje povahu väzňa a vzťah k normálnym ľuďom; rómska menšina sa utvrdzuje v tom, že byť väznený je normálne a nie je to nič odsúdeniahodné; klesá tolerancia majority voči Rómom a rastie nenávisť; a dochádza k veľkej ekonomickej záťaži spoločnosti.“⁸⁹

Riešenie vysokej kriminality Rómov je v jej prevencii, ktorá musí „rešpektovať osobitosti v hodnotovej orientácii a spôsobe života adresátov“, v uplatňovaní princípu solidarity, participácie, osobnej zodpovednosti, pozitívnej stimulácie a riešenia problému v mieste vzniku – v prirodzenom sociálnom prostredí občana. Najdôležitejšiu úlohu zohráva výchova a

⁸⁶ Úrad verejného zdravotníctva SR (2008), s.23-24. Vid' aj odporúčania na základe skúseností mnohých projektov v Lenczová (2002).

⁸⁷ Šúryová (2001), podiel Rómov na objasnených trestných činoch. Hroncová a Šebian (2006) udávajú počet všetkých trestných činov. Puliš (2002) cituje prieskum Ministerstva spravodlivosti z roku 2000, ktorý zistil, že až 40% väzňov boli Rómovia. Podľa Džambazoviča a Juráskovej (2002) ide často o drobné priestupky a menej závažné trestné činy (sociálnu kriminalitu), a podobný názor zastával aj Vašečka (2001).

⁸⁸ Hroncová a Šebian (2006), s.81.

⁸⁹ Hroncová a Šebian (2006), s.80.

vzdelanie, ktoré bude „akceptovať etnické, kultúrne a sociálne odlišnosti rómskych detí a žiakov“.⁹⁰

4. Straty z vylúčenia Rómov sú vysoké

Nezačlenenie rómskych komunít do spoločnosti znamená pre Slovensko obrovské straty, priame aj nepriame (stratenej príležitosti). Medzi priame straty rátame zvýšené náklady na sociálnu pomoc, vzdelávanie, zdravotnú starostlivosť a potieranie kriminality. Nepriamou stratou je nevyrobený (a nespotrebovaný) domáci produkt. Všetky tieto straty majú silný regionálny rozmer, jednak tým, že znižujú ekonomický potenciál obcí a okresov, ale aj tým, že znižujú hodnotu hmotného majetku občanov.

Všetky odhady sme robili pre časový rad 2000 až 2030. Kvôli nedostatku údajov je samozrejmé, že tieto odhady sú len približné a našou snahou je, aby boli konzervatívne.

- Medzi sociálne náklady rátame dávky vyvolané nezamestnanosťou a chudobou, čiže sociálne dávky. Navyše, rátame tu aj sociálne a zdravotné odvody, ktoré za nezamestnaných a chudobných odvádza štátna pokladnica. Dávky v nezamestnanosti nezarátavame, pretože sú vyplácané len niekoľko mesiacov a na základe predchádzajúceho príjmu a poistenia, takže ich vplyv na celkové náklady je minimálny.
- Za vzdelávacie náklady rátame zvýšené náklady na špeciálne základné školy, do ktorých sú rómske deti často zbytočne umiestňované, a neefektívnosť základného školstva, ktoré Rómom nevie poskytnúť ani základné vzdelanie.
- Za zdravotné náklady pokladáme výdavky vyvolané zlou zdravotno-hygienickou situáciou zvlášť v osadách a zanedbanou prevenciou.
- Za bezpečnostné náklady považujeme výdavky vyvolané zvýšenou kriminalitou Rómov.
- Finančné toky vo verejnej správe na seba nabaľujú ďalšie náklady na správu – zriaďovanie a chod inštitúcií. Napríklad Sociálna poisťovňa za správu poistného v roku 2007 účtovala 2,9% celkového objemu. Rovnaké číslo sme použili aj v našom odhade administratívnych úspor.

Za nepriame náklady považujeme náklady stratenej tvorby domáceho produktu. Predpokladáme, že v normálnej situácii neexistuje systémový dôvod na nižšiu účasť Rómov na trhu práce, ako Nerómov, takisto, ako neexistuje dôvod, aby priemerný Róm nevyrobil rovnako veľký hrubý domáci produkt, ako priemerný Neróm.

Nesnažili sme sa modelovať zmenu na trhu práce – postupné zvyšovanie kvalifikácie Rómov a rast ich zamestnanosti – ale porovnali sme súčasný stav a jeho dôsledky so stavom „normálnym“, keď Rómovia sú rovnako zapojení do spoločenského a hospodárskeho života krajiny, ako Nerómovia. Takýto prístup je v podstate duálnym riešením úlohy maximalizácie zisku, pretože výška straty nezačlenenia Rómov do spoločnosti sa rovná maximálnym ekonomicky opodstatneným nákladom na rómske projekty. Týmto prístupom sa líšime od prístupu Kertesi a Kézdi (2006) a Bogdanova a Angelova (2007).

⁹⁰ Šúryová (2001), s.486-487.

Kertesi a Kézdi rátali výnosnosť verejnej investície do lepšieho vzdelania Rómov – odhadli potrebné investície na vzdelanie a predpokladali, že po štyroch rokoch sa prejaví vo vyšších rozpočtových príjmoch ako dane z príjmov fyzických osôb, sociálne odvody, daň z pridanej hodnoty a spotrebná daň, a úspory dávok v nezamestnanosti, sociálnych dávok, verejných programov na podporu zamestnávania a väzobných nákladov. Podobne aj Bogdanov a Angelov odhadli náklady na zvýšenie vzdelávania Rómov a vybudovania domov a infraštruktúry, a porovnali ich s výnosmi a úsporami po uplynutí 10 a 25 rokov, ktoré našli v raste HDP, zvýšení efektívnosti, raste zamestnanosti a príjmov, nižšej úmrtnosti a nižšej kriminalite.

Trh práce

Všetky náklady sa odvíjajú od vývoja na trhu práce. Nezamestnanosť je hlavným faktorom chudoby a s ňou súvisiacich rozpočtových nákladov a nákladov z nevyrobeného domáceho produktu. Všetky naše odhady nákladov preto v svojom základnom scenári využívajú základný scenár vývoja na trhu práce, a v svojom modelovom scenári využívajú modelový scenár vývoja na trhu práce.

Základný scenár predpokladá nemennú 20% mieru participácie Rómov na trhu práce a počet nezamestnaných, ktorí si aktívne hľadajú pracovné miesto na úrovni 29% registrovaných nezamestnaných Rómov. Tieto dva predpoklady vedú k výpočtu miery zamestnanosti a miery nezamestnanosti Rómov porovnateľných s dostupnou literatúrou. Údaje pre Nerómov sú vypočítané ako rozdiel medzi odhadmi pre celkový a rómsky trh práce.

Modelový scenár predpokladá, že v normálnej situácii neexistuje dôvod, aby sa Rómovia a Nerómovia v priemere správali na trhu práce rozdielne. Preto je miera participácie a miera nezamestnanosti rovnaká pre Rómov aj Nerómov, zhodná s odhadnutými hodnotami pre nerómsky trh práce zo základného scenára.

Zvýšenie participácie a zamestnanosti Rómov má za následok zásadné zväčšenie pracovného trhu na Slovensku: počet zamestnaných osôb by podľa nášho odhadu vzrástol o 150.000 v roku 2008 a až o 263.000 v roku 2030 (tabuľka 14). Zároveň by mierne klesol počet nezamestnaných, ktorí si aktívne hľadajú prácu, a výrazne by klesol počet registrovaných nezamestnaných.

Sociálna pomoc

Pri odhade úspor sociálnych nákladov sme sa obmedzili na dávky v chudobe (hmotnej núdzi), keďže rodinné dávky sú závislé od reprodukčného správania príjemcov, ktoré môže byť kultúrne podmienené a nevedeli by sme ho modelovať. Rovnako nemodelujeme sociálnu pomoc pre ťažko zdravotne postihnutých, lebo aj keď existujú indície ich zneužívania nezamestnanými, sú len v anekdotickej rovine.

Základný scenár. Podľa empirických zistení je hlavným dôvodom chudoby na Slovensku nezamestnanosť. Zistili sme, že výška vyplácaných dávok nepracujúcim osobám v aktívnom veku zvlášť v rómskej a zvlášť v nerómskej populácii v rokoch 2000 až 2008 sa skoro nemenila. Keďže posledná reforma, ktorá ovplyvnila výšku sociálnych dávok sa uskutočnila v roku 2004, výšku dávok v roku 2009 sme odhadli ako jednoduchý priemer za roky 2004 až 2008, a pre ďalšie roky sme predpokladali rast dávok vo výške 90% inflácie. Nezahrnutie celej (100%) inflácie do nášho vzorca je kompromisom medzi vývojom dávok v rokoch 2000 až 2008, ktorý poznačili skôr meniace sa hospodárske politiky a meniaci sa dôraz na rôzne typy sociálnej pomoci, než vývoj inflácie; a predpokladom, že výška dávok bude do veľkej

miery musieť kopírovať rast životných nákladov. Odhadli sme, že v roku 2012 tretina, a v roku 2028 až polovica sociálnych dávok bude vyplácaná Rómom (tabuľka 15). Tento podiel nie je ani tak alarmujúci z pohľadu verejných financií, ako z pohľadu vytvorenia nepomernej závislosti rómskeho etnika na dávkach a s tým súvisiacich sociálno-patologických javov.

Modelový scenár sa od základného líši len v tom, že ráta s nižším počtom príjemcov sociálnej pomoci – o zamestnaných Rómoch, ktorých počty sme odhadli v modelovom scenári trhu práce. Odhadli sme, že podiel Rómov na vyplácaných dávkach by sa zásadne znížil, a dosiahol by maximálne jednu pätinu v roku 2028. To by síce stále prevyšovalo podiel Rómov na celkovej populácii Slovenska, v našom modeli však vyjadruje vyšší počet závislých osôb (detí) naviazaných na jedného Róma - príjemcu dávky.

Kedže sociálne dávky na pomoc chudobným nie sú voči HDP Slovenska vysoké, a zároveň v poslednom období (a zvlášť v roku 2008) výrazne klesali, ani odhadované úspory nie sú v pomere k HDP vysoké. V absolútnom vyjadrení však predstavujú výraznú úsporu: v roku 2008 asi 40 miliónov EUR, a v roku 2030 až 116 miliónov EUR.

Sociálne poistenie

Za nezamestnaných, ktorí sa starajú o deti do veku šesť rokov, alebo o deti s dlhodobou nepriaznivým zdravotným stavom do veku osemnásť rokov, a za ťažko zdravotne postihnuté osoby platí sociálne poistenie – starobné, invalidné a do rezervného fondu solidarity – štát.⁹¹ Výška poistného je 35% z minimálnej mzdy. Údaje o tomto sociálnom poistení v členení podľa typov príjemcov nie sú k dispozícii.

Aby sme odhadli možné úspory na sociálnom poistení, predpokladáme rast minimálnej mzdy podľa rastu inflácie a HDP v pomere jedna ku dvom, čo zhruba odráža rast minimálnych miezd v rokoch 2004 až 2008. Keďže rómska nezamestnanosť je značne vysoká (v zmysle rozdielu medzi populáciou v produktívnom veku a počtom zamestnaných), predpokladáme silnú koreláciu medzi počtom detí vo veku do 6 rokov a počtom príjemcov sociálneho poistenia. Zároveň je však pravdepodobné, že nezamestnaný rómsky rodič sa stará o viac, ako o jedno dieťa do šiestich rokov. Pre výpočet základného a modelového scenára sme preto zvolili kompromis – predpokladáme, že v priemere sa jeden nezamestnaný rómsky rodič stará o dve deti do šiestich rokov.

V základnom scenári sme odhadli objem štátom uhradeného sociálneho poistenia vynásobením ročnej minimálnej mzdy, 35% výšky poistného, a polovice počtu detí do 6 rokov. V modelovom scenári sme odhad upravili o zvýšenú (napríklad v roku 2008 2,6-násobnú) pravdepodobnosť zamestnania rómskych rodičov (tabuľka 16).

Výšku možných úspor sme odhadli na 14 miliónov EUR v roku 2008 a na 28 miliónov EUR v roku 2030, čiže medzi jednou až dvomi stotinami ročného HDP.

Školstvo

Pri odhadovaní nákladov na základné vzdelanie sme vychádzali z demografických odhadov vývoja počtu školopovinných rómskych a nerómskych detí a údajov o financovaní základných škôl (normálnych a špeciálnych) zo záverečných účtov štátneho rozpočtu.

⁹¹ Zákon o sociálnom poistení č.461/2003, paragrafy 15, 128, 131, 132, 137 a 138.

Predpokladali sme, že financovanie na žiaka bude rásť rovnakým tempom, ako rast reálneho HDP.

V základnom scenári sme predpokladali, že podiel detí umiestňovaných do špeciálnych škôl ku všetkým školopovinným deťom sa nezmení, a vyrátali sme celkové náklady na špeciálne a normálne základné školy do roku 2030 (tabuľka 17).

V modelovom scenári sme predpokladali, že vo všeobecnosti neexistuje dôvod, aby v rómskom etniku bolo viac mentálne zaostalých detí, ako v nerómskom etniku. Úspora v špeciálnych školách je zmenšená o zvýšené náklady v normálnych školách, do ktorých by rómske deti boli priradené.

Ročné úspory v školstve sme odhadli na 23 miliónov EUR v roku 2008 a až 51 miliónov EUR v roku 2030, čiže tri a dve stotiny percenta zodpovedajúceho HDP. V skutočnosti je však otázka úspor v tomto prípade veľmi relatívna – keďže školstvo v súčasnosti neposkytuje ani „základné“ vzdelanie veľkej časti detí, efektívnosť vynaložených rozpočtových financií je veľmi nízka a môžeme hovoriť o plytvaní. Skutočné úspory, ktoré prevyšujú náš „mechanický“ odhad, je možné dosiahnuť zlepšením kvality školstva a dosahovaných vzdelávacích výsledkov, ktoré je možné a potrebné pravidelne merať.

Zdravotné poistenie

Veľkú časť nákladov v zdravotníctve hradí štát formou platenia poistného za deti, nezamestnaných a dôchodcov (čiže všetkých nepracujúcich)⁹² – v roku 2008 to bola až 1,5% HDP. Výška štátneho poistného je 5% z minimálnej mzdy. Pre odhad vývoja štátom hradeného poistného sme použili priemerné poistné náklady na nepracujúcu populáciu, ktoré rastú dvojnásobne rýchlejšie ako väčší z rastu HDP a inflácie (čo je však stále nižší rast, než v rokoch 2000 až 2008).

Vysoké úspory na zdravotnom poistení pramenia z vysokého počtu Rómov, ktorí by v normálnej situácii pracovali. V roku 2008 sme odhadli výšku úspory na 51 miliónov EUR a v roku 2030 až 263 miliónov EUR (tabuľka 16).

Kriminalita

Pomerne vysoké zastúpenie Rómov pri páchaní trestných činov je nevyhnutným dôsledkom ich socioekonomickej situácie. Celkové náklady vyvolané rómskou kriminalitou je ťažké odhadnúť nielen kvôli nedostatku údajov: popri vyvolaných nákladoch na políciu (štátnu a mestskú), súkromné bezpečnostné služby, súdnictvo, prokuratúru, väzenstvo a priamych zapríčinených stratách postihnutých osôb je treba uvažovať aj so zarátaním nepriamych nákladov, akými sú napríklad vplyv vreckových krádeží na príjmy z turistiky, či strata hodnoty nehnuteľností v oblastiach, ktoré sa menia na rómske getá. Je zrejmé, že zlepšenie socioekonomickej situácie Rómov by viedlo nielen k ušetreniu verejných financií, ale aj zníženiu priamych a nepriamych hospodárskych škôd.⁹³

⁹² „Štát je platiteľom poistného za poistenca, ktorý nie je zamestnancom alebo samostatne zárobkovo činnou osobou, ak nemá príjem, ktorý podlieha dani z príjmov, vyšší ako minimálna mzda.“ Zákon o zdravotnom poistení č.580 /2004, paragraf 11, odsek 8.

⁹³ Podľa Schweinhart (2005) lepšie vzdelanie chudobných detí v USA vedie k spoločenským úsporám, z ktorých až 88% sú úspory spôsobené prevenciou kriminality.

Keďže novšie etnicky členené údaje nie sú k dispozícii, vychádzali sme z údajov za roky 1997 až 2000: podiel Rómov na objasnených trestných činoch bol v roku 2000 19%, čo bolo menej, ako v predchádzajúcich rokoch. Keďže išlo väčšinou o jednoduchšie a menej závažné trestné činy, podiel Rómov na vyvolaných nákladoch sme znížili z 19% na 14%. Tento podiel bol v roku 2000 dvojnásobkom podielu Rómov na celkovej populácii Slovenska.

V základnom scenári sme predpokladali, že vzhľadom na takmer nemennú mieru zamestnanosti Rómov v rokoch 2000 až 2030 bude ich podiel na vyvolaných nákladoch odrážať rastúci podiel Rómov na populácii Slovenska, ktorý by sa – zvýšil zo 14% v roku 2000 na takmer 20% v roku 2030. V modelovom scenári klesol podiel Rómov na vyvolaných nákladoch na 7% až 10%, čiže jedennásobok veľkosti rómskej populácie. Pre základný odhad vyvolaných nákladov sme použili rozpočtové náklady na súdnictvo a väzenstvo, ktoré rastú rovnakým tempom, ako hrubý domáci produkt.

Veľkosť odhadovaných úspor sa pohybuje od 20 miliónov EUR v roku 2008 po 51 miliónov EUR v roku 2030, čiže tri a dve stotiny relevantného HDP. Tieto peniaze by sa dali použiť na zlepšenie práce súdov, či lepšie vybavenie väzníc.

Nepriame náklady

Rómske etnikum predstavuje pracovnú silu, ktorej potenciál ostáva nevyužitý: ak by Rómovia boli zamestnaní podobne, ako Nerómovia, zamestnanosť na Slovensku by bola v roku 2008 vyššia o 7% a v roku 2025 až o 10%. Pri odhade potenciálneho (nevyrobeného) HDP sme využili demografické prognózy, naše odhady vývoja na domácom trhu práce a prognózy ministerstva financií, NBS a MMF o raste slovenskej ekonomiky. V modelovom scenári sme predpokladali, že neexistuje dôvod, aby rómska pracovná sila v normálnej situácii nevyrábala v priemere rovnako hodnotný produkt, ako nerómska pracovná sila.

Veľkosť potenciálne využiteľnej pracovnej sily a premietla aj do nárastu HDP: v roku 2008 by slovenský HDP mohol byť o 7% a v roku 2030 o 11% (tabuľka 18). Slovenská ekonomika by bola väčšia, a, keďže vyspelosť a konvergencia sa ráta ako podiel HDP ku všetkým obyvateľom krajiny, bola by hodnotená aj ako vyspelejšia.

Zhrnutie

Odhadované priame a nepriame náklady sú obrovské – v roku 2008 dosiahli 7% HDP a v roku 2030 by mohli dosiahnuť takmer 11% HDP (tabuľka 19). Ak by sme použili diskontnú mieru 10% a prerátali všetky náklady od roku 2009 do roku 2030 na súčasnosť, prišli by sme k jedenaplnásobku súčasného HDP (tabuľka 20). Snažili sme sa skôr o konzervatívnejší odhad nákladov, ale aj keby sme urobili chybu a niektoré náklady nadhodnotili, základný výsledok našich odhadov je rovnaký – Slovensko stráca obrovské bohatstvo, ak sa nevenuje začleneniu Rómom do spoločnosti. Našími hlavnými závermi sú:

- Hlavné spoločenské straty pramenia z nízkej zamestnanosti Rómov, ktorí potom netvorí domáci produkt a, naopak, stávajú sa príjemcami pomoci, so všetkými negatívnymi dôsledkami vytvorenej závislosti, vrátane vyššej frekvencie sociopatologických javov.
- Zdravotné poistenie za nepracujúce osoby je druhou najvýznamnejšou stratou, ktorá sa bude naďalej zvyšovať. Pritom dnes sú odvody za nepracujúcich pomerne nízke, len 5% minimálnej mzdy, čo pri rastúcom podiele Rómov na populácii bude časom

znamenat' zníženie a nedostatok zdrojov pre zdravotníctvo, a potrebu zvýšenia bud' štátnych odvodov, ale odvodov zamestnancov (ktoré sú už dnes príliš vysoké).

- Vyplácané dávky v chudobe sú ďalším dôsledkom nezamestnanosti Rómov. Závislosť na dávkach a nemožnosť vymaniť sa z pasce chudoby vstupom na pracovný trh vedie k opakovaniu závislosti v ďalších generáciách.
- Neefektívne vynakladané financie na základné školstvo je asi hlavným pôvodcom zlej socioekonomickej situácie Rómov a vháňa ich do bezvýchodiskovej závislosti na štáte. Financovanie školstva by malo byť podriadené zabezpečeniu želaných výsledkov pre všetkých žiakov, ale namiesto toho sú výsledky podriadené rovnakému prístupu k financovaniu. Výsledkom je označenie veľkej časti rómskych detí za mentálne postihnuté.
- Zvýšená kriminalita je nevyhnutným dôsledkom verejných politík voči Rómom. Na jednej strane ide o kriminalitu spoločensky menej závažnú, ale na druhej strane o to viac viditeľnú a znepríjemňujúcu každodenný život spoločnosti.
- Verejné investície do zlepšenia vzdelania Rómov, zlepšenia ich prístupu na trh práce a na riešenie ich okamžitej ekonomickej situácie je podľa našich odhadov opodstatnené až do výšky niekoľkých percent HDP. Ak by sme uvažovali len polovicu odhadovaných úspor, v ďalších desiatich rokoch by ročné investície mohli dosiahnuť 3% až 4 % HDP.

5. Školstvo – príklady zo zahraničia

Na rozdiel od iných štátov, ktoré budujú multikultúrne školstvo kvôli svojim počtom často malým menšinám (vrátane rómskej), alebo kvôli novým a budúcim prisťahovalcom, od ktorých si sľubujú oživenie domáceho trhu práce, Slovensko má početnú menšinu (rómsku), ktorú sa snaží prispôbiť svojmu selektívnemu školskému systému, nevyhovujúcemu ani majorite. Cesta k multikultúrnemu školstvu nie je priama, ale viaceré štáty s ňou majú už dlhoročné skúsenosti. Slovensko môže tieto skúsenosti využiť a neopakovať ich chyby.⁹⁴

Z popisovaných medzinárodných skúseností vyplýva niekoľko základných pravidiel, ktorých využitie v slovenskom školstve by mali zvážiť odborníci:

- Sústrediť sa na výstupy, a nie vstupy. Financovanie školstva je treba prispôbiť vzdelávacím cieľom a potrebám rôznych žiakov z rôzneho sociálneho a kultúrneho prostredia.
- Multikultúrny prístup. Slovensko je domovom rôznych kultúr, ktoré majú rozličné jazyky, tradície a hodnoty. Vzdelávací systém bude neúčinný, ak sa neprispôbí kultúre žiakov a ich rodičov a nebude ju využívať na dosiahnutie vzdelávacích cieľov.
- Dôležitosť podpory materinského jazyka. Vzdelanie v materinskom jazyku rozvíja schopnosti žiakov a ich bilingválnosť (aktívne ovládanie materinského jazyka a jazyka majority). Pritom za materinský jazyk sa u Rómov nedá považovať jeden rómsky

⁹⁴ Napríklad Průcha (2006), s.180-213 popisuje skúsenosti zo severských krajín, Holandska, Švajčiarska a USA.

jazyk, ale rôzne dialekty (ako napríklad vo Švédsku)⁹⁵. Deti by sa mali čo najdlhšie učiť v materinskom jazyku a čím skôr sa začať učiť majoritný jazyk – ako druhý jazyk.

- Dôležitosť predškolskej prípravy. Počas predškolskej prípravy je priestor na skorú identifikáciu potrieb žiakov a prispôbenie vzdelávacích programov na rozvíjanie kognitívnych a jazykových schopností, čo im uľahčí štart na základnej škole. Skorá podpora žiakov je dôležitá aj kvôli tomu, aby sa vyhli opakovaniu ročníka a prívykutiu na neúspech – zlé školské výsledky ako normálny stav (Horváthová a Vyziblová, 2006).
- Žiadna selektívnosť školstva. Oddelovanie žiakov podľa etnickej príslušnosti, či talentu je pre spoločnosť ochudobňujúce a v konečnom dôsledku vedie k segregácii.
- Kvalitná škola má k dispozícii kvalitné osnovy, kvalitný učiteľský zbor, špeciálnych pedagógov, sociálnych pracovníkov, doučovacie programy, je geograficky dostupná a je skutočne zdarma pre všetkých žiakov.

Špecifickým príkladom vzdelávacích postupov pri vzdelávaní menšín je vzdelávanie Laponcov, ktorých je asi 70.000⁹⁶ a žijú na území Švédska, Fínska, Nórska a Ruska (a časť z nich stále kočuje). Vzdelávacie systémy severských krajín rešpektujú ich odlišný jazyk a kultúru, a umožňujú im študovať vo svojom materinskom jazyku. Nebolo to tak vždy – napríklad vo Švédsku bola v minulosti politika voči Laponcom asimilačná, rasistická a diskriminačná a v mnohom pripomínala prístup Slovenska voči Rómom: dôvodom bola iná kultúra Laponcov a iný spôsob života, v ktorých sa odrážalo ich nomádstvo. Laponské deti boli v školách segregované, pri nástupe do školy po prvýkrát prišli do styku s „cudziu“ švédskou kultúrou a švédskym jazykom, ktorému vôbec nerozumeli, ale ktorý bol vyučovaný ako ich „materinský“ jazyk. Prvé roky sa v škole učili hlavne švédčinu, pričom škola mala za cieľ ich „scivilizovať“, aby sa naučili „spať v posteliach ako Švédi, jesť ako Švédi“. Používanie laponského jazyka bolo v školách, aj počas prestávok, zakázané a trestané (a tento zákaz bol zrušený v roku 1956). Laponský jazyk bol v školách experimentálne zavedený ako predmet v roku 1953. Vzdelávanie Laponcov sa začalo zlepšovať až od sedemdesiatych rokov 20. storočia.⁹⁷

Aj napriek snahám poskytnúť Laponcov rovnako kvalitné vzdelanie, ako majorite, výskumy ukázali, že vzdelanie laponských detí v severských krajinách zaostáva, čo je pre vlády znepokojujúce kvôli ich uplatneniu na trhu práce. Napríklad Nóri vidia dôvody zaostávania vzdelania laponských detí v tom, že časť z nich žije v odľahlých regiónoch krajiny, časť z nich stále kočuje, a školské osnovy neboli prispôbené ich kultúre, spôsobu života a vnímaniu sveta. Preto sa v Nórsku od roku 2007 používajú pre Laponcov nové osnovy,⁹⁸ ktorých cieľom je vybudovať v žiakoch pocit bezpečia v súvislosti s ich kultúrou, rozvinúť

⁹⁵ Predchodcov (neúspešných) má aj slovenská snaha o zavedenie jedného rómskeho jazyka na školách. V Macedónsku, Kosove a časti Srbska boli už v 80-tych rokoch 20. storočia snahy zaviesť štandardizovanú rómčinu, ktorá vychádzala so štyroch rómskych dialektov, a založiť školy s výučbou rómčiny, čo však skončilo neúspechom. Severské štáty úplne upustili od vyučovania jedného rómskeho jazyka a namiesto toho používajú jednotlivé rómske dialekty, ktoré považujú za skutočné materinské jazyky jednotlivých skupín Rómov. Fraser (2002), s.266. Problematike vzdelávania rómskych žiakov z hľadiska rómskej kultúry, etnicity a rómskeho jazyka sa venuje Mann (2001, 2004 a 2005).

⁹⁶ Niektore pramene hovoria o 40,000 (Průcha, 2006).

⁹⁷ Švédská vláda (2005), s.14-18.

⁹⁸ Průcha (2006), s.152-158.

v nich laponský jazyk a identitu, a pripraviť ich na aktívne zapojenie do komunity a získanie vzdelania na všetkých úrovniach.⁹⁹

Multikultúrne vzdelávanie

Multikultúrne vzdelávanie sa často veľmi zjednodušene chápe ako synonymum multikultúrnej výchovy, ktorej „prostredníctvom si jednotlivci majú vytvárať spôsoby svojho pozitívneho vnímania a hodnotenia kultúrnych systémov odlišných od ich vlastnej kultúry a na tomto základe majú regulovať svoje správanie k príslušníkom iných kultúr“ (Průcha, 2001). Cieľom multikultúrnej výchovy je potom „podporovať pokojné spolunažívanie kultúr“¹⁰⁰. Inými slovami, takto chápaná multikultúrna výchova nemá nič spoločné s prispôbením vzdelávacích postupov potrebám žiakov pochádzajúcich z rôznych kultúr.

Skutočné multikultúrne vzdelávanie znamená také nastavenie vzdelávacieho systému, „ktorý zabezpečuje žiakom z etnických, rasových, náboženských a iných minorít také učebné prostredie a také vzdelávacie obsahy, ktoré sú prispôbené špecifickým jazykovým, psychickým a kultúrnym potrebám žiakov.“¹⁰¹

Slovenský vzdelávací systém je monokultúrny – „odráža slovenskú kultúru strednej sociálnej vrstvy“, je vytvorený pre vzdelávanie majority¹⁰² a nemá úmysel ani schopnosť vzdelávať a rozvíjať potenciál žiakov z odlišného kultúrneho, náboženského a jazykového prostredia, či už hovoríme o tradičných menšinách akými sú napríklad Rómovia a Maďari, alebo o nových menšinách, ako napríklad Vietnamci a Číňania.

Školská reforma z roku 2007 nemala za cieľ zmeniť slovenský systém na multikultúrny, a uspokojila sa s výchovou väčšiny k tolerancii menšín¹⁰³: zaviedla multikultúrnú výchovu ako prierezovú tému začlenenú do viacerých predmetov. Monokultúrny systém (v asi všetkých stredoeurópskych štátoch) predpokladá znalosť jazyka majority a od rómskej menšiny očakáva, že sa ho automaticky naučí aktívne používať už v útlom veku.

Zotrvávanie na monokultúrnom školstve potvrdzuje aj to, že bývalý rómsky asistent učiteľa sa mení na asistenta, ktorý nemusí ovládať jazyk menšiny a mať znalosti o jej kultúre a špecifikách.¹⁰⁴ Rovnako vysokoškolský vzdelávací systém na Slovensku neumožňuje učiteľom, špeciálnym pedagógom a psychológom dostatočné multikultúrne vzdelanie.¹⁰⁵

⁹⁹ Ministerstvo vzdelania a výskumu, Nórsko(a).

¹⁰⁰ Mistrík (2008), s.18.

¹⁰¹ Průcha (2001) citovaný v Suchožová a Šándorová (2007). s.11.

¹⁰² Mistrík (2008), s.40.

¹⁰³ Niektorí učitelia používajú ako synonymum multikultúrnej výchovy termín „protipredsudková výchova“. Diskusia účastníkov stretnutia na tému Segregácie rómskych žiakov na školách – analýza súčasného stavu, organizovaného Nadáciou otvorenej spoločnosti – OSF a Nadáciou škola dokorán 25.3.2009 v Prešove.

¹⁰⁴ Na získanie kvalifikácie asistenta učiteľa postačuje absolvovanie 200 hodín kurzov. Pre porovnanie, vo Švédsku príprava na asistenta učiteľa prebieha dva roky na úrovni gymnaziálneho štúdia. Kai (2007), s.96.

¹⁰⁵ Predmety, ktoré by poskytli multikultúrne vzdelanie pre budúcich učiteľov je možné študovať iba na niekoľkých pedagogických fakultách, ale ucelený program neexistuje: „vysoké školy dodnes vôbec nerozvinuli programy, ktoré by pri preškoľovaní učiteľov ráтали s rozvojom medzikultúrnych kompetencií, resp. kompetencií pre multikultúrnú výchovu.“ Mistrík (2008), s.18 a 63. K dispozícii je len niekoľko príručiek multikultúrnej výchovy pre učiteľov, ako Šlotésová (2006, ed.), Průcha (2006) a Suchožová a Šándorová (2007).

Všeobecne sa vie, že rómske deti neovládajú slovenský jazyk a že to má zlý vplyv na ich vzdelávacie výsledky. Rovnako sa má za to, že pre úspešné vzdelávanie je dôležité najprv dobre zvládnuť materinský jazyk - čím dlhšie sú deti z menšín vyučované v materinskom jazyku, tým lepšie sa naučia majoritný jazyk a majú lepšie výsledky v škole.¹⁰⁶ Slovensko síce nie je odmietavé voči jazykom menšín, ale nijako sa nesnaží podporovať materinský jazyk detí a využívať ho na zvládnutie majoritného jazyka.

Vzdelávanie detí v materinskom jazyku je dôležité nielen pre podporu ich kultúrnej identity, ale aj pre zvládnutie majoritného jazyka, ktorý je kľúčový pre úspešné vzdelávanie a zaradenie do spoločnosti, a pre celkový rozvoj potenciálu žiaka.¹⁰⁷ Pre úspech bilingválnych programov smerujúcich k ovládaniu materinského aj majoritného jazyka je dôležité, aby deti navštevovali materské školy, pretože vtedy je pre dieťa najlepšie obdobie na to, aby sa stalo multilingválnym.

Potrebu bilingválneho vzdelávania vnímajú aj pedagógovia: prieskum v osade Bystrany zistil, že deti pri nástupe do škôlky majú dobrú znalosť rómskeho a minimálnu znalosť slovenského jazyka, a že rómsky jazyk je možné využiť pri výučbe slovenčiny. Dve učiteľky v bystranskej škôlke ovládajú slovenčinu aj rómčinu (jedna je Rómka a druhá absolvovala dvojročný kurz rómčiny). Spočiatku, keď deti nastúpia do škôlky, výučba prebieha len v rómskom jazyku. Slovenčina sa vyučuje ako cudzí jazyk – deti sa v rómčine učia slovenskú slovnú zásobu, slovenské básničky a riekanky (ktorým spočiatku nerozumejú), a získajú tak cit pre rytmus a melódiu slovenčiny, a osvojujú si aj pasívnu znalosť gramatických pravidiel. Slovenčina postupne nahrádza rómsky jazyk. Tento prístup však nepokračuje na základnej škole, takže deti často kvôli nedokonalkej znalosti slovenčiny postupujú buď do nultých ročníkov, alebo do špeciálnych škôl. Segregácia v špeciálnych školách¹⁰⁸ a v rómskych triedach má potom pre rómske deti negatívny dopad na rozvoj slovenčiny, lebo v škole často krát rozprávajú slovensky iba učitelia.¹⁰⁹

Multikultúrne vzdelávanie zároveň nie je možné bez multikultúrneho vzdelania učiteľov. Učitelia musia mať spôsobilosť na vyučovanie detí z menšín, musia mať vedomosti o kultúre a špecifikách etnických minorít, musia mať vedieť komunikovať z rodičmi z etnických minorít. Napríklad v Českej republike na Pedagogickej fakulte Karlovej Univerzity študenti špeciálnej pedagogiky môžu študovať rómsky jazyk už od roku 1990. Rómsky jazyk je aj jednou z troch možných voliteľných variant rozšírenej jazykovej prípravy (znakový jazyk,

¹⁰⁶ Skutnabb-Kangasová (2007), s.16-22. Toto tvrdenie potvrdzujú napríklad výskumy z USA publikované v roku 1991 a 2002. Výskum z roku 1991 bol robený na vzorke 2.352 španielsky hovoriacich študentov, rozdelených do troch skupín: prvú skupinu tvorili študenti, ktorí mali výučbu iba v angličtine, druhú skupinu, tí, ktorí mali výučbu 1 až 2 roky v španielčine, a potom len v angličtine, a tretiu skupinu tvorili tí, ktorí mali výučbu 4 až 6 rokov v španielčine, a potom len v angličtine. Najlepšiu úroveň angličtiny a školských výsledkov mali študenti z tretej skupiny, ktorí sa v španielčine učili najdlhšie a boli majoritnému jazyku vystavení najkratšie. Druhý výskum z roku 2002 bol robený na vzorke 210.000 študentov z menšín a ukázal, že najlepšie výsledky v škole a najlepšiu znalosť angličtiny dosiahli deti, ktorí mali najdlhšie vyučovanie v materinskom jazyku. Tento faktor najviac ovplyvnil školské výsledky. Ostatné faktory, vrátane socio-ekonomického statusu žiaka vyšli ako menej významné. Rovnaké závery zistili aj Thomas a Collier (1997) na výskume z rokov 1982 až 1996 na vzorke 700.000 študentov z menšín.

¹⁰⁷ Národná agentúra pre vzdelávanie, Švédsko (2009), s.32.

¹⁰⁸ Nový školský zákon z roku 2008 síce zakazuje segregáciu detí v školách a podporuje integráciu, ale segregáciu zrozumiteľne nedefinuje a nevymedzuje tento pojem ani pre školskú prax. Rovnako ani školské koncepcie z roku 2004 a 2008 nedefinujú pojmy segregované a integrované vyučovanie žiakov. Rafael (2009), s.76-77.

¹⁰⁹ Kolmanová (2007), s.28-45.

alternatívna komunikácia a rómsky jazyk). Jazykové kurzy sú doplnkom kurzu „Základy odboru romistika pre pedagógov“ povinného pre študentov vo všetkých kombináciách psychológie a učiteľstva.¹¹⁰ Nedostatok multikultúrneho vzdelávania vysokých škôl sa snaží kompenzovať tretí sektor, napríklad Nadácia Milana Šimečku projektom *MULTI-KULTI do školy*. Rovnako je dôležité, aby etnická príslušnosť učiteľov kopírovala etnickú skladbu krajiny, regiónu, či obce.¹¹¹

Multikultúrne vzdelávanie by malo začať už v predškolskom zariadení. Podľa výskumov krajín, ktoré majú dlhodobé skúsenosti s multikultúrnym vzdelávaním, vhodné, nedaržé a dostupné predškolské vzdelávanie pre deti z menšín je kľúčom k ich úspešnému zaradeniu do spoločnosti.¹¹² Podľa výsledkov výskumu v USA, ktorý sledoval dve skupiny detí až do veku 40 rokov, kvalitné materské školy zvýšili IQ, školské výsledky a zárobky absolventov, a znížili ich kriminalitu.¹¹³

Chýbajú aj vhodné výučbové materiály, napríklad na jazykové vzdelávanie menšín a na vyučovanie histórie, ktorá je v učebniciach prezentovaná iba z pohľadu majority.¹¹⁴

Jedným zo spôsobov multikultúrneho vzdelávania budúcich sociálnych pracovníkov a zlepšenia výsledkov žiakov z minorít na základných školách je medzinárodný mentorský program Slávik (*Nightingale*), ktorý prebieha v Nemecku, Rakúsku, Španielsku, Švajčiarsku, Slovinsku, Švédsku a Nórsku. V Nórsku tento program iniciovalo ministerstvo pre deti a rovnosť, a prebieha na ôsmich univerzitách a vyšších stredných školách. Program ponúka 8 až 12 ročným deťom z minorít mentora, ktorý s nimi trávi 2 až 3 hodiny týždenne po dobu jedného roka, jednotlivo aj v skupine. Prácou s mentorom rastie u detí pocit bezpečia a ich sebadôvera, pričom ako spoznávajú život svojho mentora, začínajú si uvedomovať dôležitosť a hodnotu vyššieho vzdelania. Mentori zároveň získavajú praktické skúsenosti s komunikáciou s deťmi z minorít, zvlášť s tými, ktoré nevedia dobre nórsky, pričom univerzita im pomáha svojim dohľadom aj štipendiami. Konkrétnym cieľom tohto programu v Nórsku je znížiť počet žiakov z minorít, ktorí neukončia strednú školu, zlepšiť ich znalosť nórsčiny a matematiky, a získať ich pre prácu sociálnych pracovníkov.¹¹⁵

Štáty Škandinávie sú svojou legislatívou a vzdelávaním veľmi ústretové voči jazykovým minoritám: tradičným aj novodobým menšinám. Zároveň v testovaniach PISA dosahovali veľmi dobré výsledky (zvlášť Fínsko) v porozumení textu, vede a matematike s veľmi malou štandardnou odchýlkou medzi jednotlivými žiakmi.

Multikultúrne vzdelávanie vo Fínsku

¹¹⁰ Pletichová (2007), s.63. V Krakove sa od roku 2004/2005 študuje postgraduálny program Situácia Rómov – dejiny, právo, kultúra, etnický stereotyp, ktorý obsahuje 240 hodín prednášok a cvičení. Bartosz (2007).

¹¹¹ Průcha (2006), s.177-179.

¹¹² Veľa zahraničných výskumov a štúdií sa venuje problematike predškolskej prípravy detí; otázkam vplyvu etnicity, náboženstva a socio-ekonomického zázemia dieťaťa na výber starostlivosti o dieťa, hodnoteniu efektívnosti programov a sociálnych politík zameraných na deti z etnických minorít a zo sociálne znevýhodneného prostredia, a detailnému popisovaniu úspešných projektov s deťmi z minorít – pozri napríklad Leseman (2002) o skúsenostiach z Holandska, OECD (2004b) o Kanade, 2004 a ďalšie správy jednotlivých krajín z projektu The OECD Thematic Review of Early Childhood Education and Care Policy.

¹¹³ Schweinhart (2005).

¹¹⁴ Mistrík (2008), s.12-13 a 37, Rafael (2009), s.74, 76 a 77.

¹¹⁵ Ministerstvo pre deti a rovnosť, Nórsko (2008) .

Fínsko má kvalitný vzdelávací systém - v medzinárodnom výskume PISA 2000 a PISA 2003 sa umiestnilo na prvom mieste. Cieľom fínskeho vzdelávacieho systému je podporovať osobnú kariéru a kvalifikáciu žiakov, ktoré sú kľúčové pre kvalitu ich budúceho života a zabráňujú vylúčeniu zo spoločnosti. Fínsku základnú školu dokončí 99,7% detí¹¹⁶ a 95% žiakov pokračuje v ďalšom štúdiu (rok 2002). Do roku 2015 by 90% Fínov vo veku 25 až 29 rokov (oproti 85% v roku 2004-2005) malo mať aspoň stredoškolské vzdelanie, a 50% Fínov vo veku 30 až 34 rokov (oproti 40% v roku 2004-2005) by malo mať vysokoškolské vzdelanie¹¹⁷.

Fínske úspechy sú dôsledkom premysleného vzdelávacieho systému, založenom na týchto princípoch:

- Rovnosť a spravodlivosť prístupu. Cieľom fínskeho vzdelávacieho systému je zabezpečiť rovnosť a spravodlivosť prístupu ku kvalitnému vzdelaniu, a vyrovnávať sociálne rozdiely existujúce medzi skupinami obyvateľov. Zameranie sa na každého študenta (a zvlášť chudobných a slabých) je chápané ako výnosná investícia – vzdelanejší Fín má lepšie šance uspieť na trhu práce, čo sa odrazí aj na budúcich fiškálnych výnosoch.
- Žiadna selektívnosť. Sociálno-ekonomický status rodiča neovplyvňuje výber základnej školy, lebo všetky deti od 7 do 16 rokov chodia do rovnakej, geograficky najbližšej základnej školy, ktoré si ale udržiavajú vysoký a rovnaký štandard výučby. Talentovaní študenti sú mimo centra záujmu; neexistujú elitné triedy, ani školy. Posledných 50 rokov všetky deti na základnej (aj strednej) škole dostávajú denne jedno teplé jedlo zdarma¹¹⁸, a ak bývajú viac, ako 5 km od školy majú nárok aj na bezplatnú dopravu. Vo Fínsku je veľmi malý počet súkromných základných škôl.
- Bežné, nie špeciálne školy. Deti so špeciálnymi potrebami sú vzdelávané v bežných školách. Iba 2,5% detí s vážnym mentálnym postihnutím sa vzdeláva v špeciálnych školách.
- Predškolská príprava. Rok pred nástupom do školy navštevuje 95% detí materskú škôlku.
- Multikultúrne a bilingválne vzdelávanie. Školský systém podporuje používanie materinského jazyka a oficiálneho jazyka. Žiaci, ktorí majú ťažkosti z učením, dostávajú doučovanie; na škole sú k dispozícii špeciálni pedagógovia a sociálny pracovník.

Multikultúrne vzdelávanie v Švédsku

Jadrom integračnej politiky menšín vo Švédsku je jazykové vzdelávanie: podpora výučby v materinskom jazyku (čo predstavuje vyučovanie okolo 60 rôznych jazykov) a výučba švédčiny ako druhého jazyka. Podpora výučby materinského jazyka jednak pomáha lepšie rozvíjať kognitívne schopnosti žiakov, podporovať ich kultúru, dosahovať lepšie vzdelávacie výsledky, lepšie zvládať švédčinu, získať lepšie abstraktné myslenie, a vybudovať si pevnejší vzťah k novej kultúre. Ovládanie švédčiny je zase kľúčové pre komunikáciu, vzdelávanie, zamestnanie a pre integráciu do spoločnosti. Multikultúrne vzdelávanie vo Švédsku je uplatňované na všetkých typoch a stupňoch škôl, čomu je prispôsobené vzdelávanie a doškoľovanie učiteľov. Od sedemdesiatych rokov 20. storočia sú vo Švédsku pripravovaní učitelia so špecializáciou výučba švédčiny ako druhého jazyka pre deti z etnických menšín, ktorých materský jazykom nie je švédčina.

¹¹⁶ Bizíková, s.1.

¹¹⁷ OECD (2005), s.54.

¹¹⁸ Meszárošová, s.4-5.

V minulosti bolo Švédsko pomerne etnicky homogénnou krajinou, s výnimkou malej laponskej a fínskej menšiny. Až v šesťdesiatych rokoch sa príchodom pracovných imigrantov a utečencov stalo heterogénnou krajinou. Švédskou reakciou na nové zloženie spoločnosti bolo úplné prepracovanie vzdelávacieho systému. V roku 1975 uzákonilo povinné začlenenie výučby materinského jazyka pre menšiny, a výučbu švédčiny ako cudzieho jazyka do osnov základných škôl. Cieľom bolo, aby sa deti z etnických menšín prostredníctvom výučby materinského jazyka stali bilingválne, čím sa umožňuje ich lepšia integrácia do spoločnosti¹¹⁹.

Švédsko má záujem, aby deti navštevovali materské škôlky, preto poplatky za deti z imigrantských rodín, ktoré sa potrebujú socializovať a učiť sa švédsky, a za deti z chudobných rodín hradia väčšinou obce. Potrebám detí je prispôsobený napríklad aj program v škôlkach – v „otvorených škôlkach“ môžu deti, ktoré nehovoria švédsky sprevádzať ich rodičia, pre deti imigrantov sú zdarma organizované špeciálne jazykové programy, a deti, ktoré potrebujú špeciálnu podporu sú dávane do menších skupín a je im aj poskytovaná pomoc od učiteľa jazyka a sociálneho pedagóga. Učitelia hodnotia pokrok detí s rodičmi dvakrát do roka.¹²⁰

Decentralizácia školstva vo Švédsku, ktorá prebieha od 90. tých rokov však spôsobila, že počet detí, ktoré navštevovali predškolské zariadenie a zúčastňovali sa aktivít podporujúcich ich materinský jazyk klesol zo 60% v roku 1990 na 13% v roku 2002. Počet detí, ktoré navštevovali podobné programy na základnej škole (ktoré sú dobrovoľné) klesol zo 60% na 50% v rovnakom období. Po decentralizácii iba 10% obcí poskytovalo výučbu aspoň jedného predmetu v materinskom jazyku.¹²¹ Napriek existencii podporných programov pre deti z minorít sú výsledky detí, ktoré sa nenarodili vo Švédsku¹²² horšie, ako výsledky detí z majority: v roku 2004/2005 iba 78% z nich splnili podmienky na štúdium na vyššej strednej škole (majorita 92%).¹²³

Dôvodov, prečo sa oslabila výučba materinského jazyka bolo niekoľko:

- Vyučovanie v materinskom jazyku nebolo prioritou obcí, a pre mnohé, väčšinou malé školy, nebolo ani uskutočniteľné, preto hodiny materského jazyka nahradili hodinami švédčiny.
- Spôsob výučby materinského jazyka bol nevhodný, navyše učitelia materinského jazyka neboli súčasťou pedagogického zboru školy, nezúčastňovali sa jeho stretnutí, a preto nemali možnosť komunikovať s ostatnými učiteľmi o vyučovacích metódach. Učitelia materinského jazyka nemali dostatočnú kvalifikáciu, a vyučovanie materinského jazyka bolo popoludní, na konci vyučovania. Spôsob a kvalita výučby nemotivovali rodičov, aby zapísali deti na hodiny dobrovoľného materinského jazyka.¹²⁴

Na základe výsledkov prieskumu z roku 2002 sa vláda podujala zmeniť regulácie a pravidlá, čo smerovalo k zavedeniu nových vyučovacích metód, motivácii učiteľov, aby študovali viacero jazykov a tým pomohli znížiť náklady hlavne malých škôl, náboru učiteľov

¹¹⁹ Průcha (2006), s.147-150.

¹²⁰ OECD (2005b), s.22-23.

¹²¹ Národná agentúra pre vzdelávanie, Švédsko (2003)

¹²² Kvôli nedostatku etnicky členených údajov sa výskum orientoval len na tie deti z menšín, ktoré sa nenarodili vo Švédsku.

¹²³ European Centre for Minority Issues (2006), s.57, 66-67 a 131, Národná agentúra pre vzdelávanie, Švédsko (2003), s. 3-16.

¹²⁴ Národná agentúra pre vzdelávanie, Švédsko (2003) s. 3-16.

z jazykových menšín a komunit, a zabezpečeniu dostupnosti výučby materinského jazyka v materskej a na základnej škole a jeho zaradením do vyučovacích osnov. Diskusie o znížení počtu vyučovaných materinských jazykov a zvýšení dôrazu na švédčinu odráža Národná agentúra pre vzdelávanie tým, že lepšia znalosť materinského jazyka pomáha aj lepšej znalosti švédčiny.

Multikultúrne vzdelávanie v Nórsku

Nórsko sa už od roku 1935 zameriavalo na individuálne potreby detí, podľa argumentu, že na zabezpečenie rovnakej príležitosti na vzdelanie potrebujú rôzni ľudia rôzne metódy. Dôraz na znalosť nórskeho jazyka ako brány príležitostí pre vzdelávanie a uplatnenie na pracovnom trhu sa však v skutočnosti stal prekážkou vzdelávania veľkej časti detí z menšín.

V Nórsku v roku 2000 tvorili jazykové menšiny asi 7% detí vo veku povinnej školskej dochádzky a 4% detí vo vyššom sekundárnom vzdelávaní. Do roku 2004 boli obce povinné umožniť deťom z menšín špeciálne vzdelávanie v nórcine, bilingválne špeciálne kurzy a výučbu materinského jazyka, kým žiaci nedosiahli takú znalosť nórciny, aby sa mohli ďalej vzdelávať v normálnych triedach. V roku 2003 sa zistilo, že za desať rokov asi pätina detí imigrantov nikdy nepostúpila z týchto špeciálnych kurzov do normálnych tried, takže tieto kurzy sa stali skôr prekážkou prístupu k všeobecným osnovám. Dôvodom nedostatočných znalostí detí bola nízka kvalita učiteľov, spôsob financovania, ktorý motivoval školy, aby udržiavali špeciálne kurzy, a neexistencia jednotného systému zaraďovania detí do špeciálnych kurzov.¹²⁵

Veľkou pomocou pre výučbu nórciny mala byť predškolská príprava, počas ktorej bol od roku 2004 zavedený program jazykovej prípravy pre deti z menšín. Menšiny ale využívajú materské školy menej, ako majorita: v roku 2006 Nórske predškolské zariadenia navštevovalo 54% detí z jazykových menšín vo veku 1 až 5 rokov a 82% detí z jazykových menšín vo veku 5 rokov, ale 76% všetkých 1 až 5 ročných detí a 93% všetkých 5 ročných detí.¹²⁶

Nórsky vzdelávací systém sa podľa výsledkov PISA 2003 ukázal ako selektívny – výsledky v škole do veľkej miery odrážali sociálne, ekonomické a kultúrne zázemie žiakov.¹²⁷ V roku 2004 Nórsko spustilo program Equal Education in Practice! na podporu rovného vzdelávania minorít. *„Štúdie ukázali, že deťom z jazykových minorít nebola v školách poskytnutá uspokojivá výučba nórciny. Preto zámerom tohto programu je zdokonaľiť vyučovanie detí z jazykových minorít a od roku 2007 školy začnú používať nové osnovy pre základy nórskeho jazyka a materinský jazyk, a vyhodnocovacie nástroje“*. Ciele programu mali byť napĺňané špeciálnymi podpornými jazykovými programami pre deti z minorít (podľa potreby na všetkých stupňoch vzdelávania), multikultúrnou perspektívou vzdelávania, profesionálnosťou personálu pri práci s deťmi s bilingválneho a multikultúrneho prostredia, vytváraním a zvyšovaním počtu študijných programov pre bilingválnych učiteľov, a kladením dôrazu na spoluprácu s rodičmi počas celej doby predškolskej a školskej dochádzky (Ministerstvo vzdelania a výskumu, Nórsko (2007), s.7 a 19). Podľa nových osnov školy zodpovedajú za rozvoj základných schopností žiakov akými sú sociálne a kultúrne zručnosti, motivácia pre vzdelávanie, a vzdelávacie stratégie; v spolupráci so žiakmi a ich rodičmi.¹²⁸

¹²⁵ OECD (2004), s.24.

¹²⁶ Ministerstvo vzdelania a výskumu, Nórsko (2007), s.12.

¹²⁷ OECD (2007b), s.53.

¹²⁸ Ministerstvo vzdelania a výskumu, Nórsko (b).

Vzdelávanie Rómov v severských krajinách

Rómovia sú vo Švédsku, Fínsku a Nórsku uznávanými tradičnými etnickými menšinami. Severské štáty riešili podobné problémy so vzdelávaním rómskych žiakov, ako Slovensko - nízka návštevnosť v predškolských zariadeniach, neznalosť vyučovacieho jazyka a slabá dochádzka viedli k tomu, že vysoké percento rómskych žiakov odchádzalo zo školy predčasne a ostávalo na sociálnej podpore štátu. V posledných rokoch sa úroveň vzdelania Rómov v severských štátoch zlepšila, stále však nedosahuje úroveň majority. Napriek tomu, že rómske etnikum je početne veľmi malé (Fínsko asi 10.000 osôb, Švédsko 50.000 osôb), jeho vzdelávaniu severské štáty venujú veľkú pozornosť kvôli ekonomickým dôsledkom.

Fínsko

Fínsko uznáva, že Rómovia majú silný vzťah k svojim tradíciám a kultúrnym hodnotám, ktoré sú veľmi odlišné od tradícií a kultúry majoritnej populácie, čo spôsobuje ich ekonomické a sociálne problémy a marginalizáciu – rómska nezamestnanosť súvisí s nízkym vzdelaním. Rómovia vo Fínsku však často nachádzajú pracovné uplatnenie v sociálnych službách, zdravotníctve, pri práci s mládežou, v informačných technológiách a zábavnom priemysle. V roku 2005 bolo vo Fínsku asi 1.700 Rómov v školopovinnom veku.¹²⁹

Fínska politika voči Rómom sa výrazne zmenila v sedemdesiatych rokoch. Kým v 60.tych rokoch doznievala asimilačná politika voči Rómom, od 70.tych rokov Fínsko zavádza sociálne, vzdelávacie a kultúrne reformy na zlepšenie postavenia Rómov v spoločnosti a na podporu ich kultúry a jazyka. V roku 1970 sa začali realizovať programy na vzdelávanie dospelých Rómov, zlepšovanie ich životných podmienok a zdravia. V roku 1980 bol otvorený prvý kurz pre učiteľov rómskeho jazyka a v roku 1989 sa rómčina začala prvýkrát experimentálne učiť na základnej škole. Rómčinu revitalizovali, keďže rómsky (dialektom Kale) hovorila väčšina len najstaršia generácia. Ďalšou komplikáciou bolo to, že u Rómov existuje tradícia ústneho odovzdávania informácií, preto bolo potrebné vydať rôzne pomôcky na výučbu rómskeho jazyka – rozprávkové knihy, knihy piesni, učebnice, manuál pre učiteľov a rómsko-fínsko-anglický slovník.

Systematické vzdelávacie programy pre Rómov boli zavedené od začiatku 90.tych rokov: v roku 1994 vzniklo špeciálne pracovisko pre vzdelávanie Rómov pri Národnej rade pre vzdelávanie¹³⁰, ktoré začalo vydávať množstvo učebníc, slovníkov, osnov a manuálov pre učiteľov, a iniciovalo výskumy o potrebách Rómov pri vzdelávaní¹³¹, a v roku 1996 vznikla výskumná jednotka na výskum, podporu a poradenstvo v otázkach rómskeho jazyka pri Výskumnom inštitúte pre jazyky Fínska.¹³² Od roku 1998 je rómčina vyučovaná ako materinský jazyk.

V súčasnosti je možné vyučovať rómčinu, ak o ňu majú záujem aspoň štyria žiaci. Reálne možnosti škôl vyučovať rómčinu sú však sťažené nedostatkom učiteľov a vzdelávacích materiálov, vyučovaním rómčiny po skončení normálnych školských hodín a nezaujmom obcí. Na základnej škole sa preto v roku 2001/2002 vyučovala rómčina len pre 73 z 859 rómskych žiakov, kým v roku 1998 to bolo 240 žiakov.

¹²⁹ Národná rada pre vzdelávanie, Fínsko (a).

¹³⁰ The Romani Educational and Cultural Unit, National board of Education. www.oph.fi

¹³¹ <http://www.dromedu.org/images/Publications%20and%20other%20material%20on%20Roma.pdf>

¹³² Národná rada pre vzdelávanie, Fínsko(a).

Napriek značnému pokroku zaostáva vzdelanie Rómov vo Fínsku za vzdelaním majority: 10% až 20% Rómov neukončí základnú školskú dochádzku, čo Fíni považujú za veľmi vysoké číslo. Má sa za to, že tradícia vzdelávania Rómov je krátka, rómske deti sa stretávajú v škole s prekážkami už od nástupu kvôli svojim kultúrnym odlišnostiam, obmedzeným vedomostiam učiteľov o rómskej kultúre, a nedostatočnej komunikácii medzi rodinou a školou. Závety výskumov ukazujú, že škola nie je pripravená pracovať s rómskymi deťmi, ktoré pri nástupe nemajú dobre rozvinutý rómsky jazyk a motorické schopnosti, a reaguje na to tým, že ich nechá opakovať ročník. Rómske deti mali vysoký počet vymeškaných hodín, emocionálne a sociálne problémy v škole, pomerne zlé známky a 5% z nich nezískalo ani základné vzdelanie.¹³³

Napriek týmto negatívam však badať určité zlepšenia: tým, ako sa majoritné vzdelanie dostáva do hodnotového rebríčka Rómov, mení sa aj postoj rodičov k vzdelávaniu detí. Školský systém tomu napomáha vzdelávaním detí aj rodičov, a vzdelávaním dospelých Rómov: projekt na vzdelávanie dospelých Rómov sa začal prieskumom medzi 200 Rómami v jednej lokalite zisťovaním ich dopytu o vzdelanie a typ práce. Dve tretiny sa chceli vzdelávať, a najväčší záujem bol o sociálnu prácu a zdravotníctvo. Z tohto prieskumu vzišiel pilotný projekt a neskôr úspešné programy určené pre 25 až 55 ročných nezamestnaných Rómov, ktoré im pomáhajú vzdelávať sa a uplatniť sa v profesiách akými sú zdravotná sestra, asistent učiteľa, masážny a hudobný terapeut, a kaderník.¹³⁴

Švédsko

Švédsko rozoznáva Rómov ako heterogénnu populáciu s jazykovými, náboženskými a kultúrnymi odlišnosťami. Vo Švédsku sa Rómovia delia na päť základných skupín: švédski, fínski, ne-nordickí, kočovní a novo prisťahovaní Rómovia (hlavne utečenci z územia bývalej Juhoslávie). Základné skupiny majú svoje podskupiny, ktoré spolu hovoria asi 20 dialektmi rómčiny.¹³⁵

Švédska snaha o posilnenie a skvalitnenie výučby detí z menšín v ich materinskom jazyku sa týka aj rómskeho etnika. Podľa správy Národnej agentúry pre vzdelávanie z roku 2007¹³⁶, ktorá popisuje aktivity a vzdelávanie Rómov od predškolského veku až po dospelosť, zo švédskych skúseností vyplývajú tieto závery:¹³⁷

- Je potrebné podporovať a rozvíjať materinský jazyk, čiže vyučovať deti v existujúcich dialektoch rómčiny – a v prípade Švédska je ich 20. To znamená zabezpečiť dostatok pomôcok a učebných materiálov v týchto dialektoch.¹³⁸
- Bilingválne a multikultúrne vzdelávanie je kľúčové. Napríklad v jednom programe pre Rómov prebiehala výučba rómčiny ráno a švédčiny popoludní, a bola prispôbená kultúre a spôsobe života Rómov.
- Organizovať semináre a doškoľovanie asistentov učiteľa. Podporovať povolanie asistenta učiteľa a vzdelávať nových asistentov v dvojročných kurzoch na úrovni gymnázia. Rómski asistenti sú úspešní – sú pre deti vzorom, pomáhajú im v škole a s

¹³³ Národná rada pre vzdelávanie, Fínsko(a), OECD (2005).

¹³⁴ Národná rada pre vzdelávanie, Fínsko (a),

¹³⁵ Švédska vláda.

¹³⁶ Národná agentúra pre vzdelávanie, Švédsko (2007).

¹³⁷ Kai (2007), s.94-98, OECD, Švédsko, s.26 a 46.

¹³⁸ Existuje napríklad učebnica lovárskeho, kalderašského dialektu a dialektu kaale. Kai (2007), s.96-99.

úlohami, a sú mediátorom medzi školou a rodičmi. Ich pôsobením sa podarilo zlepšiť dochádzku detí a ich školské výsledky.

- Spolupráca s rodičmi je zásadná pre dobré vzdelávacie výsledky detí. Projekty vzdelávania rómskych detí majú za cieľ, aby rodičia neboli zákazníkmi, ale partnermi školy. Mnohé problémy so vzdelávaním minorít môžu vyriešiť členovia komunity - učitelia a asistenti.

V súčasnosti vo Švédsku pracuje Delegácia pre rómske záležitosti (Delegation for Roma Issues), ktorá vznikla na podnet vlády v roku 2006 a jej cieľom je do decembra 2009 predložiť správu s odporúčaniami na zlepšenie situácie Rómov. Medzi jej úlohy patrí zhrnutie a analýza dostupných vedomostí a skúseností, šírenie informácií o Rómoch a ich postavení vo Švédsku, navrhovanie odporúčaní na zlepšenie životných podmienok Rómov v spoločnosti (s dôrazom na deti, mládež a rodovú rovnosť), povzbudzovanie a podpora projektov a služieb obcí zameraných na zlepšenie situácie Rómov, povzbudzovanie výmeny vedomostí a skúseností medzi obcami a vládnymi agentúrami, analyzovanie potreby budovania rómskych inštitúcií, a spolupráca na medzinárodnej úrovni.¹³⁹

6. Programy a projekty

Existuje rómske etnikum, alebo len chudobná skupina obyvateľstva?

Mrhanie a stratená produktivita, obmedzená spotreba – to sú dôsledky vynechania rómskej populácie z účasti na hospodárskom raste krajiny. Rómska populácia v strednej Európe je dostatočne veľká na to, aby predstavovala významnú príležitosť pre zamestnávateľov; špeciálne, keď rast majoritnej populácie klesá a na pracovnom trhu je vysoký dopyt po pracovnej sile.¹⁴⁰ Zapojenie Rómov sľubuje priniesť spoločnosti mnoho výhod, ale, zdá sa, celý proces je napriek mnohým investovaným miliónom eur zatiaľ ešte len na začiatku.

Do rómskych programov investovala spoločnosť obrovské financie, ale výsledky sú ďaleko za očakávaniami. Zdá sa, že hlavným dôvodom neúspechu je neznalosť cieľovej skupiny Rómov, ignorovanie jej kultúrnych a jazykových odlišností, a nerešpektovanie týchto odlišností pri príprave a realizácii programov.

Ak sa veľká časť programov na pomoc Rómov mýňa účinkom, na mieste nie je skepsa, ale analýza príčin. Podľa nášho názoru sú dvomi hlavnými príčinami neúspechu ignorovanie špecifik cieľovej skupiny (ktoré ide až tak ďaleko, že Rómov robia neviditeľnými a nahrádzajú ich neurčitým označením sociálne znevýhodnená skupina) a veľmi slabé projektové riadenie.

V prvej časti tejto kapitoly sa preto snažíme zhrnúť závery literatúry, ktorá popisuje špecifiká Rómov, s ktorými sa aktivisti a vládne programy môžu (a nemusia) stretnúť – existencia týchto špecifik závisí od mnohých faktorov, na ktorých sa sporia sociológovia a antropológovia (naším zámerom je túto debatu popísať a priblížiť). V druhej časti sa potom snažíme poukázať na príklady dobrého projektového riadenia.

¹³⁹ Švédská vláda (b)

¹⁴⁰ UNDP (2005), výskum v spolupráci s Ernst & Young medzi zamestnávateľmi a zamestnancami v Česku, v Maďarsku, na Slovensku a v Španielsku.

Takisto sa vyhýbame debate o asimilácii Rómov, aj keď niekedy sa skutočne zdá, akoby snaha o nahrádzanie slova Róm spojením sociálne znevýhodnená osoba mala fakticky viesť k asimilácii.

Rómovia, alebo len marginalizované skupiny?

Pomoc smerovaná Rómom je opodstatnená buď tým, že na ňu majú právo, alebo tým, že je v záujme spoločnosti – čiže majority. Príkladom právneho nároku sú špeciálne vzdelávacie programy založené na Dohovore o právach dieťaťa, podľa ktorého *„je úlohou príslušných orgánov štátnej správy a samosprávy vytvárať podmienky pre rovnaké možnosti detí v prístupe ku vzdelávaniu so zvláštnym dôrazom na tie skupiny, ktoré sú z dôvodu sociálnych a kultúrnych špecifik jestvujúcim vzdelávacím systémom znevýhodňované.“*¹⁴¹ Príkladom rómskeho programu v záujme spoločnosti by mohli byť aktívne politiky trhu práce špeciálne ciele na zvýšenie zamestnanosti Rómov. Takýto program by zvyšoval nielen blahobyt spoločnosti, ale aj Rómov. V tejto štúdii sa venujeme rómskym programom, ktoré sú v záujme spoločnosti a preto sú agendou verejnej správy.

Diskusia o tvorbe programov zameraných vyslovene na rómske etnikum sa väčšinou zameriavajú na potrebu (a nemožnosť) pozitívnej diskriminácie a uprednostnenia etnického prístupu pred občianskym prístupom¹⁴². Pritom za občiansky prístup sa považuje rovnosť občanov „pri vstupoch“, teda, že všetci občania majú právo na využívanie tých istých programov nezávisle od svojej etnickej príslušnosti. Keďže však tieto programy sú pripravované majoritou, odrážajú potreby majority a jej kultúry. Etnický prístup preto predpokladá prípravu programov, ktoré rešpektujú odlišností kultúr a snaží sa o rovnosť občanov „pri výstupoch“ – napríklad, že všetci občania majú nárok na dosiahnutie toho istého vzdelania. Kým občiansky prístup uznáva potrebu prispôbovať programy sociálnym rozdielom medzi občanmi, neuznáva potrebu rešpektovať aj kultúrne rozdiely medzi občanmi.

Programy postavené len na občianskom prístupe nevyhnutne zlyhávajú, čo si uvedomujú praktici aj vládne koncepcie. Napriek odborným nezhodám sa snažia prispôbovať programy rómskym špecifikám jednoducho kvôli zvyšovaniu ich efektívnosti a účinnosti.

Literatúra sa v prístupe k rómskym špecifikám delí na dva hlavné prúdy¹⁴³ – súčasná väčšinou sociologická literatúra sa viac prikláňa k zaostalosti Rómov ako sociálne vylúčenej, diskriminovanej a v konečnom dôsledku chudobnej menšine¹⁴⁴, kým skôr antropologická literatúra otvorene popisuje odlišnosti rómskej kultúry, ktoré majú negatívny dopad na integráciu Rómov. Prvý prúd síce priznáva, že existujú sociálne a kultúrne odlišnosti Rómov, ale zároveň ich hodnotí buď z pohľadu majoritnej kultúry ako kultúrnu zaostalosť, alebo ako kultúru chudoby.¹⁴⁵ Druhý prúd nehovorí o zaostalosti, ale popisuje špecifiká rómskej kultúry

¹⁴¹ Návrh Koncepcie integrovaného vzdelávania rómskych detí a mládeže, vrátane rozvoja stredoškolského a vysokoškolského vzdelávania, 4.10.2008, Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity. Ústava SR garantuje občanom, patriacim k národnostným menšinám určité práva (viac v Tokár, 2002, s.190).

¹⁴² O možnostiach pozitívnej diskriminácie viď napríklad Oravec (2004).

¹⁴³ Imrich Vašečka (2002), s.271: „Často sa hovorí, že rómska problematika má sociálny charakter a možno ju riešiť nástrojmi široko chápanej sociálnej politiky. Iní poukazujú na to, že ide o problematiku etnickú a pri riešení nie je možné ponechať bokom otázku široko chápanej kultúry a vzdelania.“

¹⁴⁴ Radičová (2002), s.83: „Rómska rodina tak až do súčasnosti predstavuje odlišný typ rodiny, ale jej odlišnosť nie je podmienená etnicitou, ale skôr posunutím v čase. Preto sa v tejto súvislosti dá hovoriť predovšetkým o fázovom posune, a nie o etnických špecifikách správania sa rómskej populácie.“

¹⁴⁵ Existujú odlišnosti Rómov – napríklad Kumanová a Džambazovič (2002), s.504: „...diferenciačné znaky a ich dôsledky sa prejavovali, a do súčasnosti sa prejavujú, v sociálnych a kultúrnych

a tvrdí, že tieto špecifiká bránia integrácii Rómov.¹⁴⁶ Sú to špecifické kultúrne vzorce, sociálna štruktúra a hierarchia hodnôt tradičnej rómskej kultúry, ktoré napriek mnohým pozitívam pôsobia na členov rómskej komunity retardujúco tým, že bránia, či sťažujú cestu k individuálnemu rozvoju, úspechu a integrácii. Kladenie prílišného dôrazu na prítomnosť bráni rozvoju životných stratégií do budúcnosti – vzdelávaniu a rozvoju pracovných ambícií.¹⁴⁷

Logickým záverom prvého prúdu je, že aj keď programy orientované na znižovanie chudoby Rómov sú potrebné, nemusia rešpektovať rómske kultúrne odlišnosti (lebo tie v podstate neexistujú). Závermi druhého prúdu sú programy rešpektujúce odlišnosť rómskej kultúry. V tejto kapitole vychádzame z toho, že programy by mali rešpektovať sociokultúrne špecifiká rómskych cieľových skupín, ktoré sú výsledkom kultúrnych odlišností, umocnených chudobou a programy by mali byť šité na mieru na základe detailných vedomostí o konkrétnej cieľovej skupine.

Charakteristiky a špecifiká Rómov v literatúre

Rómske etnikum je heterogénne a zahŕňa veľmi odlišné skupiny osôb s rôznym stupňom integrácie a rôznym sociálnym a ekonomickým postavením v majoritnej a rómskej komunite. Literatúra o rómskych komunitách sa zaoberá skôr Rómami v segregovaných a separovaných osídleniach, takže naše vedomosti o mestských Rómoch sú minimálne¹⁴⁸. Otázne sú aj zjednodušujúce klasifikácie – napríklad marginalizácia Rómov sa niekedy nesprávne zjednodušuje na priestorovú vylúčenosť (segregované a separované osídlenia), a integrácia len na priestorovú integráciu – rozptýlenosť rómskych obydľí medzi nerómskymi, aj keď obidva pojmy sú omnoho širšie a priestorové usporiadanie je len jedným z faktorov marginalizácie, či integrácie¹⁴⁹. Mnohé hrubé zovšeobecnenia sú daňou za chýbajúci rigorózný výskum založený na kvalitných štatistických údajoch, ale zároveň sú tým najlepším, čo máme k dispozícii.

odlišnostiach a pôsobia na charakteristiky rómskej rodiny a jej demografického správania.“ Džambazovič (2002), s.547: „Každodenný život mnohých Rómov (najmä v segregovaných osadách) ešte stále riadia tradičné rómske zvyky a normy, ktoré v niektorých oblastiach života interferujú s normami majoritnej spoločnosti.“

...ale sú dôsledkom chudoby a segregácie – Džambazovič (2002), s.535: „Výsledky etnologických a sociologických výskumov poukazujú na skutočnosť, že čím je rómska komunita segregovanejšia, ... tým dosahuje nižšiu socio-ekonomickú a kultúrnu úroveň.“

¹⁴⁶ Hirt a Jakoubek (2008), s.10, Vaňura (2008), s.104-105. „V jednej zemi môže vedľa sebe koexistovať a zpravidla i koexistuje viac kultúr... V jednej zemi však nemohou koexistovať dve civilizácie, teda dva občanské systémy... Civilizácie musí zašitiť všetky kultúry v zemi, kultúra nemusí byť v naprostom souladu s civilizáciou, ale kultúra, ktorá není v tomto souladu, sve nositele znevýhodňuje... Rómská kultúra, romství ztěžuje svým nositelům cestu k osobnímu úspěchu v české společnosti (civilizaci). Pokud by Romové rezignovali na úspěch v české společnosti, nebyl by žádný důvod k tomuto zamyšlení se nad romstvem... Vzhledem k tomu, že Romové touží po úspěchu v české společnosti neméně než většina Čechů, je třeba se nad romstvem zamýšlet.“ Sekyt (2003), s.447, Roma Education Fund (2007).

¹⁴⁷ Jakoubek (2003), s.416, 428, Sekyt (2003), s.441, Frištenská (2003), s.18, Puliš (2002), s.47, Novák (2003), s.411, Jakoubek (2004), Vašečka (2002a), s.335.

¹⁴⁸ Napríklad Atlas rómskych komunít (Vláda, 2004) nezahŕňa Rómov žijúcich v Bratislave a aspoň 10 komunít na južnom Slovensku. Rozhovor autorov s Alexandrom Mušinkom, 25.3.2009, Prešov. Ojedinelou prácou o mestskom gete je Mušinka (2006, ed.).

¹⁴⁹ Viď aj diskusiu k Mapovaniu v Škobla a kol. (2008), s.54-55. Postup mesta Prešov voči rómskym nájomníkom, ktorý neodlišoval platičov od neplatičov a presťahoval všetkých do novej lokality asi len na základe farby pleti je príkladom homogénneho vnímania Rómov majoritou (Mušinka, 2006).

Napriek dlhoročnému výskumu rómskych komunít a poznaniu, že ich sociokultúrne špecifiká „zrejme pôsobia retardačne na [ich] rozvoj a bránia [ich] sociálnemu vzostupu a integrácii, zatiaľ nikto... nedefinoval ich sociálne dôsledky“.¹⁵⁰ Zdá sa však, že literatúra sa zhoduje na niekoľkých najčastejších charakteristikách rómskeho etnika prítomných v rôznej miere v rôznych rómskych komunitách, ktoré majú dopad na jeho zaradenie do spoločnosti a s ktorými sa musia jednotlivé programy vysporiadať, ak majú byť účinné. Pritom mnohé z týchto charakteristík je možné považovať za pozitívne a príkladné pre majoritu.

Vplyv rómskej kultúry s rastom životnej úrovne slabne¹⁵¹, čo môže byť na jednej strane dôkazom sociologického názoru, že rómska kultúra neexistuje a existuje len rómska zaostalosť za majoritou, alebo na druhej strane môže byť do istej miery chápané aj ako dôkaz asimilácie.

Podľa literatúry sa môžeme stretnúť s týmito charakteristikami Rómov:

Rómovia nie sú homogénnou skupinou. Vo vnútri rómskej komunity existujú takmer neprekonateľné bariéry. Rómske komunity nie sú vzájomne súdržné a vnútorne solidárne. Existujú medzi nimi statusové, rituálne a socioekonomické bariéry, ktoré im bránia spolu komunikovať a stretávať sa. Hierarchizácia je na úrovni subetnických skupín Rómov (Olašskí Rómovia¹⁵², slovenskí a maďarskí Rómovia), na úrovni osád a na úrovni rodín. Na vrchol hierarchie Rómovia kladú vlastnú skupinu, osadu, či rodinu a „tých druhých“ považujú za nečistých, menej významných.¹⁵³

Nezáujem o verejné veci. Na úrovni osady neexistuje žiadna solidarita, ani záujem o veci verejné (spoločné), lebo solidarita a sociálny život sú ohraničené príbuzenskými vzťahmi a bariérami medzi jednotlivými širšími rodinami. Verejnosť v osade neexistuje, lebo ju netvoria individuálne osoby, ale rodiny. Spoločný záujem zlyháva na požiadavkách jednotlivých rodín, ktoré nie sú schopné uznať jednu spoločnú autoritu (ak je z inej rodiny), ktorá by zastupovala celú osadu. Bez iniciatívy majority v osadách neexistujú ani formálne organizácie, spolky, záujmové kluby, lebo všetko je tvorené na základe príbuzenstva, ktoré je hlavnou inštitúciou od ktorej sa všetko odvodzuje.¹⁵⁴

¹⁵⁰ „Samotné sociokultúrne špecifiká rómskej komunity, ktoré zrejme pôsobia retardačne na jej rozvoj a bránia jej sociálnemu vzostupu a integrácii, zatiaľ nikto neporovnal s pozíciou majority a nedefinoval ich sociálne dôsledky“. Víšek (2003), s.26.

¹⁵¹ „S rastom životnej úrovne často dochádza k postupnému upúšťaniu od prejavov tradičnej kultúry“. Kumanová, Mann a kolektív (2006), s.97, Lužica (2004).

¹⁵² „Olašskí Rómovia sa od ostatných Rómov na Slovensku výrazne odlišujú spôsobom života. Naďalej si udržiavajú tradičné modely správania a spoločenskej organizácie. Jednotlivec sa identifikuje na základe príslušnosti k skupine, ktorá spravídla zahŕňa rodinu a širšie príbuzenstvo.“ Kumanová, Mann a kolektív (2006), s.76,

¹⁵³ Moravec (2004), citovaný v Hirt a Jakoubek (2008), s.16-17, Jakoubek (2003), s.420, Sekyt (2003), s.432. Rómovia za rituálne nečisté považujú: celé skupiny Rómov (napríklad Olašskí Rómovia považujú za nečistých slovenských a maďarských Rómov, a naopak), celé osady (napríklad Chminianske Jakubovany, Letanovce, Bystrany), alebo celé rodiny, pričom znakom rituálnej nečistoty je strava (jedenie konského, či psieho mäsa), alebo určité činnosti (aj zamestnania). Budilová a Jakoubek (2008b), s.218, Hübschmannová (2003), s.297, Sekyt (2003), s.434, Lužica (2004), s.14-15, „vnútorný medziskupinový antagonizmus“ s.39, konkurujúce si príbuzenské formácie, s.41. Statusové bariéry sa podľa učiteľov prejavujú aj v segregácii vo vnútri rómskych komunít, napríklad pri umiestňovaní detí do rovnakej triedy. Diskusia účastníkov stretnutia na tému Segregácie rómskych žiakov na školách – analýza súčasného stavu, organizovaného Nadáciou otvorenej spoločnosti – OSF a Nadáciou škola dokorán 25.3.2009 v Prešove.

¹⁵⁴ Goral (1998) citovaný v Jakoubek (2003), s.422, Uherek (2002), s.96, 102-103, Jakoubek (2004), s.167. Pôvodne tvorila jednu osadu jedna veľkorodina, ale tento model bol narušený rôznymi štátnymi predpismi a nariadeniami. Napríklad do osád boli nasťahované rôzne príbuzenské skupiny, ktoré sa v

Sociálna úloha tradičnej rómskej rodiny – dôležitá je rodina, nie jednotlivec. V tradičnej rómskej rodine je individuálna identita nahradená kolektívnou identitou založenou na príbuzenských vzťahoch, kolektívnom vlastníctve, zodpovednosti a rozhodovaní. Sociálny život sa odohráva na úrovni širšej rodiny, ktorá rozhoduje o všetkom. V osadách sú príbuzenské vzťahy vyjadrené aj priestorovou blízkosťou obydli a zdieľaním spoločného dvora. Rozšírené rodiny majú svoj vymedzený priestor, ktorý je zároveň aj odrazom ich socioekonomického statusu v osade.

Sociálne a ekonomické vylučovanie rómskych komunít vedie k ďalšiemu posilňovaniu rodinnej solidarity a „rómsstvo... sa konzervuje, alebo vracia (retarduje) k ešte starším podobám“.¹⁵⁵ Širšie príbuzenstvo má tendencie vyčleňovať integrovaných Rómov zo svojej komunity preto, lebo stratili rómstvo, alebo im jednoducho závidia.¹⁵⁶ Integráciu detí lepšie obhájí v rómskej komunite tradične vážená rodina. Ak sú nukleárne mladé rómske rodiny sociálne slabé a nie sú schopné sa osamostatniť, reprodujú vžitú modely rozšírenej rodiny a spoliehajú sa na jej solidaritu.¹⁵⁷

Nízka hodnota majoritného vzdelania. V tradičnej rómskej kultúre vzdelanie majority nemá hodnotu, dokonca je nežiaducim a pre jednotlivca môže znamenať stratu členstva v rozšírenej rodine. Rodina nepodporuje individuálny rozvoj jednotlivca a jeho samostatnosť, lebo by to mohlo ohroziť solidaritu a integritu rodiny.¹⁵⁸ Vzdelanie je vnímané odlišne u mnohých kultúr: podľa výskumov v Holandsku vplýva kultúra, „*kultúrne postoje ku vzdelaniu*“ na úroveň dosahovaného vzdelania. Napríklad Maročania a Turci neprpisujú vzdelaniu veľkú socializačnú hodnotu, lebo sa obávajú odcudzenia detí od svojej vlastnej etnickej skupiny, a namiesto výchovy v materských školách preferujú výchovu v domácom prostredí svojho etnika.¹⁵⁹ Podobne v Nórsku sú medzi deťmi so slabými školskými výsledkami nepomerne zastúpené deti z jazykových menšín, deti so špeciálnymi potrebami, deti so slabých sociálnych vrstiev a chlapci, pričom niektoré z týchto charakteristík sú korelované (OECD, 2004).

Tradičná rómska rodina je patriarchálna. Sociálnou úlohou ženy v osadách je starať sa o domácnosť a deti. Je spoločensky nežiaduce, aby žena chodila do zamestnania a stretávala sa s cudzími ľuďmi, zvlášť s mužmi. Postavenie ženy sa zlepšuje s vekom a počtom detí.¹⁶⁰

osade priestorovo ohraničili. Osada prestala byť sociálnym útvarom na čele s vajdom a stala sa len priestorovým útvarom. Podlaha (2002), citovaný v Jakoubek (2003), s.424, a Sekyt (2003), s.431.

¹⁵⁵ Sekyt (2003), s.447: „... je romství retardačním prvkem hlavně ve dvou směrech: jednak brání osobnímu vzdělávání (v neromských věcech) jednotlivým nositelům romství, jednak svým systémem rodinné solidarity zpomaluje rozvoj osobní zodpovědnosti.“

¹⁵⁶ Stewart (2003), s.78-79.

¹⁵⁷ Budilová a Jakoubek (2008a), s.44-49, Plavjaniková (2008), s.63-69, Radičová (2001), s.58, Frištenská (2003), s.18, Šanderová (2003), s.89, Uherek (2003), s.279, Jakoubek (2003), s.421, Sekyt (2003), s.438, Liégeois (1997), s.68 a 75, a Lužica (2004), s.25, 44-45.

¹⁵⁸ Sekyt (2003).

¹⁵⁹ Průcha (2006), s.175-177.

¹⁶⁰ Budilová a Jakoubek (2008a), s.57, Uherek (2002), s.101, Sekyt (2003), s.435, Stewart (2005), s.54-55, Kumanová, Mann a kolektív (2006), s.76. „V rómskej rodine pretrvávajú archaická delba práce. Žena má vlastnú úlohu v rómskej societe, ktorá súvisí s jej reprodukčnou činnosťou a úlohou opatrovateľky. Na túto úlohu sú dievčatá pripravované od útleho veku. V segregovaných komunitách je žena hybnou silou v rodine a neformálnym vodcom. Rozhoduje o financiách, o výbere partnerov pre deti, o ich vzdelaní. Odborníci upozorňujú na súvislosti medzi postavením rómskej ženy v komunite a vzdelanostnou úrovňou.“ Vláda (2008a). „V období socializmu sa prehĺbila závislosť žien od mužov.“

Chudoba - východiskové podmienky. Socioekonomické problémy veľkej časti Rómov majú úplne iný rozmer, než je majorita schopná a ochotná si predstaviť. Podľa Atlasu rómskych komunít tri štvrtiny osídlení bolo umiestnených na okraji, alebo mimo obce, 81% bez kanalizácie, 37% bez vodovodu a 20% bez asfaltovej prístupovej cesty. Tretina obydľí je postavená nelegálne a 16% osídlení tvoria chatrče.

Obmedzený sociálny kapitál bráni integrácii. Segregácia smerom k majorite, obmedzenie opakovaných kontaktov obyvateľov osád s majoritou len na úrady, a segregácia rodín vo vnútri komunity bránia nadväzovaniu takých kontaktov, z ktorých by jednotlivec mohol profitovať napríklad pri hľadaní zamestnania. Kontakty sú poväčšine obmedzené na členov v rámci vlastnej širšej rodiny. V osadách je nemožné mobilizovať sociálne siete, lebo pomôcť môže iba vlastná rodina, ktorá je však rovnako chudobná. Príkladom obmedzenosti sociálnych sietí na rodinu sú pracovné skupiny, v ktorých sú výlučne príbuzní Rómovia. Róma z inej rodiny by medzi seba nezobrali.¹⁶¹

Spoločná spotreba statkov brániaci akumulácii kapitálu. Bohatstvo člena širšej rodiny je bohatstvom celej rodiny – vzájomná solidarita ale poväčšine nie je rovnocenná, takže pomoci je často jednosmerná a znamená veľkú ekonomickú záťaž a demotiváciu. Prerozdeľovanie statkov v rámci rozšírenej rodiny „podľa potreby“ potom sťažuje vymaneniu sa z pasce chudoby a bráni akumulácii kapitálu. Členovia príbuzenskej skupiny sa postupne dostávajú na rovnakú, veľmi nízku socioekonomickú úroveň.¹⁶²

Hospodárenie a vzťah k úsporám. Aj ekonomike a trhu v osade dominujú príbuzenské vzťahy, ktoré majú vyššiu hodnotu ako ekonomický zisk.¹⁶³ Dôraz na prežívanie prítomnosti (na „okamžité uspokojenie“¹⁶⁴) obmedzuje hospodárenie a uvažovanie o budúcich potrebách, vrátane budúcej spotreby. Jedným z dôvodov neplatenia nájmu v nových bytoch je napríklad neschopnosť odložiť si peniaze na nájom, pričom nemusí ísť iba o sociálne najslabšie rodiny.¹⁶⁵

Pracovné návyky. Nezamestnanosť medzi Rómami je tak rozšírená a je tak dlhodobým fenoménom, že veľká časť Rómov si nevískala vzťah k pravidelnej práci a neosvojila si pracovné návyky. Mladí Rómovia sú z hľadiska nezamestnanosti najrizikovejšou skupinou; sú dlhodobo nezamestnaní bez minimálnych skúseností na trhu práce¹⁶⁶ a akýchkoľvek

Po roku 1989 sa ale „...do popredia sa opäť dostáva úloha ženy – živiteľky... trestanie žien a detí však ostáva doménou mužov.“ Lužica (2004), s.43-44.

¹⁶¹ Uherek (2002), s.96, Kriglerová (2002), s.126, Jakoubek a Hirt (2008) a jednotlivé výskumné správy z osád, Imrich Vašečka (2002), s.271.

¹⁶² Budilová a Jakoubek (2008a), s.58-59, Sekyt (2003), s.438, Stewart (2005), s.49-51,72-73. „... byli bezpochyby nejbohatšími Romy... zásadní bylo rozhodnutí, že prvních dvacet let manželství budou žít ve vesnici sami.“ Stewart (2005), 74. Chynoradský (2006, s.66) uvádza, že mnoho rómskych rodín stratilo bývanie a bolo solidárne prichýlených svojimi príbuznými, čo malo za následok zhoršenie životných podmienok celej širšej rodiny.

¹⁶³ Jakoubek (2003), s.424, Sekyt (2003), s.436.

¹⁶⁴ Sekyt (2003), s.439: snaha o okamžité uspokojenie pôžitkov vedie Rómov napríklad k požičiavaniu si peňazí na vysoký úrok, aj keď vedia, že ho nikdy nebudú môcť splatiť.

¹⁶⁵ Loran (2002), s.566, Jakoubek a Hirt (2008) a jednotlivé výskumné správy z osád, Niederle (2002), s.128-130, Kučerová a Vančura (2008), s.289.

¹⁶⁶ Koncom roku 1999 mladí Rómovia tvorili 25% (65.532 osôb, prameň údajov je však nejasný) z celkového počtu evidovaných nezamestnaných, pričom až 60% z nich bolo nezamestnaných dlhšie, ako tri roky. Džambazovič a Jurásková (2002), s.539. Viď aj Loran (2002), s.574, Radičová (2001), s.124, UNDP (2005), Kučerová a Vančura (2008), s.289.

kontaktov s majoritou, ktorá by im mohla pomôcť pri hľadaní práce. Súčasťou problému boli aj štedrý systém sociálnej pomoci, ktorý odrádzal od zamestnanosti nízko kvalifikované osoby.¹⁶⁷ Zároveň pôsobí veľmi demotivačne aj to, že väčšina aj vzdelanejších Rómov (na úrovni stredoškolského vzdelania) ostáva bez práce.

Úžera. Neschopnosť či nemožnosť tvorby úspor sa premieňa do vysokej závislosti na neformálnych pôžičkách, čo vedie k úžere, ktorá je zvlášť rozšírená v rómskych osadách (ale aj v getách), a prispieva nielen k zvyšovaniu socioekonomických rozdielov v osade ale aj k rozkladu sociálnej organizácie osady. Rodiny s príjmami pod hranicou životného minima často krátko odovzdávajú svoje sociálne dávky úžerníkovi, takže nie sú schopné platiť nájom a poplatky za energie, a ich závislosť na úžere sa len prehĺbuje. Na druhej strane úžerníci bohatnú a zlepšujú svoje šance na integráciu. Podľa literatúry sú úžerníci často najintegrovanejší a Nerómovia si ich preto často vyberajú ako mediátorov pri riešení rómskych záležitostí. Úžera sa rozmohla v deväťdesiatych rokoch, kedy sa zvyšovala nezamestnanosť a chudoba Rómov. Úžerníci sú z osady, alebo mimo nej; Rómovia, alebo Nerómovia; príbuzní, alebo nie príbuzní.¹⁶⁸ Rozšírenie úžery signalizuje aj veľmi obmedzený prístup Rómov k právnej ochrane a vymáhaniu spravodlivosti.

Stereotypy, diskriminácia a segregácia. Farba pleti, priestorová a sociálna segregácia, diskriminácia a nízka kvalifikácia sťažuje zaradenie Rómov do majoritnej spoločnosti. Všeobecne sa predpokladá, že Rómovia boli tvrdo zasiahnutí vývojom na trhu práce po roku 1990, keď ich pracovné miesta buď úplne zanikli, alebo boli obsadené majoritou. Miera návratu do zamestnanosti bola u Rómov omnoho nižšia, ako u nezamestnaných z majority. Po roku 1990 tak začali výrazne rásť rozdiely medzi majoritnou a rómskou populáciou – Rómovia začali ešte viac zaostávať vo vzdelaní, klesla ich úroveň bývania a celková životná úroveň, a mnohí z nich boli zmenou vlastníckych pomerov, nájomných podmienok, či výšky nájmu nútení vrátiť sa do osád.¹⁶⁹

Podľa literatúry majú Rómovia svoje charakteristické kultúrne špecifiká nezávisle od krajiny, v ktorej žijú.¹⁷⁰

Pravidlá programov

Ak majú byť programy na pomoc Rómom úspešné, musia byť cielené na konkrétne rómske komunity tak, že budú rešpektovať ich sociokultúrne špecifiká, využívať dostupné informácie a, samozrejme, budú rešpektovať všeobecné projektové zásady. Z dlhodobých praktických skúseností mnohých inštitúcií vyplýva niekoľko pravidiel, ktoré by mali rómske programy spĺňať (viď rámček 2).¹⁷¹ Nerešpektovanie týchto pravidiel vedie ku sklamaniam,

¹⁶⁷ Svetová banka (2005a).

¹⁶⁸ Hirt a Jakoubek (2008), s.18, Budilová a Jakoubek (2008b), s.230, Hajsá a Poduška (2008), s.520, Kompaníková a Šebesta (2002), s.611, Sinková (2008), s.605, Niederle (2002).

¹⁶⁹ Lubyová (2000), s.180, Uherek (2002), s.104, 106, Kriglerová (2002), s.125-126, Uherek a Weinerová (2003), s.107, Radičová (2002), s.87.

¹⁷⁰ Průcha (2006), Bogdanov a Angelov (2007), SIDA (2006).

¹⁷¹ Viď napríklad Lenczová a kol. (2002), ktorí vyhodnocovali projekty pre Rómov financované Britským Fondom Know How, Delegáciou Európskej komisie v SR, Nadáciou otvorenej spoločnosti a Nadácie pre podporu občianskych aktivít za obdobie siedmich rokov a na základe toho navrhli mnoho odporúčaní pre donorov a realizátorov, zvlášť relevantné pre rómske projekty vo vzdelávaní, a sociálnej a komunitnej práci. Väčšina odporúčaní je však platná všeobecne, nielen pre rómske projekty. STEM (2003) – Stredisko empirických výskumov analyzovalo implementáciu a úspešnosť rómskych programov v 196 českých obciach, jeho závery spracovala Gjuričová (2003) do mnoho

neefektívnostiam a v konečnom dôsledku k ďalšiemu prehľbovaniu segregácie a potvrdeniu stereotypov o rómskej populácii.

Náš zoznam nie je úplný, ale je aspoň pokusom iniciovať vypracovanie takýchto pravidiel:

Jasné definovanie cieľa. Je treba od začiatku definovať, či cieľom programu je sociálna pomoc, alebo menšinová politika. Sociálne programy sa snažia o integráciu sociálne vylúčených Rómov na individuálnom princípe, kým menšinové programy sa snažia o kolektívnu emancipáciu Rómov na etnickom princípe.¹⁷² V tejto štúdii obhajujeme pragmatický prístup k sociálnej pomoci, ktorá je postavená na jednotlivcovi, pričom efektívnosť pomoci sa zlepšuje rešpektovaním jeho rómskej kultúry.

Cieľom programov nemôže byť prerobenie Rómov na obraz majority a jej kultúry. Musia rešpektovať odlišné sociokultúrne zázemie Rómov a dať im priestor na dosahovanie úspechov v rámci svojej inakosti.

Jasné definovanie cieľovej skupiny. Rómska komunita či rómska menšina sú príliš široké pojmy, ktoré jasne nedefinujú príjemcu pomoci. V rómskej komunite sú často medzi jednotlivými širšími príbuzenskými skupinami neprekonateľné (statusové) bariéry. Stáva sa, že pomoc pôvodne určená sociálne vylúčeným Rómom sa v konečnom dôsledku použije napríklad pre úžerníkov, alebo pre rómsku elitu na posilňovanie rómskeho národného povedomia.¹⁷³

Rešpektovanie inej kultúry. Každá komunita je špecifická a nemusí v nej platiť to, čo platí v iných komunitách. Rómovia však väčšinou majú rovnakú historickú skúsenosť a sú objektom diskriminácie zo strany majority. Od majority sa v rôznej miere líšia svojou kultúrou, chápaním úlohy rodiny a ženy, nízkym sociálnym kapitálom, rozmerom základných existenčných problémov, pracovnými návykmi, úžerou a vzťahom k úsporám. Pomenovanie a prispôsobovanie projektu špecifikám konkrétnej komunity, alebo konkrétnych osôb, by nemalo byť považované za podporovanie stereotypného vnímania Rómov.

Integrácia, nie segregácia. Mnoho dobre mienených projektov v konečnom dôsledku len zvyšuje segregáciu Rómov a nevedie k ich integrácii. Napríklad zriaďovanie výlučne rómskych škôlok, či inej občianskej vybavenosti, vnímajú samosprávy ako krok ku integrácii, pritom ide iba o skvalitnenie života v osadách a ďalšej segregácii. Rovnako stavby nových bytoviek v drvivej väčšine neriešia priestorovú segregáciu Rómov, a v niektorých prípadoch ju dokonca prehľbujú.¹⁷⁴

Aj schéma „Róm Rómovi, gadžo gadžovi“ môže prispievať k potvrdeniu etnickej segregačnej línie, skôr, ako ku integrácii. Preto nemusí byť správne vybrať za poskytovateľa určitých sociálnych služieb Róma, ako Neróma. Jednak Rómom mnohokrát chýba potrebná kvalifikácia, a v takých prípadoch znalosť komunity nevyváža chýbajúcu odbornosť a skúsenosť (čo platí aj pre amatérov z majority). Podľa výsledkov terénnych prác amatér nevie riešiť takmer žiadny problém konštruktívne, a nevidí ho ani v širších súvislostiach. Dôveru má Róm – amatér nanajvýš na začiatku, kým profesionál si ju získava postupne. Námietky, že „Rómom majú pomáhať zase Rómovia sú výhradne od profesionálnych

odporúčaní pre zlepšenie úspešnosti rómskych programov. Niektoré programy zamestnanosti na Slovensku výstižne hodnotil Smetánka (2006). Príklady dobrej a zlej projektovej praxe uvádza Doubravová (2006).

¹⁷² Hirt a Jakoubek (2008), s.15, Imrich Vašečka (2002), s.271.

¹⁷³ Moravec (2004), citovaný v Jakoubek a Hirt (2008), s.16-17, Novák (2003), s.406.

¹⁷⁴ Hojsík (2008), s.27-28, Lenczová (2002) s.52.

*rómskych nacionalistov, ktorí sa o postoje chudobných sociálne vylúčených Rómov nezaujmajú, a preto o nich nič nevedia.*¹⁷⁵ Navyše, konkrétny výber nemusí rešpektovať bariéry vo vnútri rómskej komunity.¹⁷⁶

Integrácii nepomáha ani vytváranie pracovných a podnikateľských aktivít organizovaných iba Rómami a smerom do vnútra rómskej komunity. Takéto aktivity sú často po skončení projektu podnikateľsky neudržateľné kvôli nízkej kúpyschopnosti Rómov, prípadne sa z podnikateľa stáva oligarcha ktorý ovláda komunitu pomocou záväzkov a pôžičiek. Často sa stáva, že partnerom samospráv v osade, napríklad pri projektoch výstavby a pri následnom prideľovaní bytov, je v skutočnosti úžerník.¹⁷⁷

Racionálne správanie verzus stereotypy. Mnohé stereotypné predstavy majority o Rómoch a ich charaktere, či génoch sú mylné, lebo neberú do úvahy, že v rovnakých podmienkach by sa do veľkej miery rovnako správal každý racionálny jedinec, bez ohľadu na svoju etnickú príslušnosť a kultúru.¹⁷⁸ Jeden zo základných predpokladov ekonómie je, že ľudia sa správajú racionálne, aby v daných podmienkach pre seba dosiahli maximálne výhody. Napríklad, ak niekto kradne úrodu z polí, nie je to automaticky preto, lebo je Róm, ale dôvodom môže byť, že v danej situácii môže byť krádež najlepšou stratégiou na dosiahnutie maximálnej výhody.

Zainteresovanie majority.¹⁷⁹ Programy na pomoc Rómom – čiže cielené aktivity a projekty, ktoré sa snažia zlepšiť kvalitu života Rómov, integrovať ich do spoločnosti a podporovať ich kultúrnu identitu – často vyvolávajú negatívne reakcie Nerómov, jednak preto, lebo nechápu ich opodstatnenosť, a jednak, že sa sami cítia demotivovaní – pomoc Rómom chápu ako odmenu za nečinnosť, alebo zneužívanie sociálneho štátu.

Reálne očakávania. Problémy rómskych komunít sú dlhodobé a iba dlhodobé programy im dokážu pomôcť. Krátkodobá a nesystematická pomoc môže situáciu a hlavne dôveru zainteresovaných aj zhoršiť. Úspechy sa nedajú očakávať v horizonte roka, či niekoľko málo rokov. Jedným z posudzovaných kritérií projektov by mala byť ich udržateľnosť.

Rómske projekty sa stretávajú s podobným problémom, ako všetky ostatné projekty na Slovensku, ktoré však snád' nie sú tak na očiach – zanedbávaním všeobecných projektových zásad vo fáze projektovej prípravy, monitorovania a riadenia projektu, a vyhodnocovania projektu¹⁸⁰. Kontrola, efektívnosť a zmyslupnosť projektov je potom nízka. Podľa aktivistov sa európske fondy často používajú na nezmyselné projekty, alebo na také, ktoré sa nakoniec nikdy nezrealizujú. Zväčšením balíka financií totiž vznikol „etnobiznis“, alebo „rómsky priemysel“.¹⁸¹ Na druhej strane je treba priznať aj to, že k riadnemu vypracovaniu projektov chýbajú informácie o rómskych komunitách a metodologické postupy, a že veľká časť

¹⁷⁵ Moravec (2003), s.382.

¹⁷⁶ Moravec (2004), citovaný v Jakoubek a Hirt (2008), s.16-17, Hübschmannová (1991), citovaná v Jakoubek a Hirt (2008), s.16, Jakoubek a Hirt (2008), s.16, Moravec (2003), s.379-380, Ondruchová (2000) citovaná v Frištenská (2002), s.58.

¹⁷⁷ Uherek a Weinerová (2004), s.108, Hojsík (2008), s.23.

¹⁷⁸ Uherek a Novák (2002), s.106.

¹⁷⁹ Liégeois (1997) s.163-173, Kriglerová (2002), Kriglerová, Elena Gallová (2006), Vašečka (2002a), s.335-351.

¹⁸⁰ Pomocou pri príprave a riadení projektov môže byť napríklad príručka o riadení projektového cyklu Európskej komisie (2002), alebo britskej evanjelickej kresťanskej podpornej a rozvojovej agentúry Tearfund (Blackman, 2003), obidve dostupné voľne na internete.

¹⁸¹ Krištof (2003), s.451.

projektov (možno práve tých finančne menej náročných, ale viditeľných) bola spracovávaná nadšencami. Nedodržovanie projektových zásad zo strany verejnej administratívy je však ťažko ospravedlniteľné, jednak kvôli nehospodárnemu míňaniu verejných financií, ale aj preto, lebo rezignuje na svoju úlohu pri šírení projektovej osvety.

Bývanie: príklad nerešpektovania pravidiel pomoci

Príkladom nákladných a pritom nie veľmi úspešných programov môžu byť projekty na zlepšenie bývania a zvýšenia zamestnanosti chudobných Rómov výstavbou nových bytoviek a domov. Tieto projekty často nerešpektujú sociálnu štruktúru a priestorové vymedzenie vžitých spoločenských noriem a pravidiel danej rómskej komunity. Napríklad, ak pred výstavbou bývali chudobnejší Rómovia na hornom konci a bohatší na dolnom konci osady, výstavba bytovky na dolnom konci a presťahovanie chudobných Rómov na prestížnejší dolný koniec vedie ku konfliktom.

Ak sa v osade jednotlivé príbuzenské skupiny priestorovo vymedzujú, potom je vôbec ťažké nasťahovať do bytoviek rodiny, ktoré nie sú v príbuzenskom vzťahu a nechcú spolu bývať kvôli bariéram vo vnútri komunity (napríklad rituálna nečistota rodín). Kopírovanie zaužívaných kultúrnych vzorcov z osady, kde sa príbuzenské vzťahy manifestujú priestorovou blízkosťou a solidaritou s tými príbuznými, ktorí nemajú kde bývať, môže viesť k postupnému narastaniu počtu obyvateľov v dome a v jeho okolí.¹⁸²

Bytovky oslabujú väzby na širšiu rodinu čo má svoje pozitíva, aj negatíva. Pozitívom je možnosť vyčlenenia nukleárnej rodiny a zvýšenia jej šancí na integráciu, kým negatívom býva strate spoločenskej kontroly jednotlivca a s tým súvisiace sociopatologické javy.

Chýbajúca kontrolná funkcia širšej rodiny, rastúci počet dlhodobých návštevníkov v kombinácii s tým, že byty sú často nízkej kvality a odovzdávali sa nedokončené¹⁸³, vedie k poškodzovaniu zariadenia a bytov, a tým k potvrdzovaniu stereotypov o Rómoch, ktorí si „nevedia vážiť pomoc a pozornosť majority“. Domy na okrajoch obcí a miest sa ľahko stávajú getami, v ktorých sú priaznivé podmienky na vznik sociopatologických javov ako kriminality, narkómie a úžery.

Nerešpektovanie rómskych špecifik bolo zakotvené už koncepciou vlády SR k integrácii rómskych komunít¹⁸⁴, v ktorej chýbal atribút kultúrnej vhodnosti. Architektúra a použité stavebné materiály potom nerešpektujú a neumožňujú vyjadrenie kultúrnej identity a rôznosti v bývaní¹⁸⁵.

Podľa Hojsíka (2008, s.33) sa väčšina zástupcov samospráv a respondentov z komunít zhodla na tom, že „Ideálnym riešením bývania by bola výstavba individuálnych rodinných domov, čím by sa eliminovali konflikty medzi jednotlivými rodinami a vyjasnila by sa

¹⁸² Budilová a Jakoubek (2008a), s.44-49, Plavjaniková (2008), s. 63-69, Sekyt (2003), s.435, 446, Kumanová, Mann a kol. (2006), s.93.

¹⁸³ Výskum nepotvrdil, že Rómovia poškodzujú a rozkrádajú zariadenie a byty. Naopak, tieto mýty mali slúžiť na zakrytie skutočnosti, že byty boli odovzdané nedokončené a v zlom stave. Hojsík (2008), s.32.

¹⁸⁴ Vláda SR (2003).

¹⁸⁵ Hojsík (2008), s.6, Baršová (2002), s.15, Kumanová, Mann a kol. (2006), s.93. Podobne aj Amnesty International (2007, s.12) upozorňuje, že podľa medzinárodných dohovorov je Slovensko povinné zabezpečiť Rómom také bývanie, ktoré by rešpektovalo „...dostupnosť služieb, materiálov, zariadení a infraštruktúry; cenovú dostupnosť, obývatelnosť, prístupnosť a polohovú a kultúrnu primeranosť“. Negatívnym príkladom je napríklad presťahovanie Rómov do Starej tehelne v Prešove (Mušinka, 2006).

zodpovednosť za prípadný neporiadok a poškodzovanie stavieb. Tiež by sa vytvorili podmienky pre individuálny rozvoj jednotlivých rodín, keďže by získali viac súkromia a znížil by sa vplyv a sociálna kontrola komunity. Obyvatelia by tiež mali možnosť rozširovať byty prístavbami, ktoré by zohľadňovali ich meniace sa potreby.“ Liégeois vo svojej často citovanej publikácii vydanéj Radou Európy tvrdí, že „spoločnosť sa snaží Cigána ubytovať za každú cenu a v podmienkach, o ktorých si myslíme, že musia vyhovovať všetkým. ...Sociálne byty nezodpovedajú kultúre cigánskej populácie...“ (Liégeois, 1997, s.159).

Rámček 2. Zásady pre rómske projekty podľa Gjuričovej (2003)

Východiska. Problémy sociálne deprivovaných romských komunit je nutné bráť vážne. Nebude-li se dělat nic, situace se bude dále zhoršovat. Chudoba a zaostalost jsou nebezpečné i pro okolí. Problémy Romů jsou ve svém celku těžko řešitelné, jde hlavně o výsledky patrné v individuálních případech. Tolerované projevy diskriminace a otevřené interetnické nesnášenlivosti znemožňují rozvoj pozitivních komunitních vztahů. Spolupráce a komunikace s Romy je podmínkou úspěchu.

Doporučení. Rozhodnete-li se s Romy pracovat, stanovte si reálné cíle. Definujte skupiny, jimiž se budete zabývat. Zabývejte především dětmi a mládeží a těmi dospělými, kteří o to stojí. Hledejte nové formy práce. Ptejte se zkušenosti kolegů v jiných městech. Svoji práci měřte úspěchy, nikoliv neúspěchy. Úspěchy mají spíše individuální než skupinový charakter. Při posuzování úspěchů mějte „měkké normy“. Jednejte s Romy „normálně“, i ti sociálně nejproblémovější jsou v bezprostředním kontaktu příjemní, srdeční, a pohostinní. Nebojte se jich. Nepřesvědčujte je, že nejste rasisté – nejste-li, poznají to. Nepovyšujte se nad ně a poskytněte jim úctu a naučte se jim naslouchat. Snažte se pochopit jejich vztah k neromskému světu a tomu, jak mu rozumí. Všechny způsoby probouzejte motivy a pozitivní vnitřní síly romských komunit.

Konkrétní opatření. Určete jednoho zastupitele, který bude zprostředkovávat komunikaci zastupitelstva s Romy. Ušetřete čas i síly. Vyčleňte pracovníka, který bude za konkrétní práci s romskou komunitou zodpovědný. Poskytněte mu vzdělávání v etnických specifikách romského etnika, v sociálním poradenství a v sociálně právní ochraně. Pracoviště tohoto pracovníka zřídte přímo v romské komunitě (v místě, kam jsou Romové zvyklí chodit). Na funkce romských poradců neupřednostňujte za každou cenu Romy. Důležitá je kvalita pracovníka. Pro Romy je práce v romské komunitě velmi těžká. Na místech romských asistentů zaměstnávejte výhradně Romy. Ve vztahu k romské populaci jim dávejte spíše pozitivní úkoly. Odpovědnost za nepopulární kroky nechejte na ne-Romech – alespoň zpočátku. Mezi Romy si najdete spolupracovníky (zástupce jednotlivých rodin) a všechna opatření s nimi konzultujte. Spolupracujte s nimi. Umožněte jim samostatně pracovat. Pravidelně s nimi komunikujte na co nejvyšší úrovni. Vybidněte církevní a charitativní organizace, aby zahájili svoji činnost v romské komunitě. Maximálně jim usnadněte jejich práci. Podpořte ve školách projekty (besedy, komponované pořady, promítání filmů s následnou diskusí) o životě národnostních menšin. Využijte regionálních televizních a rozhlasových stanic na propagaci zajímavých informací o Romech a dobře fungujících projektech. Dbejte na to, aby se v místním tisku objevovali pozitivní informace o Romech jako občanech města. Jednejte s představiteli místních televizních kanálů, aby do televizních pořadů zařazovali Romy mezi dětské či dospělé obecnost. Naučte se získávat finanční prostředky z nejrůznějších zdrojů – zahraničních, státních, nadačních i soukromých. Naučte se psát žádosti o finanční prostředky na projekty. Požadujte na státní správě metodickou, odbornou i finanční pomoc. Poskytnete-li finanční prostředky na činnost, kontrolujte jejich užití. Zaměstnávejte Romy na zlepšení kvality života v lokalitě (viz. situační prevence).

Postup při tvorbě programu. Vyčlenit pracovníka, který se bude romskou problematikou zabývat. Zmapovat situaci romské komunity (demografická, sociální, vzdělanostní úroveň, lokální umístění). Vytipovat zástupce Romů – představitele jednotlivých rodin a vytvořit poradní sbor Romů. Zpracovat dlouhodobý program rozvoje romské komunity, který bude zahrnovat cíle, harmonogram a kritéria hodnocení projektů. Zpracovat program na následující rok a vyčlenit finanční prostředky z rozpočtu obce na řešení problémů Romů v následujícím roce. Připravit projekty rozvoje romské komunity k předložení jednotlivých resortům a nadacím se žádostí o finanční podporu.

Prameň: Gjuričová (2003), s.375-376

7. Literatúra

- Alexander, Juraj a Peter Hodál (2004). Právne nástroje boja proti diskriminácii v školstve. V Salner, Peter (2004, editor). Rómske deti v slovenskom školstve, s.73-82. Bratislava: SGI.
- Amnesty International (2007). Slovakia. Still separate, still unequal. London.
- Baršová, Andrea (2002). Problémy bydlení etnických menšín a trendy k rezidenčnej segregácii v Českej republike. Vo Víšek, Petr (2002, editor). Romové ve městě, s.3-42. Sešity pro sociální politiku. Praha: Socioklub.
- Bartosz, Adam (2007). Romistika v Krakově. Romano džaniben, s.81-84. Praha: G plus G, s.r.o.
- Bizíková, Ľubica. Fínsky vzdelávací systém, nedatované. Štátny pedagogický ústav. http://www.statpedu.sk/buxus/docs/sys_vzdel_v_zahranici/system_vzdelavania_Finsk_o.pdf
- Blackman, Rachel (2003). Project Cycle Management. Teddington: Tearfund.
- Bleha, Branislav a Boris Vaňo (2007). Prognóza vývoja obyvateľstva SR do roku 2025 (aktualizácia). Bratislava: Inštitút informatiky a štatistiky.
- Bogdanov, Latchezar a Georgi Angelov (2006). Roma Integration in Bulgaria: Necessary Reforms and Economic Effects. Open Society Institute Sofia.
- Bogdanov, Latchezar a Georgi Angelov (2007). Roma Integration in Bulgaria: Necessary Reforms and Economic Effects. Open Society Institute Sofia.
- Budilová, Lenka a Marek Jakoubek (2008a). Cigánska osada – rodina nebo obec? V Jakoubek, Marek a Tomáš Hirt (2008, editori). Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu, s.41-62. Bratislava: Nadácia Otvorenej Spoločnosti – Open Society Foundation.
- Budilová, Lenka a Marek Jakoubek (2008b). Monitoring situácie cigánskej osady u obce Chminianske Jakubovany v lete 2000-2005. V Jakoubek, Marek a Tomáš Hirt (2008, editori). Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu, s.217-248. Bratislava: Nadácia Otvorenej Spoločnosti – Open Society Foundation.
- Centrum pre výskum etnicity a kultúry (CVEK). www.cvek.sk
- Centrum pre výskum etnicity a kultúry (2008). Postoje žiakov základných škôl ku kultúrnej odlišným skupinám.
- Courbage, Y. (1998). Demographic characteristics of national minorities in Hungary, Romania and Slovak Republic. In: Haug, Werner et al. 1998. Volume 1. Strasbourg: Council of Europe.
- Daniel, Stano (2008, ed.). Polčas. Odpočet programového vyhlásenia vlády z perspektívy inklúzie marginalizovaných rómskych komunít po dvoch rokoch. Bratislava: Inštitút rómskej verejnej politiky a Nadácia Milana Šimečku.
- Decade Watch (2008). Roma Activists Assess the Progress of the Decade of Roma Inclusion. 2007 Update. Prístupné na www.decadewatch.org
- Demir, Ljatif M. (2007). Romové a romština v (bývalé jugoslávské republike) Makedonii. In: Romano Džaniben, s.70-81. Praha: G plus G, s.r.o.
- Dluhošová, Anna (2004). Rómske deti v školstve z pohľadu školskej inšpekcie. V Salner, Peter (2004, editor). Rómske deti v slovenskom školstve, s.42-54. Bratislava: SGI.
- Doubrovová, Marta (2006). Z mizérie do mizérie? Nebo k lepším zítŕkum. V Mušinka, Alexander (2006, ed.). Stará tehelná. Súčasný stav a možnosti riešenia. Prešov: Centrum antropologických výskumov, s.144-153.
- Džambazovič, Roman a Martina Jurásková (2002). Sociálne vylúčenie Rómov na Slovensku. Vo Vašečka, Michal (2002, editor). Čačipen pal o Roma – Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku, s.527-564. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- European Centre for Minority Issues (2006). The Aspect of Culture in the Social Inclusion of Ethnic Minorities. Flensburg: ECMI,

- European Roma Rights Centre. www.errc.org
- European Roma Rights Centre (2007). The Impact of Legislation and Policies on School Segregation of Romani Children.
- Európska komisia (2002). Project Cycle Management Handbook. Brusel: EC.
- Európska komisia (2008). Economic Forecast. Autumn 2008.
- Ferjenčík, Ján a kol. (1994). Kvantitatívne a kvalitatívne rozdiely v riešení farebných progresívnych matíc slovenskými a rómskymi deťmi. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 29, č.1, s.9-25.
- Ferjenčík, Ján (1997). Validita a reliabilita verbálnych škál Wechslerovho intelligenčného testu u rómskych detí. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 30, č.3, s.277-288.
- Fico, Milan (2008). Návrh systému metód zberu a analýzy etnických údajov o deťoch, ktoré sú príslušníkmi národnostných menšín... Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny.
- Filadelfiová, Jarmila, Daniel Gerbery a Daniel Škobla (2006). Správa o životných podmienkach rómskych domácností na Slovensku. Bratislava: UNDP.
- Filadelfiová, Jarila (2007). Životný cyklus. V Gerbery, Daniel a kol. (2007). Kniha o chudobe, s.9-28. Bratislava: Priatelia zeme-CEPA.
- Fraser, Angus (2002). Cikáni. Praha: Nakladatelství: Lidové noviny.
- Frištenská, Hana (2002). Romové ve městě – společné bydlení. Vo Víšek, Petr (2002, editor). Romové ve městě, s.43-69. Sešity pro sociální politiku. Praha: Socioklub.
- Frištenská, Hana (2003). Analýza faktorů ovlivňujících společenskou integraci Romů v ČR. V Socioklub (2003) Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření, s.16-25. Praha: Socioklub.
- GeoHive and SEEL (2003). See www.seel-tesis.com/rep105.htm sited in European Committee on Romani Emancipation. 2003. "The impact of special schools on the Roma in Central Europe". Brussels.
- Gjuričová, Jitka (2003). Dobré zkušenosti z realizace projektů zaměřených na zlepšení situace Romů v České republice. V Socioklub (2003) Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření, s.368-376. Praha: Socioklub.
- Gyarfášová, Oľga a kol. (2006). Evaluácia sociálnej politiky zameranej na zníženie dlhodobej nezamestnanosti. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Hajská, Markéta a Ondřej Poduška (2008). Monitoring situace rómské osady v obci Borovany v letech 2000-2005. V Jakoubek, Marek a Tomáš Hirt (2008, editori). Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu, s.493-526. Bratislava: Nadácia Otvorenej Spoločnosti – Open Society Foundation.
- Hirt, Tomáš a Jakoubek, Marek (2008). Výzkum a možnosti řešení situace "rómských" sídel v SR z pozic sociální a kulturní antropologie: obecný úvod do problematiky. V Jakoubek, Marek a Tomáš Hirt (2008, editori). Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu, s.15-39. Bratislava: Nadácia Otvorenej Spoločnosti – Open Society Foundation.
- Hirt, Tomáš a Marek Jakoubek (2008). "Monitoring situácie rómskych osád na Slovensku": záměr projektu a jeho dokončení po čtyřech letech. V Jakoubek, Marek a Tomáš Hirt (2008, editori). Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu, s.6-14. Bratislava: Nadácia Otvorenej Spoločnosti – Open Society Foundation.
- Hojník, Marek F. (2008). Evaluácia programu obecných nájomných bytov v rómskych osídleniach. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku.
- Horváthová, Jana a Martina Vyziblová (2006). Význam nadstandardní péče při vzdělávání rómských dětí a konkrétní zkušenosti s doučováním v Muzeu romské kultury. V Mušinka, Alexander (2006, ed.). Stará tehleňa. Súčasný stav a možnosti riešenia. Prešov: Centrum antropologických výskumov, s.154-164.
- Hroncová, Jolana a Martin Šubian (2006). Výskum kriminality a delikvencie u rómskeho etnika s osobitným zreteľom na deti a mládež. V Kosová, Beáta a Zlatica Huľová

- (2006, ed.). Edukácia rómskych žiakov. Zborník vedeckovýskumných prác, s.79-95. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela.
- Hübschmannová, Milena (2003). Studenti romistiky na praxi v Bystranech. V Socioklub (2003) Analýza sociálne ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření, s.296-307. Praha: Socioklub.
- Chynoradský, Ladislav (2006). Neplatičstvo v oblasti bývania Rómov. V Mušinka, Alexander (2006, ed.). Stará tehelňa. Súčasný stav a možnosti riešenia. Prešov: Centrum antropologických výskumov, s.61-76.
- Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť (SGI). www.governance.sk
- Inštitút finančnej politiky (2008). Makroekonomické prognózy, 31. október. <http://www.finance.gov.sk/Default.aspx?CatID=112>
- Jakoubek, Marek (2003). Kultura romských osad. V Socioklub (2003) Analýza sociálne ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření, s.413-429. Praha: Socioklub.
- Jakoubek, Marek (2004). Ustavení a podpora romského národa a jeho kultury – jeden z prostředků marginalizace obyvatel romských osad (nositelů tradiční romské kultury). V Scheffel, David a Alexander Mušinka (2004, editori). Rómska marginalita, s.165-176. Prešov: Centrum antropologických výskumov.
- Jakoubek, Marek a Tomáš Hirt (2008). Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu. Bratislava: Nadácia Otvorenej Spoločnosti – Open Society Foundation.
- Jurásková, M., E.Kríglerová a J.Rybová (2004). Atlas rómskych komunít na Slovensku 2004. Bratislava: S.P.A.C.E. n.o..
- Kai, Domino (2007). Romština ve Švédsku. In: Romano Džaniben, s.94-99. Praha: G plus G, s.r.o.
- Kalibová, Květa (1990). Prognóza romské populace v ČSFR do roku 2005. Demografie, č.3, s.219-223.
- Kalibová, Květa (2003). Možnosti statistiky a demografie při studiu romské populace na příkladu evropských zemí a České republiky. V Socioklub (2003) Analýza sociálne ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření, s.37-65. Praha: Socioklub.
- Kertesi, Gábor a Gábor Kézdi (2006). Expected Long-Term Budgetary Benefits to Roma Education in Hungary. Roma Education Fund.
- Kolmanová, Martina (2007). Výzkum jazykových dovedností dětí v romském a slovenském jazyce. In: Romano Džaniben, s.28-45. Praha: G plus G, s.r.o.
- Kompaníková, Stanislava a Michal Šebesta (2002). Životné stratégie Rómov. Vo Vašečka, Michal (2002, editor). Čačipen pal o Roma – Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku, s.599-617. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Kosová, Beáta (2006). Analýza možností vzdelávania rómskej minority z hľadiska charakteru školského systému. V Kosová, Beáta a Zlatica Huľová (2006, ed.). Edukácia rómskych žiakov. Zborník vedeckovýskumných prác, s.23-41. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela.
- Kríglerová, Elena (2002). Rómovia verzus majorita – postoje, vzťahy, konflikty. Vo Vašečka, Michal a kol. (2002). Rómske hlasy, s.119-151. Bratislava: IVO.
- Kríglerová, Elena Gallová (2006). Prieskum názorov mladých ľudí pre potreby kampane Každý iný – všetci rovní. Bratislava: SGI.
- Kríglerová (2006). Dopad opatrení zameraných na zlepšenie situácie rómskych detí vo vzdelávaní
- Krištof, Roman (2003). Romové, Evropa a mezinárodní instituce. V Socioklub (2003) Analýza sociálne ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření, s.449-460. Praha: Socioklub.
- Kubánová, Martina (2004). Špecifické dopady systému financovania školstva na rómske deti. V Salner, Peter (2004, editor). Rómske deti v slovenskom školstve, s.64-72. Bratislava: SGI.

- Kučerová, Zdeňka a Ján Vaňura (2008). Stručná zpráva o romské osadě Vlkov. Novodobý vznik osady jako výsledek ekonomické transformace a segregace. V Jakoubek, Marek a Tomáš Hirt (2008, editori). Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu, s.273-304. Bratislava: Nadácia Otvorenej Spoločnosti – Open Society Foundation.
- Kumanová, Zuzana a Roman Džambazovič (2002). Rómska rodina: na rozhraní medzi tradicionalitou a modernitou. Vo Vašečka, Michal (2002, editor). Čačipen pal o Roma – Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku, s.503-524. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Kumanová, Zuzana, Arne B. Mann a kol. (2006). Rómovia. V Šlotésová, Katarína (2006, editor). MULTI-KULTI na školách: Metodická príručka pre multikultúrnú výchovu, s.69-108. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku.
- Lenczová, Mária a kol. (2002). Slovensko: Projekty pre Rómov. Bratislava: OSF.
- Liégeois, J-P. (1994). Roma, Gypsies, Travellers. Council of Europe.
- Liégeois, J-P. (1997). Rómovia, Cigáni, Kočovníci. Bratislava: Academia Istropolitana.
- Liegeois, J.P., Gheorge, N. (1995). Roma/Gypsies: A European Minority, London, United Kingdom, Minority Rights Group International.
- Leseman, Paul (2002). Early Childhood Education and Care for Children from Low-income and Minority Backgrounds. OECD.
- Loran, Tibor (2002). Sociálna politika a zamestnanosť Rómov. Vo Vašečka, Michal (2002, editor). Čačipen pal o Roma – Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku, s.565-586. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Lubyová, Martina (2000). Trh práce. V Marcinčin, Anton a Miroslav Beblavý (2002, editori). Hospodárska politika na Slovensku 1990-1999. Bratislava: SFPa a CPSMA.
- Lužica, René (2004). Kapitoly z rómskej kultúry. Trnava: Slovak Academic Press.
- Mann, Arne (2001). Predpoklady úspešného vzdelávania rómskych žiakov. V Kušnieriková, Natália (editor). Rómovia – vzdelávanie – tretí sektor, s. 32-39. Bratislava: PDCS – Centrum prevencie a riešenia konfliktov.
- Mann, Arne (2004). Spoznávanie vlastných dejín a kultúry ako prostriedok motivácie pri vzdelávaní rómskych žiakov. Vo Fabianová, Vlasta a Stanislav Matulay (editori). Empirické poznatky z edukácie rómskych detí. Vplyv rodiny a rola matky vo výchove a vzdelávaní rómskych detí, s. 7-18. Nitra: UKF.
- Mann, Arne (2005). Faktor etnicity pri vzdelávaní rómskych žiakov. V Balvín, Jaroslav (editor). Metody výchovy a vzdelávania ve vztahu k národnostním menšinám, 216-220. Praha: Komise Rady hl. m. Prahy pro oblast národnostních menšin.
- McKee, Martin (1997). The Health of Gypsies. The British Medical Journal, no. 7117, vol. 315. Dostupné na www.geocities.com/~patrin/healthuk.htm.
- Memo98. www.memo98.sk/obcanrom/
- Meszárošová, Adriana. Fínsko – najúspešnejší školský systém krajín OECD, nedatované. Štátny pedagogický ústav. http://www.statpedu.sk/buxus/docs/sys_vzdel_v_zahranici/system_vzdelavania_Finsko_projekt.pdf
- Ministerstvo financií SR (2007). Konvergenčný program Slovenska na roky 2007 až 2010. Aktualizované v novembri 2007. www.finance.gov.sk
- Ministerstvo práce, rodiny a sociálnych vecí SR (2006). Národná správa o stratégiách sociálnej ochrany a sociálnej inklúzie pre roky 2006-2008.
- Ministerstvo práce, rodiny a sociálnych vecí SR (2006). Národná správa o stratégiách sociálnej ochrany a sociálnej inklúzie pre roky 2006-2008.
- Ministerstvo práce, rodiny a sociálnych vecí SR (2008). Správa o sociálnej situácii obyvateľstva Slovenskej republiky za rok 2007.
- Ministerstvo vzdelania a výskumu, Nórsko (a). <http://www.regjeringen.no/en/dep/kd/Selected-topics/compulsory-education/The-Norwegian-Education-System.html?id=445118>
- Ministerstvo vzdelania a výskumu, Nórsko (b). <http://www.regjeringen.no/en/dep/kd/Selected-topics/compulsory-education/Knowledge-Promotion/New-elements-in-the-subject-syllabuses.html?id=86772#core>

- Ministerstvo vzdelania a výskumu, Nórsko (2007). Equal Education in Practice!.
<http://www.regjeringen.no>
- Ministerstvo pre deti a rovnosť, Nórsko (2008). <http://www.regjeringen.no/en/dep/bld/Whats-new/News/2008/nightingale.html?id=504435>
- Ministerstvo školstva (2002). Vyhodnotenie prieskumu o postavení rómskeho dieťaťa a žiaka vo výchovno-vzdelávacom systéme SR. Metodické centrum Prešov.
- Ministerstvo školstva (2003). Správa o stave výchovy a vzdelávania žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia v základných školách a špeciálnych základných školách v SR v školskom roku 2002/2003. Štátna školská inšpekcia, Úsek školskej inšpekcie.
- Ministerstvo školstva (2008). Normatívy pre školy a školské zariadenia na rok 2008.
- Ministerstvo školstva (2009). Školská reforma.
www.minedu.sk/index.php?lang=sk&rootId=2837&col=true
- Minority Rights group. www.minorityrights.org
- Mistrík, Erich a kol. (2008). Multikultúrna výchova v škole. Bratislava: OSF.
- Moravec, Štěpán (2003). Sociální služby v prostředí romské minority: problém etnicity poskytovatele. V Socioklub (2003) Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření, s.377-384. Praha: Socioklub.
- Mušinka, Alexander (2006, editor). Stará tehleňa. Prešov: Centrum antropologických výskumov.
- Nadácia Milana Šimečku. www.nadaciamilanasimecku.sk
- Nadácia otvorenej spoločnosti. www.osf.sk
- Národná agentúra pre vzdelávanie, Švédsko (2009). Syllabuses for the compulsory school. Stockholm: Skolverket and Fritzes.
- Národná agentúra pre vzdelávanie, Švédsko (2003). More Languages – More Opportunities. A Summary. <http://www.skolverket.se>
- Národná agentúra pre vzdelávanie, Švédsko (2007). Romer i skolan – en fördjupad studie, rapport 292 (Rom in the school – in depth studie, report 292).
<http://www.skolverket.se>
- Národná banka Slovenska (2008). Strednodobá predikcia, december 2008.
<http://www.nbs.sk/sk/menova-politika/strednodoba-predikcia>
- Národná rada pre vzdelávanie, Fínsko (a). <http://www.edu.fi>
- Niederle, Petr (2002). Zadlužení, sociální dávky a sociální práce. Vo Víšek, Petr (2002, editor). Romové ve městě, s.126-140. Sešity pro sociální politiku. Praha: Socioklub.
- Novák, Karel A. (2003). Romové, nacionalismus a rozvojové programy. V Socioklub (2003) Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření, s.400-412. Praha: Socioklub.
- Novák, Karel A. (2008). Stereotyp a integrace – případ Romů (příspěvek k poznání integračního očekávání majority. V Jakoubek, Marek a Tomáš Hirt (2008, editori). Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu, s.193-213. Bratislava: Nadácia Otvorenej Spoločnosti – Open Society Foundation.
- OECD *nedatované*. The OECD Thematic Review of Early Childhood Education and Care Policy. www.oecd.org.
- OECD (2004b). Early Childhood Education and Care Policy. Canada. Country note.
- OECD (2004). Equity in Education. Thematic Review. Country Analytical Report: Norway.
- OECD (2005). Equity in Education. Thematic Review. Country Analytical Report: Finland.
- OECD (2005b). Equity in Education. Thematic Review. Country Note: Sweden.
- OECD (2007a). Equity in Education. Thematic Review. Country Analytical Report: Hungary.
- OECD (2007b). Education Policies for Students at Risk and Those with Disabilities in South Eastern Europe.
- Office for National Statistics, Ethnic group interim classification for 2001.
<http://www.ons.gov.uk/about-statistics/classifications/archived/ethnic-interim/index.html>
- Open Society Institute (2006). Monitoring Education for Roma. New York: Open Society Institute.

- Open Society Institute a EU Monitoring and Advocacy Program (2007). Rovnaký prístup Rómov ku kvalitnému vzdelávaniu. Bratislava: OSI.
- Oravec, Laco (2004). Možnosti uplatnenia afirmatívnej akcie vo vzdelávaní Rómov. V Salner, Peter (2004, editor). Rómske deti v slovenskom školstve, s.81-93. Bratislava: SGI.
- Pivoň, Rastislav (2008). Formování romského národa a romština (především na školách). V Jakoubek, Marek a Tomáš Hirt (2008, editori). Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu, s.93-102. Bratislava: Nadácia Otvorenej Spoločnosti – Open Society Foundation.
- Plavjaniková, Lucie (2008). Strategie manželských výměn ve vztahu k determinantům lokality. V Jakoubek, Marek a Tomáš Hirt (2008, editori). Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu, s.63-69. Bratislava: Nadácia Otvorenej Spoločnosti – Open Society Foundation.
- Pletichová, Veronika (2007). Rómský jazyk na Pedagogické fakultě UK v Praze. Romano džaniben, s.63-65. Praha: G plus G, s.r.o..
- Průcha, Jan (2006). Multikulturní výchova. Praha: Triton.
- Puliš, Peter (2002). Rómski voliči a ich hodnotové orientácie. Vo Vašečka, Michal a kol. (2002). Rómske hlasy, s.41-66. Bratislava: IVO.
- Radičová, Iveta (2001). Hic Sunt Romales. Bratislava: Fulbrightova komisia, SR a S.P.A.C.E.
- Radičová, Iveta (2002). Rómovia na prahu transformácie. Vo Vašečka, Michal (2002, editor). Čačipen pal o Roma – Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku, s.79-91. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Rafael, Vlado (2009). Možnosti a obmedzenia pri uplatňovaní princípov multikulturalizmu v súčasnom systéme vzdelávania na Slovensku. V Kriglerová, Elena a Jana Kadlečíková (2009, ed.), Kultúrna rozmanitosť a jej vnímanie žiakmi základných škôl na Slovensku. Bratislava: Nadácia otvorenej spoločnosti – OSF.
- Roma Education Fund (2007). Multikultúrne kompetencie učiteľa. Prešov: Metodické centrum.
- Romano džaniben (2007). Časopis romistických štúdií. Praha: G plus G, s.r.o..
- Romano džaniben (2008). Časopis romistických štúdií. Praha: G plus G, s.r.o..
- Rómske vzdelávacie centrum Prešov. <http://www.rocepo.sk/modules/ktosme/>
- Salner, Peter (2004, editor). Rómske deti v slovenskom školstve, s.19-24. Bratislava: SGI.
- Salner, Peter (2004a). Dostupnosť údajov o rómskych deťoch a žiakoch. V Salner, Peter (2004, editor). Rómske deti v slovenskom školstve, s.19-24. Bratislava: SGI.
- Save the Children (2001). Denied a future? The right to education of Roma/Gypsy & Traveller children in Europe. Volume1: South-eastern Europe.
- Sekyt, Viktor (2003). Rómské tradice a jejich konfrontace se současností. V Socioklub (2003) Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření, s.430-448. Praha: Socioklub.
- SIDA (2006). Swedish Assistance to the Roma Population in the Western Balkans. Štokholm: Sida.
- Skutnabb-Kangasová, Tove (2007). Ekonomické argumenty pro a proti mateřskému jazyku jako jazyku vyučovacímu. In: Romano Džaniben, s.16-27. Praha: G plus G, s.r.o.
- Smetánka, Michal (2006). Čo so začarovaným kruhom. V Mušínska, Alexander (2006, ed.). Stará tehleňa. Súčasný stav a možnosti riešenia. Prešov: Centrum antropologických výskumov, s.82-97.
- Socioklub
- S.P.A.C.E. www.nspace.sk
- STEM (2003): Programy pro Romy. V Socioklub (2003). Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření, s.308-325. Praha: Socioklub.
- Stewart, Michael (2005). Čas Cikánů. Brno: Barrister&Principal.
- Synková, Hana (2008). Rómská zástavba v Doline. V Jakoubek, Marek a Tomáš Hirt (2008, editori). Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu, s.599-628. Bratislava: Nadácia Otvorenej Spoločnosti – Open Society Foundation.

- Suchožová, Eva a Viera Šándorová (2007). Multikultúrne kompetencie učiteľa. Prešov: Roma Education Fund.
- Šlotésová, Katarína (2006, editor). MULTI-KULTI na školách: Metodická príručka pre multikultúrnú výchovu, s.69-108. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku.
- Svetová banka (2002). Slovak Republic. Living Standards, Employment, and Labor Market Study. Washington, D. C.: The World Bank.
- Svetová banka (2005a). The Quest for Equitable Growth in the Slovak Republic. Washington, D.C.: World Bank.
- Svetová banka (2005b). Roma in an Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle. Washington, D.C.: The World Bank.
- Svetová banka, S.P.A.C.E a INEKO (2002). Poverty and Welfare of Roma in the Slovak Republic. Bratislava: The World Bank – Foundation S.P.A.C.E. – INEKO.
- Schweinhart, Lawrence J. (2005). Lifetime Effects: The High/Scope Perry Preschool Study Through Age 40. www.highscope.org/welcome.asp
- Šanderová, Jadwiga (2003). Analýza dotazníkového šetření mezi úspěšnými Romy. V Socioklub (2003) Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření, s.85-111. Praha: Socioklub.
- Šaško, Peter (2002). Zdravotná situácia rómskej populácie. Vo Vašečka, Michal (2002, editor) Čačipen pal o Roma – Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku, s.657-677. Inštitút pre verejné otázky. Bratislava: IVO.
- Šebesta, Michal a Pavol Kelley (2005). Aktualizácia a doplnenie atlasu rómskych komunít. Bratislava: OSF.
- Škobla a kol. (2008). Etnicita ako štatistický ukazovateľ pri monitorovaní životných podmienok a diskriminácie. Bratislava: UNDP.
- Štatistický úrad SR. Metodológia sčítania ľudu v roku 2001.
- Štatistický úrad SR (1996). Štatistická ročenka SR 1996. Bratislava: VEDA.
- Štatistický úrad SR (1997). Štatistická ročenka SR 1997. Bratislava: VEDA.
- Štatistický úrad SR (2000). Štatistická ročenka SR 2000. Bratislava: VEDA.
- Štatistický úrad SR (2002). Štatistická ročenka SR 2002. Bratislava: VEDA.
- Šúryová, Eva (2001). Rómovia a kriminalita. Sociológia, roč.33, č.5, s.473-490.
- Švédská vláda. http://www.manskligarattigheter.se/extra/pod/?module_instance=2
- Švédská vláda (b). http://www.manskligarattigheter.gov.se/extra/pod/?id=61&module_instance=2&action=pod_show&navid=61
- Švédská vláda (2005), The Sami – an Indigenous People in Sweden, s.14-18. <http://www.sweden.gov.se/sb/d/5096/a/39702>
- The Economist (2001). Europe's Spectral Nation (May 10). <http://www.uwec.edu/geography/lvogeler/w111/articles/roma.htm>
- Thomas Wayne P. a Virginia Collier (1997). School Effectiveness for Language Minority Students. Washington, DC: National Clearinghouse for Bilingual Education.
- Tokár, Adrián a Adriana Lamačková (2002). Legislatívny a inštitucionálny rámec riešenia rómskej problematiky. Vo Vašečka, Michal (2002, editor). Čačipen pal o Roma – Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku, s.187-202. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Tomatová, Jana (2004a). Na vedľajšej koľaji. Bratislava: Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť.
- Tomatová, Jana (2004b). Proces zaraďovania a preraďovania v základnom školstve. V Salner, Peter (2004, editor). Rómske deti v slovenskom školstve, s.33-41. Bratislava: SGI.
- Uherek, Zdeněk a Karel A. Novák (2002). Etnická identita Romů. Vo Vašečka, Michal (2002, editor). Čačipen pal o Roma – Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku, s.93-111. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Uherek, Zdeněk (2003). Poznamky k integraci a soužití s romskou komunitou v lokálním prostředí. V Socioklub (2003) Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření, s.276-280. Praha: Socioklub.

- Uhrek, Zdeněk a Renata Weinerová (2004). Romové na Slovensku a některé otázky společenské integrace. V Scheffel, David a Alexander Mušinka (2004, editori). Rómska marginalita, s.105-112. Prešov: Centrum antropologických výskumov.
- UNDP (2002). The Roma in Central and Eastern Europe. Avoiding the Dependency Trap. Bratislava: UNDP.
- UNDP (2005). Employing the Roma. Insight from Business. Bratislava: UNDP.
- Úrad verejného zdravotníctva SR (2008). Hodnotiaca správa o výsledkoch 1. etapy Programu podpory zdravia znevýhodnenej rómskej komunity za roky 2007-2008.
- Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity. <http://romovia.vlada.gov.sk>
- Úrad Vysokého komisára OSN pre ľudské práva. www.ohchr.org
- Ústav informácií a prognóz školstva (2008a). Štatistická ročenka – materské školy.
- Ústav informácií a prognóz školstva (2008b). Štatistická ročenka – základné a stredné školy.
- Ústav romologických štúdií. <http://www.urs.fsvaz.ukf.sk/index.html>
- Van Praag, Nick (2005). Public Opinion and the Roma. A Qualitative Research Study. Prezentácia prístupná na www.decadewatch.org
- Vaňo, Boris (2001). Demografická charakteristika rómskej populácie v SR. Bratislava: INFOSTAT-Výskumné demografické centrum. Edícia Akty.
- Vaňo, Boris (2004). Rómske deti z pohľadu demografie. V Salner, Andrej (2004, editor). Rómske deti v slovenskom školstve, str. 25-32. Bratislava: SGI
- Vaňo, Boris a Eva Haviarová (2002). Demografické trendy rómskej populácie. Vo Vašečka, Michal (2002, editor). Čačipen pal o Roma – Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku, s.475-502. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Vaňo, Boris a Ján Mészáros (2004). Reprodukčné správanie obyvateľstva v obciach s nízkym životným štandardom. Bratislava: Inštitút informatiky a štatistiky.
- Vašečka, Imrich (2002). Rómska problematika v lokálnych sociálnych politikách. Vo Vašečka, Michal (2002, editor). Čačipen pal o Roma – Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku, s.269-281. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Vašečka, Michal (2000). Analysis of the actual situation of Roma in Slovakia. World Bank Working Paper.
- Vašečka, Michal (2002, editor). Čačipen pal o Roma – Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. Inštitút pre verejné otázky. Bratislava: IVO.
- Vašečka, Michal (2002a). Vzťah majority k Rómom. Vo Vašečka, Michal (2002, editor). Čačipen pal o Roma – Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku, s.335-351. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Víšek, Petr (2003). Úvodní hypotézy k přípravě výzkumu o situaci a vývoji postavení romské minority v Česku. V Socioklub (2003), Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření, s.26-36. Praha: Socioklub.
- Vláda SR (2002). Komplexný rozvojový program rómskych osád. Uznesenie vlády č. 357/2002.
- Vláda SR (2003a). Štatút splnomocnenca vlády Slovenskej republiky pre rómske komunity. Uznesenie vlády č. 1196/2003.
- Vláda SR (2003b). Vyhodnotenie Priorít vlády SR vo vzťahu k rómskym komunitám za rok 2002 a Stratégie vlády SR na riešenie problémov rómskej komunity za rok 2001 a základné tézy koncepcie politiky vlády SR v integrácii rómskych komunít. Rokovanie vlády 23. apríla, bod č.10
- Vláda SR (2004). Atlas rómskych komunít. <http://romovia.vlada.gov.sk/3553/atlas-romskych-komunit.php>
- Vláda SR (2008a). Strednodobá koncepcia rozvoja rómskej národnostnej menšiny v SR. Solidarita – Integrita - Inklúzia 2008-2013. Uznesenie vlády SR č. 183/2008.
- Vláda SR (2008b). Návrh koncepcie výchovy a vzdelávania rómskych detí a žiakov vrátane rozvoja stredoškolského a vysokoškolského vzdelávania. Uznesenie vlády SR č. 206/2008.

8. Prílohy

Tabuľka 1. Prezenterovanie údajov podľa etnických a národných skupín

Štandardná klasifikácia národných štatistík pre prezenterovanie údajov podľa etnických a národných skupín

Etnická skupina	Úroveň 2	Národná skupina (príklad)
Úroveň 1		
Biely	Bieli Briti Íri Iní biely Všetky biele skupiny	Biela etnická skupina Angličania Škóti Veľšania Íri Briti Ostatní Všetci Neuvedené
Miešanci	Bieli a čierni Karibania Bieli a čierni Afričania Bieli a ázijskí Iní miešanci	Všetky etnické skupiny (vrátane bielej) Angličania Škóti Veľšania Íri Ostatní Všetci Neuvedené
Ázijci alebo Ázijskí Briti	Indovia Pakistanci Bangladéšania Iní Ázijci Všetky ázijské skupiny	
Čierni, alebo Čierni Briti	Karibania Afričania Iní čierni Všetky čierne skupiny	
Číňania, alebo ostatné etnické skupiny	Číňania Iné etnické skupiny Všetky čínske alebo skupiny	
Všetky etnické skupiny	Všetky etnické skupiny	

Prameň: Office for National Statistics, UK, <http://www.ons.gov.uk/about-statistics/classifications/archived/ethnic-interim/presenting-data/index.html>

Tabuľka 2. Odhady veľkosti rómskej populácie na Slovensku

Rok	Veľkosť rómskej populácie	Autor	Metodológia
2000	360.000-365.000	Vaňo (2001), s.13	odhad autora
2000	368.554	Save the Children (2001), s.172	odhad autora podľa registra z roku 1989 a miery rómskej pôrodnosti
2000	379.200	Vaňo (2001), s.13, tab.8	INFOSTAT-VDC, mimeo
2000	379.200	Vaňo (2004), s.27, tab.3,1	INFOSTAT-VDC, mimeo
2000	380.000	Filadelfiová a kol. (2006), s.24	Vaňo (2001), s.13, tab.8
2000	420.000-500.000	Vašečka (2000)	prameň neuvedený, asi Liégois (1994) a asi upravované
~2000	420.000-500.000	WB (2002), s.101	Liégois (1994), asi upravované
~2000	420.000-500.000	WB-S.P.A.C.E-INEKO (2002), s.1	prameň neuvedený, asi Liégois (1994), alebo Liegeois a Gheorge (1995) a asi upravované
2000	480.000-520.000	Save the Children (2001), s.172	Liégois (1994)
2001	89.920	ŠÚ SR (2002)	Cenzus 2001
2001	420.000-500.000	WB (2005), s.60-61	prameň neuvedený, asi Liégois (1994), alebo Liegeois a Gheorge (1995) a asi upravované
2001	522.000	WB (2005), s.60	9.7% populácie SR. Cenzus 2001, chybné citované, viď ŠÚ SR (2002) vyššie
~2001	480.000-520.000	UNDP (2002), s.25	Minority Rights Group, mimeo
2002	370.000-375.000	Vaňo a Haviarová (2002), s.480	odhad autora
2002	390.000	Vaňo (2004), s.27, tab.3,1	INFOSTAT-VDC, mimeo
~2003	320.000	Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity (2008)	Atlas rómskych komunit (2004)
2004	~400.000	Vaňo a Mészáros (2004), s.15	odhad autora
~2004	480.000-520.000	OSI (2006), s.6, tab.1	Liegeois a Gheorge (1995)
2005	295.000	Vaňo a Haviarová (2002), s.479	asi Kalibová (1990)
2005	348.200	UNDP (2002), s.108 tab.B14	Courbage (1998)
2005	402.900	Vaňo (2004), s.29, tab.3,3	INFOSTAT-VDC, mimeo
2010	435.300	Vaňo (2004), s.29, tab.3,3	INFOSTAT-VDC, mimeo
2015	468.900	Vaňo (2004), s.29, tab.3,3	INFOSTAT-VDC, mimeo
2020	499.200	Vaňo (2004), s.29, tab.3,3	INFOSTAT-VDC, mimeo
2020	515.000	Vaňo a Haviarová (2002), s.479, tab.2	Vaňo (2001)
2025	524.000	Vaňo (2004), s.29, tab.3,3	INFOSTAT-VDC, mimeo
2050	35% populácie SR	UNDP (2005), s.16	GeoHive and SEEL (2003)
2060	> 50% populácie SR	WB (2005), s. 61	The Economist (2001)
2060	> 50% populácie SR	WB-S.P.A.C.E-INEKO (2002), s.1	The Economist (2001)

Prameň: autori.

Rámček 1. Strednodobá koncepcia rozvoja rómskej národnostnej menšiny v Slovenskej republike, Solidarita – Integrita – Inklúzia, 2008-2013 (výňatok).

Koncepcia sa zameriava v podstate na všetkých Rómov: na „obyvateľov žijúcich v rómskych osadách na nízkej sociálnej a kultúrnej úrovni, a na obyvateľov žijúcich v obciach a mestách na priemernej úrovni so zameraním na podporu ich úsilia vzdelávať svoje deti, uplatniť sa na trhu práce, zvyšovať svoju životnú úroveň, so zameraním na získanie, resp. obnovu sociálnych zručností“. Za problémové oblasti považuje výchovu a vzdelávanie; zdravie, hygienu, zdravotnú osvetu a prevenciu; zamestnanosť a ďalšie sociálne aktivity; bývanie; a prierezové oblasti ako je kultúra, formovanie vlastnej identity, vzťahy s majoritným obyvateľstvom, rodovú problematiku a chudobu. Koncepcia navrhuje budovanie sociálnych podnikov, zapájanie dlhodobo nezamestnaných do aktívnych činností a zriaďovanie komunitných centier, ktoré by plnili vzdelávaciu, sociálnu a misijnú funkciu, a motivovali by Rómov k aktivite a sebarealizácii.

Pre naplnenie cieľov koncepcie je dôležité, aby boli dostupné štatistické údaje o rómskej národnostnej menšine. „Kedže definovanie Rómov na analytické účely je komplikované, vhodným riešením sa javí aplikácia širokého poňatia etnicity a vytvorenie predpokladov na relevantný štatistický a systematický aktuálny zber dát o rómskej národnostnej menšine“.

Vzdelanie

Súčasný vzdelávací systém je „silne monokultúrny a neústretný voči etnicky minoritným a ohrozeným skupinám“. Jeho hlavné nedostatky sú: „Učebné osnovy, ktoré až na malé výnimky obsahovo aj formálne ignorujú špecifiká rómskej kultúry, histórie a jazyka“; to, že učitelia nie vždy dostatočne reflektujú odlišné sociálne a kultúrne zázemie svojich žiakov; nedostatočná motivácia učiteľov v školách so zvýšeným podielom detí z marginalizovaných rómskych komunít; etnická segregácia v školách; vysoký podiel Rómov v špeciálnych školách; vysoký počet žiakov v triedach všeobecne; malé zastúpenie Rómov v predškolskej výchove; neukončené základné vzdelanie; a nízke zastúpenie Rómov na stredných a vysokých školách.

Ciele koncepcie sú: zvýšiť počet rómskych detí v škôlkach, znížiť počet žiakov v triede, obmedziť dvojzmennú prevádzku v školách, rešpektovať lokálne špecifické, sociálne a kultúrne podmienky pri tvorbe a realizácii školského kurikula, stabilizovať a profesionalizovať pozíciu asistenta učiteľa pre deti zo sociálne znevýhodneného prostredia ako výchovno-pedagogického pracovníka, umožniť aj starším osobám doplniť si ZŠ vzdelanie, zaviesť zvýšený finančný normatív na žiaka zo sociálne znevýhodneného prostredia na bežnej ZŠ, zvýšiť počet špeciálnych pedagógov na základnej škole „na zabezpečenie edukačných podmienok individuálne integrovaných žiakov“, do normatívu zaradiť asistenta učiteľa pri vyššom počte ako 7 žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia v triede, inštitucionálne a finančne podporovať systém doučovacích aktivít pre zaostávajúce rómske deti (v spolupráci s MVO, komunitnými centrami) – kurzy po vyučovaní, sledovať (kontrolovať) dôsledné dodržiavanie postupov prijímania žiakov do špeciálnych základných škôl a vypracovať sociálno-kultúrne nezávislé testy školskej spôsobilosti pre 6-7 ročné deti. Na špeciálnych školách zlepšiť diagnostiku a zaviesť pravidelnú rediagnostiku, priebežne nakupovať nové metodiky a zvýšiť počet personálu v centrách.

Zdravie

Hlavnými nedostatkami sú zlý zdravotný stav a životný štýl, nízka prevencia zdravia, nízka osвета a zlá dostupnosť k zdravotnej starostlivosti.

Koncepcia chce zlepšiť zdravotný stav a zdravotnú starostlivosť, zvýšiť informovanosť, osvetu a prevenciu, skvalitniť životné podmienky a hygienu, znížiť úmrtnosť, a zvýšiť vek prvoroďčiek, znížiť narkomániu a začať zber údajov o reálnom zdravotnom stave.

Zamestnanosť

Hlavnými nedostatkami sú ekonomické a sociálne vylúčenie Rómov, segregácia a diskriminácia, vysoká nezamestnanosť a nízka kvalifikácia (a negramotnosť), „generácia mladých ľudí bez vzdelania, kvalifikácie, bez akýchkoľvek pracovných návykov a zručností“, demotivácia detí zo strany rodičov a komunity - deti „nemajú žiadny podnet z komunity, naopak, bežne sa odovzdáva skúsenosť, že miestom pre život je sociálne znevýhodnené prostredie a mladšie generácie si osvojujú správanie komunity, v ktorej žijú“.

Koncepcia má za cieľ zvyšovať zamestnanosť „aj prostredníctvom sociálneho zamestnania v sociálnych, obecných podnikoch, zakladanie obecných fariem (poľnohospodárstvo)“, budovať komunitné centrá „s poskytovaním komplexných služieb – od vytvárania pracovných miest cez vzdelávacie aktivity pre deti až po vzdelávanie dospelých“, do aktívnych prác prednostne zapájať dlhodobo nezamestnaných.

Bývanie

Slabinami sú sídelná segregácia, nízka kvalita bývania a infraštruktúry, nevysporiadané pozemky, nezáujem samosprávy stavať nové byty zo strachu pred migráciou ďalších Rómov a devastáciou bytov, „absencia definície sociálneho bývania“, neprimeranosť nákladov na bývanie, a nezáujem o spoločné priestory v osadách a

mestských enklávach.

Koncepcia má tieto ciele: vytypovať osady (na základe vzdialenosti, majetkovej nevysporiadanosti) a premiestniť ich, aby sa zvýšila ich šanca na sociálne začlenenie; zaviesť záväzné minimálne štandardy vybavenosti osád, zlepšiť infraštruktúru, občiansku vybavenosť, budovať hygienické centrá; pokračovať vo výstavbe obecných nájomných bytov pre občanov v hmotnej núdzi, definovať sociálne bývanie; „zaviesť možnosť odpracovania dlhu prostredníctvom prác“, a sociálnou prácou predchádzať neplatičstvu.

Prierezové témy

Kultúra a médiá. Zlepšiť obraz Rómov v médiách, a zvyšovať povedomie a prezentáciu kultúry, histórie, jazyka Rómov.

Rodová rovnosť. „V rómskej rodine pretrváva archaická deľba práce. Žena má vlastnú úlohu v rómskej societe, ktorá súvisí s jej reprodukčnou činnosťou a úlohou opatrovateľky. Na túto úlohu sú dievčatá pripravované od útleho veku. V segregovaných komunitách je žena hybnou silou v rodine a neformálnym vodcom. Rozhoduje o financiách, o výbere partnerov pre deti, o ich vzdelaní. Odborníci upozorňujú na súvislosti medzi postavením rómskej ženy v komunite a vzdelanostnou úrovňou. Rómske ženy po skončení povinnej školskej dochádzky často nepokračujú v príprave na povolanie, rýchle vstupujú do partnerských vzťahov a v skorom, v nedospelom veku sa stávajú matkami. Vzhľadom na nízku odbornú a vzdelanostnú prípravu patria do početnej skupiny nezamestnaných, s horšou pozíciou uplatnenia sa na trhu práce. Mnohokrát ani nemajú záujem o zamestnanie, pretože sú nevzdelané a starostlivosť o rodinu je vlastne pre ne povolaním. Vo viacerých prípadoch veľkú rolu zohrávajú tradície, keď manžel ani nedovolí, aby jeho žena išla pracovať. Tieto ženy sú preto odkázané na príjem zo sociálnej siete, a tým aj ich možnosť riešenia ich zamestnania je nestimulujúca. Súčasný stav ovplyvňuje skutočnosť, že za už skoro dospelé deti rozhodujú rodičia. Tento spôsob života spolu s vysokým stupňom segregácie (nemožnosťou vnímať iné vzory správania) je rozhodujúci pre udržiavanie archaických kultúrnych vzorov v komunite, ktoré konzervujú jej uzavretosť. Rómska rodina aj dnes určuje normy a pravidlá správania, kontroluje ich dodržiavanie a trestá porušovanie a tento spôsob života stiera hranice medzi súkromným a verejným.“ Rómske projekty často nie sú realizované v prospech komunity, ale len v prospech organizácií, ktoré ich vykonávajú, a rómske ženy sa preto odmietajú zúčastňovať stále nových rekvalifikačných kurzov, čo je verejnosti prezentované ako ich nezáujem. Projekty by mali byť šité na mieru konkrétnej komunity, nie iba na jednotlivcov a mali by brať do úvahy štruktúru komunity (veková, vzdelanostná...). Chýba vyhodnocovanie projektov a medializácia dobrých výsledkov. Koncepcia chce iniciovať výskum a seminár o špecifikách postavenia rómskej ženy.

Chudoba. Koncepcia chce znížiť chudobu detí zlepšením prístupu Rómov na trh práce.

Prameň: vláda (2008), krátené a upravované autormi.

Tabuľka 3. Odhad demografického vývoja rómskej populácie

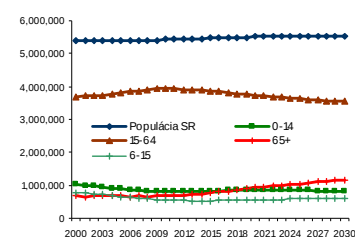
	2000-05	2006-10	2011-15	2016-20	2021-25	2026-30
Populácia	390.216	421.957	455.563	487.476	514.590	536.714
0-14	119.687	125.305	127.512	132.482	132.574	129.641
15-64	245.994	272.979	305.272	330.621	356.286	380.237
65+	24.535	23.674	22.778	24.374	25.730	26.836
6-15	91.017	84.970	81.640	85.680	89.780	92.080
Porovnanie a pramene						
Populácia						
Vaňo (2001): 2000	365.000	..	..	..	..	..
Save the Children (2001): 2000	368.554	..	..	..	..	..
Vaňo a Havariová (2002): 2002	375.000	..	..	..	..	..
Vláda (2004): 2003	320.000	..	..	..	..	..
Vaňo (2004): 2010,2015,2020,2025	..	435.300	468.900	499.200	524.000	..
Vek 0 až 14 rokov						
Vaňo (2001): 2000	139.833	..	..	..	..	..
Vaňo a Mészáros (2004): 2002	118.950	..	..	..	..	..
UNDP (2006): vek <15, 2005 39%	<153.745	..	..	..	..	..
Vaňo (2004): 2010,2015,2020,2025	..	124.225	129.704	134.334	131.401	..
Vek 15 až 64 rokov (produktívny vek)						
Vaňo (2001): 2000	>226.071	..	..	..	..	..
Vaňo (2004): 2002	235.000	..	..	..	..	..
UNDP (2006): vek 15-49, 2005 50,4%	>196.669	..	..	..	..	..
Vek 65 a viac rokov						
Vaňo (2001): 2000	<13.296	..	..	..	..	..
Vaňo (2004): 2002, 5,9%	22.850	..	..	..	..	..
UNDP (2006): vek 50+, 2005 10,2%	<<39.802	..	..	..	..	..
ÚVZ (2008): 2007, 12% dospelých	<32.000	..	..	..	..	..
Vaňo (2002): 2020, 5,0%	..	..	..	24.960	..	..
Vek 6 až 15 rokov (povinná školská dochádzka)						
Vaňo (2004): 2010,2015,2020,2025	..	81.700	81.600	88.400	90.700	..

Poznámky. Prvá časť tabuľky obsahuje priemerné hodnoty ročných odhadov za dané obdobie, druhá časť výber z použitých prameňov a údaje na porovnanie.

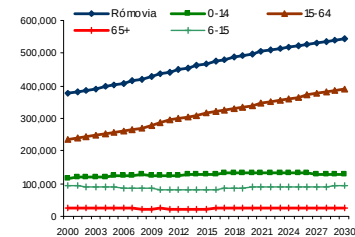
Prameň: autori.

Rámček 3. Odhad populačného vývoja Rómov a Nerómov

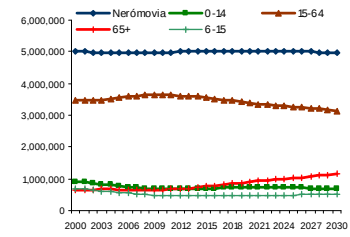
1. Počet osôb SR

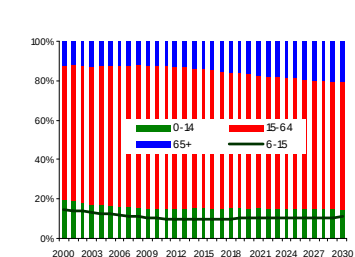
2. Rómska populácia

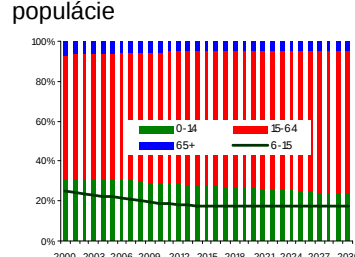
3. Nerómska populácia

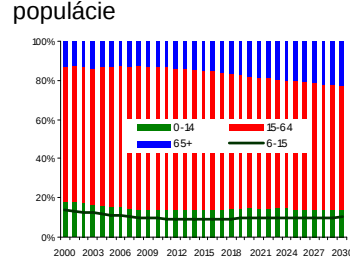
4. Veková štruktúra populácie SR

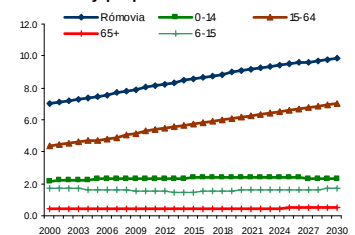
5. Veková štruktúra rómskej populácie

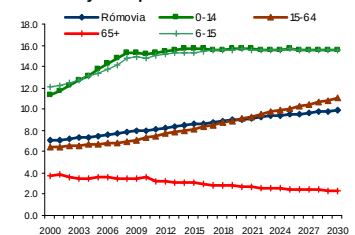
6. Veková štruktúra nerómskej populácie

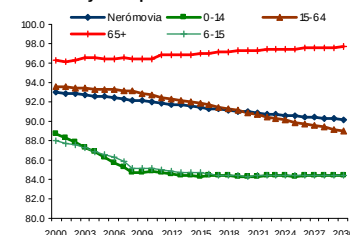
7. Podiel rómskej populácie na celkovej populácii SR, %

8. Podiel Rómov na príslušnej vekovej skupine SR, %

9. Podiel Nerómov na príslušnej vekovej skupine SR, %

Prameň: autori

Rámček 4. Trh práce – metodické vysvetlivky ŠÚ SR

Výberové zisťovania pracovných síl (VZPS) - LFS sú priebežným monitorovaním pracovných síl na základe priameho zisťovania vo vybraných domácnostiach. Základ pre zisťovanie pracovných síl tvorí stratifikovaný výber bytov, ktorý rovnomerne pokrýva celé územie Slovenskej republiky. Do vzorky je štvrtročne zaradených 10.250 bytov, čo predstavuje 0,6% z celkového počtu trvale obývaných bytov v SR. Predmetom zisťovania sú všetky osoby vo veku od 15 rokov žijúce v domácnostiach vybraných bytov bez ohľadu na to či majú v byte trvalý, prechodný alebo nehlásený pobyt, okrem inštitucionálneho obyvateľstva. Každá vybraná domácnosť zostáva vo vzorke päť za sebou nasledujúcich štvrtrokov. Všetky zistené údaje sa prepočítavajú na aktuálne demografické údaje o obyvateľstve SR prevzaté zo štatistického zisťovania o pohybe obyvateľstva. Metodika zisťovania vychádza z odporúčaní Medzinárodnej organizácie práce a Eurostatu.

Ekonomicky aktívne obyvateľstvo sú osoby vo veku od 15 rokov, ktoré patria medzi pracujúcich v civilnom sektore, nezamestnaných alebo príslušníkov ozbrojených zložiek. Vojaci vykonávajúci vojenskú základnú (náhradnú) službu sú v rámci EAO vykazovaní od roku 1997.

Ekonomicky neaktívne obyvateľstvo sú osoby, ktoré sú v sledovanom týždni bez práce, pretože sa pripravujú na povolanie, poberajú dôchodok, starajú sa o domácnosť, navštevujú rekvalifikačný kurz a z uvedených (prípadne ďalších) dôvodov si v priebehu posledných štyroch týždňov aktívne nehľadajú zamestnanie alebo si zamestnanie hľadajú, no nie sú schopní nastúpiť do 14 dní. Rovnako sem patria osoby na rodičovskej dovolenke a osoby, ktoré majú záujem pracovať, ale zamestnanie si nehľadajú, pretože neveria, že si nájdu primeranú prácu (tzv. odradení). Do ukazovateľa sú zahrnuté aj osoby mladšie ako 15 rokov.

Pracujúci podľa VZPS sú osoby vo veku od 15 rokov, ktoré v sledovanom (referenčnom) týždni vykonávajú aspoň jednu hodinu prácu za mzdu, plat, alebo prácu s cieľom dosiahnuť zisk vrátane osôb pracujúcich v zahraničí. Môže ísť o prácu na plný alebo skrátený úväzok, stálu, dočasnú, príležitostnú alebo sezónnu prácu. Medzi pracujúcich sú zahrnutí aj vypomáhajúci členovia domácností podnikateľov, ktorí za svoju činnosť nepoberajú žiadnu mzdu ani odmenu, profesionálni príslušníci ozbrojených zložiek, ako aj osoby v civilnej službe. Za pracujúcich sa považujú tiež osoby, ktoré majú prácu, ale v sledovanom týždni nepracujú pre chorobu, dovolenku, riadnu materskú dovolenku, školenie, zlé počasie, v dôsledku štrajku a výluky, s výnimkou osôb na dlhodobom neplatenom voľne a osôb na rodičovskej dovolenke.

Nezamestnaní podľa VZPS sú osoby vo veku od 15 rokov, ktoré v sledovanom týždni nemajú prácu, ktoré si v posledných štyroch týždňoch aktívne hľadajú prácu a ktoré sú schopné nastúpiť do práce najneskôr do dvoch týždňov. Tieto osoby môžu ale nemusia byť evidované na úradoch práce, sociálnych vecí a rodiny ako nezamestnané. Za nezamestnané sa považujú aj nepracujúce osoby, ktoré si prácu našli a do zamestnania nastúpia v priebehu troch mesiacov (do roku 2002 v priebehu jedného mesiaca).

Uchádzač o zamestnanie je občan, ktorý chce pracovať a hľadá zamestnanie a po podaní písomnej žiadosti o sprostredkovanie vhodného zamestnania je zaradený do evidencie uchádzačov o zamestnanie na úrade práce, sociálnych vecí a rodiny, v ktorého územnom obvode má trvalý pobyt. Tento občan nie je v pracovnom, štátnozamestnaneckom alebo členskom pomere, v služobnom vzťahu alebo doktorandom v dennej forme doktorandského štúdia; nevykonáva samostatnú zárobkovú činnosť; nevykonáva zárobkovú činnosť v členskom štáte EÚ alebo v cudzine; môže vykonávať zárobkovú činnosť najviac 64 hodín mesačne a jeho mzda alebo odmena za tento výkon nepresahuje 3.200 Sk, (106,22 EUR) mesačne. Nie sú tu uvádzaní záujemcovia o zamestnanie, ktorí si hľadajú iné zamestnanie, alebo ktorí majú záujem o poskytovanie odborných poradenských služieb a služieb vzdelávania a prípravy pre trh práce a nie sú uchádzačmi o zamestnanie. Do evidencie uchádzačov o zamestnanie sa nezaradí občan, ktorý sa sústavne pripravuje na povolanie, je dočasne práceneschopný, má nárok na materské, má priznaný starobný dôchodok alebo bol vyradený z evidencie uchádzačov o zamestnanie na základe požiadania o vyradenie z tejto evidencie a z dôvodov vykonávania práce bez pracovného pomeru, nástupu do zamestnania, nespolupráce s úradom práce alebo mu bolo v členskom štáte EÚ alebo v cudzine udelené povolenie na zamestnanie. Metodiku ukazovateľov určuje MPSVR SR a je obsiahnutá v zákone č.5/2004 Z. z. o službách zamestnanosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Miera evidovanej nezamestnanosti sa v súlade s dohovorom Medzinárodnej organizácie práce vypočíta z počtu disponibilných uchádzačov o zamestnanie, ktorí môžu bezprostredne po predložení ponuky vhodného voľného pracovného miesta nastúpiť do zamestnania a z počtu ekonomicky aktívnych osôb za predchádzajúci rok z výberového zisťovania pracovných síl.

Dávku v nezamestnanosti poskytuje uchádzačovi o zamestnanie Sociálna poisťovňa podľa zákona č.461/2003 Z. z. o sociálnom poistení po dobu 6 mesiacov odo dňa vzniku nároku na dávku v nezamestnanosti.

Prameň: ŠÚ SR, <http://www.statistics.sk/pls/elisw/utlData.htmlBodyWin?uic=80>, 6.1.2009. Posledná aktualizácia: 4.6.2008

Tabuľka 4. Odhad štatistík trhu práce pre Rómov podľa Filadelfiová a kol. (2006)

	Populácia	Aktívny vek	Aktívny vek /Populácia %	Zamestnaní /Aktívny vek%	Nezamestnaní /Aktívny vek%	Aktívny vek počet osôb
	(1)		(2)	(3)	(4)	(5)=(2)*(1)
Muži	614	15-59	57	10,5	72,0	350
Ženy	590	15-54	53	4,6	51,5	313
Populácia	1.204	..	..	..	..	663
	Zamestnaní	Nezamestnaní	Miera zamestnanosti	Miera nezamestnanosti	Miera participácie	
	(6)=(3)*(5)	(7)=(4)*(5)	(6)/(5)	(7)/(6+7)	(6+7)/(5)	
Charakteristiky trhu práce za daných predpokladov						
Muži	37	252	10,5	87,3	82,5	
Ženy	14	161	4,6	91,8	56,1	
Populácia	51	413	7,7	89,0	70,0	
Charakteristiky trhu práce s prihliadnutím na to, že len 18% nezamestnaných si aktívne hľadá prácu						
Populácia	51	74	7,7	59,2	18,9	

Prameň: Filadelfiová a kol. (2006) a výpočty autorov.

Tabuľka 5. Charakteristiky registrovaných nezamestnaných podľa skupín okresov

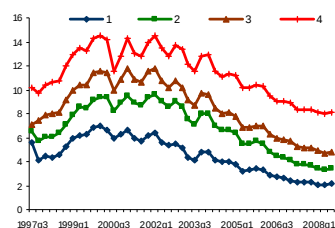
	Podiel rómskej populácie, %	Podiel registrovaných nezamestnaných na populácii v okrese, %			Podiel osôb bez vzdelania na registrovaných nezamestnaných, %		
		3q97-4q99	1q00-4q04	1q05-3q08	3q97-4q99	1q00-4q04	1q05-3q08
Skupina 1	0,2	5,3	5,4	2,7	0,5	0,2	0,2
Skupina 2	1,8	7,2	8,4	4,5	1,1	0,7	1,2
Skupina 3	5,9	9,0	10,2	5,9	2,1	2,3	3,4
Skupina 4	14,5	11,8	12,9	9,2	7,0	7,2	10,7
	Veľkosť populácie, 2003	Podiel osôb so základným vzdelaním na registrovaných nezamestnaných, %			Podiel osôb bez vzdelania a so základným vzdelaním, %		
		3q97-4q99	1q00-4q04	1q05-3q08	3q97-4q99	1q00-4q04	1q05-3q08
Skupina 1	1.461.840	22,4	20,3	19,5	22,8	20,5	19,7
Skupina 2	1.230.778	25,2	22,3	24,3	26,3	23,0	25,5
Skupina 3	1.451.086	32,7	29,7	32,4	34,8	31,9	35,8
Skupina 4	1.235.246	36,2	34,1	38,9	43,2	41,2	49,6
		Podiel osôb nezamestnaných viac ako 12 mesiacov, %			Podiel osôb nezamestnaných viac ako 24 mesiacov, %		
		3q97-4q99	1q00-4q04	1q05-3q08	3q97-4q99	1q00-4q04	1q05-3q08
Skupina 1		27,2	31,3	32,4	14,4	13,7	19,8
Skupina 2		34,1	41,2	44,6	18,9	20,8	30,6
Skupina 3		41,0	46,2	49,3	24,5	25,0	34,8
Skupina 4		46,3	51,4	58,8	27,7	29,5	43,7

Poznámky. Priemerné hodnoty pre okresy v skupine za dané obdobie. Počet okresov v skupine 1 až 3 po 20, v skupine 4 je 19.

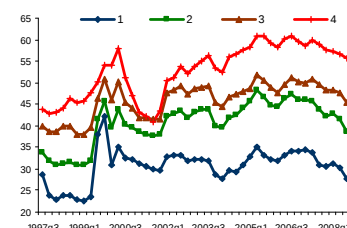
Prameň: ÚPSVAR a výpočty autorov.

Rámček 5. Registrovaná nezamestnanosť, 3q1997-3q2008, 4 skupiny okresov

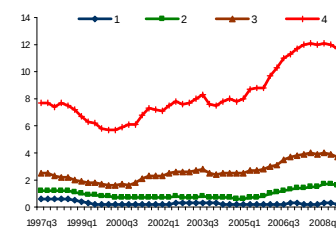
1. Podiel nezamestnaných na populácii okresu

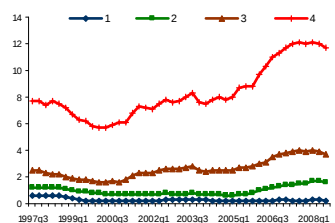
2. Podiel dlhodobo nezamestnaných (>12 mesiacov) na nezamestnaných

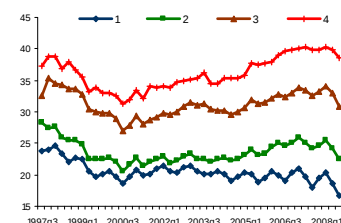
3. Podiel dlhodobo nezamestnaných (>24 mesiacov) na nezamestnaných

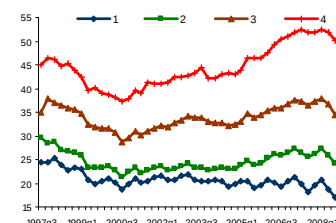
4. Podiel nezamestnaných bez vzdelania na nezamestnaných

5. Podiel nezamestnaných so základným vzdelaním na nezamestnaných

6. Podiel nezamestnaných bez vzdelania a so základným vzdelaním

Poznámky. Všetkých 79 okresov zoradených podľa veľkosti rómskej populácie (získaného z Mapovania rómskych osídlení) bolo rozdelených na 4 rovnaké skupiny s priemerným podielom Rómov 0,2%, 1,8%, 5,9% a 14,5%. Skupina 1: Bratislava I až V, Považská Bystrica, Bytča, Námestovo, Turčianske Teplice, Tvrdošín, Žilina, Trenčín, Senec, Myjava, Pezinok, Trnava, Čadca, Partizánske, Banská Bystrica, Púchov. Skupina 2: Košice III, Prievidza, Ilava, Hlohovec, Košice IV, Dolný Kubín, Ružomberok, Piešťany, Košice I, Martin, Nitra, Bánovce nad Bebravou, Kysucké Nové Mesto, Banská Štiavnica, Nové mesto nad Váhom, Zlaté Moravce, Topoľčany, Liptovský Mikuláš, Žarnovica, Detva. Skupina 3: Skalica, Senica, Komárno, Dunajská Streda, Levice, Nové Zámky, Galanta, Šafa, Žiar nad Hronom, Snina, Malacky, Brezno, Humenné, Krupina, Stropkov, Prešov, Zvolen, Sobrance, Košice II, Veľký Krtíš. Skupina 4: Bardejov, Medzilaborce, Lučenec, Poltár, Poprad, Svidník, Stará Ľubovňa, Michalovce, Trebišov, Sabinov, Rožňava, Levoča, Košice okolie, Vranov nad Topľou, Spišská Nová Ves, Gelnica, Rimavská Sobota, Kežmarok, Revúca.

Prameň: autori

Tabuľka 6. Odhad počtu a štruktúry registrovaných nezamestnaných Rómov a Nerómov

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Počet registrovaných nezamestnaných									
Nerómov	431.212	431.777	416.937	351.523	317.535	256.500	217.786	177.152	157.639
Rómov	85.396	88.656	92.654	90.033	86.318	82.417	77.003	71.859	69.413
Počet registrovaných nezamestnaných bez vzdelania									
Nerómov	4.620	5.664	6.639	6.507	5.719	5.149	5.687	5.607	5.088
Rómov	7.871	9.422	10.390	10.228	9.604	9.414	10.613	10.796	10.388
Počet registrovaných nezamestnaných so základným vzdelaním									
Nerómov	105.610	107.896	106.754	91.082	80.782	67.526	59.791	49.357	42.508
Rómov	35.692	38.281	40.791	39.592	37.744	37.437	36.248	34.243	32.798
Počet registrovaných nezamestnaných bez vzdelania alebo so základným vzdelaním									
Nerómov	110.230	113.560	113.393	97.589	86.500	72.675	65.478	54.964	47.596
Rómov	43.563	47.703	51.182	49.821	47.348	46.850	46.861	45.039	43.186
Počet dlhodobo (viac, ako 12 mesiacov) nezamestnaných									
Nerómov	184.075	170.399	185.270	157.522	137.305	120.230	101.298	81.857	67.949
Rómov	54.865	42.088	56.467	58.361	57.917	57.050	52.956	47.864	44.717
Počet dlhodobo (viac, ako 24 mesiacov) nezamestnaných									
Nerómov	85.040	84.621	88.636	89.183	83.235	76.760	70.951	59.018	49.378
Rómov	35.252	25.688	25.688	37.407	41.065	42.472	41.321	37.586	34.720
Podiel nezamestnaných bez vzdelania na nezamestnanosti (v skupine), %									
Nerómov	1,1	1,3	1,6	1,9	1,8	2,0	2,6	3,2	3,2
Rómov	9,2	10,6	11,2	11,4	11,1	11,4	13,8	15,0	15,0
Podiel nezamestnaných so základným vzdelaním na nezamestnanosti (v skupine), %									
Nerómov	24,5	25,0	25,6	25,9	25,4	26,3	27,5	27,9	27,0
Rómov	41,8	43,2	44,0	44,0	43,7	45,4	47,1	47,7	47,3
Podiel nezamestnaných bez vzdelania alebo so základným vzdelaním na nezamestnanosti (v skupine), %									
Nerómov	25,6	26,3	27,2	27,8	27,2	28,3	30,1	31,0	30,2
Rómov	51,0	53,8	55,2	55,3	54,9	56,8	60,9	62,7	62,2
Podiel dlhodobo nezamestnaných (viac, ako 12 mesiacov) na nezamestnanosti (v skupine), %									
Nerómov	42,7	39,5	44,4	44,8	43,2	46,9	46,5	46,2	43,1
Rómov	64,2	47,5	60,9	64,8	67,1	69,2	68,8	66,6	64,4
Podiel dlhodobo nezamestnaných (viac, ako 24 mesiacov) na nezamestnanosti (v skupine), %									
Nerómov	19,7	19,6	21,3	25,4	26,2	29,9	32,6	33,3	31,3
Rómov	41,3	29,0	27,7	41,5	47,6	51,5	53,7	52,3	50,0

Prameň: ÚPSVAR a výpočty autorov.

Tabuľka 7. Odhady štatistík trhu práce podľa registrovanej nezamestnanosti

	2000-05	2006-10	2011-15	2016-20	2021-25	2026-30
Slovensko						
Osoby v produktívnom veku	3.745,8	3.900,5	3.901,4	3.786,9	3.669,1	3.635,0
Zamestnaní	2.144,0	2.374,3	2.577,8	2.640,4	2.598,1	2.592,1
v zahraničí	94,0	158,1	151,1	134,7	129,9	129,6
Nezamestnaní	473,9	289,7	252,4	235,9	219,8	201,1
Miera participácie	69,9	68,3	72,5	76,0	76,8	76,8
Miera zamestnanosti	57,2	60,9	66,1	69,7	70,8	71,3
Miera nezamestnanosti	18,1	10,9	8,9	8,2	7,8	7,2
Rómovia						
Osoby v produktívnom veku	246,0	273,0	305,3	330,6	356,3	380,2
Zamestnaní	25,8	45,4	54,8	59,3	63,9	68,2
v zahraničí	1,1	3,0	3,2	3,0	3,2	3,4
Nezamestnaní	92,5	85,6	91,8	99,4	107,1	114,3
Miera participácie	48,1	48,0	48,0	48,0	48,0	48,0
Miera zamestnanosti	10,5	16,6	17,9	17,9	17,9	17,9
Miera nezamestnanosti	78,2	65,4	62,6	62,6	62,6	62,6
Nerómovia						
Osoby v produktívnom veku	3.499,8	3.627,6	3.596,1	3.456,3	3.312,8	3.254,8
Zamestnaní	2.118,2	2.328,9	2.523,0	2.581,1	2.534,1	2.523,8
v zahraničí	92,9	155,1	147,9	131,6	126,7	126,2
Nezamestnaní	381,4	204,1	160,6	136,5	112,7	86,8
Miera participácie	71,4	69,8	74,6	78,6	79,9	80,2
Miera zamestnanosti	60,5	64,2	70,2	74,7	76,5	77,5
Miera nezamestnanosti	15,3	8,1	6,0	5,0	4,3	3,3

Priemerné ročné hodnoty. Počet osôb v tisícoch, miery v percentách. Prameň: výpočty autorov. Výsledná miera participácie Rómov 48% je kompromisom medzi mierou zamestnanosti a nezamestnanosti. Čím nižšia miera participácie, tým nižšia miera

zamestnanosti a vyššia miera nezamestnanosti.

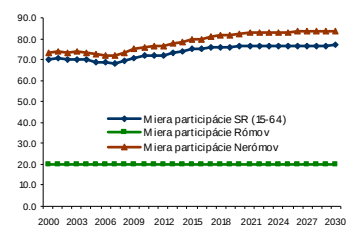
Tabuľka 8. Odhady štatistík trhu práce podľa výberového zisťovania

	2000-05	2006-10	2011-15	2016-20	2021-25	2026-30
Slovensko						
Osoby v produktívnom veku	3.745,8	3.900,5	3.901,4	3.786,9	3.669,1	3.635,0
Zamestnaní	2.144,0	2.374,3	2.577,8	2.640,4	2.598,1	2.592,1
v zahraničí	94,0	158,1	151,1	134,7	129,9	129,6
Nezamestnaní	473,9	289,7	252,4	235,9	219,8	201,1
Miera participácie	69,9	68,3	72,5	76,0	76,8	76,8
Miera zamestnanosti	57,2	60,9	66,1	69,7	70,8	71,3
Miera nezamestnanosti	18,1	10,9	8,9	8,2	7,8	7,2
Rómovia						
Osoby v produktívnom veku	246,0	273,0	305,3	330,6	356,3	380,2
Zamestnaní	22,4	29,8	34,4	37,3	40,2	42,9
v zahraničí	1,1	3,0	3,2	3,0	3,2	3,4
Nezamestnaní	26,8	24,8	26,6	28,8	31,1	33,1
Miera participácie	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0
Miera zamestnanosti	9,1	10,9	11,3	11,3	11,3	11,3
Miera nezamestnanosti	54,5	45,5	43,6	43,6	43,6	43,6
Nerómovia						
Osoby v produktívnom veku	3.499,8	3.627,6	3.596,1	3.456,3	3.312,8	3.254,8
Zamestnaní	2.121,6	2.344,6	2.543,3	2.603,1	2.557,9	2.549,1
v zahraničí	92,9	155,1	147,9	131,6	126,7	126,2
Nezamestnaní	447,1	264,9	225,7	207,1	188,8	168,0
Miera participácie	73,4	71,9	77,0	81,3	82,9	83,5
Miera zamestnanosti	60,6	64,6	70,7	75,3	77,2	78,3
Miera nezamestnanosti	17,4	10,2	8,2	7,4	6,9	6,2

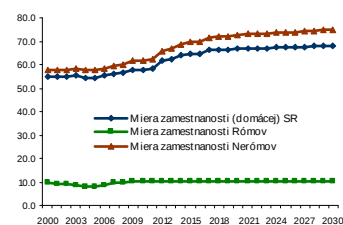
Priemerné ročné hodnoty. Počet osôb v tisícoch, miery v percentách. Prameň: výpočty autorov.

Rámček 6. Odhad štatistík trhu práce podľa výberového zisťovania

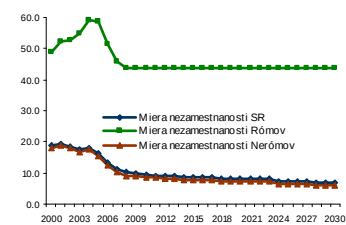
1. Miera participácie, %

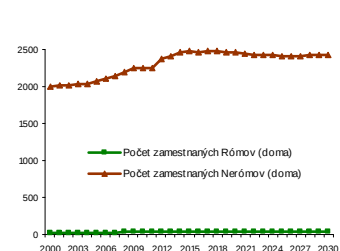
2. Miera zamestnanosti, %

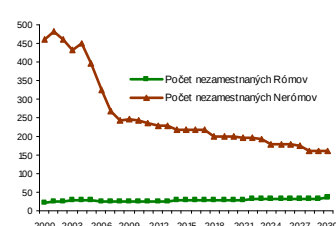
3. Miera nezamestnanosti, %

4. Počet zamestnaných osôb, '000

5. Počet nezamestnaných osôb, '000

Poznámky. Zamestnanosť je rátaná len zo zamestnanosti na Slovensku, nie v zahraničí, kvôli konzistentnosti výpočtu hrubého domáceho produktu na zamestnanca v kapitole 4.

Prameň: autori

Tabuľka 9. Objem vyplatených dávok, milión EUR

	2004	2005	2006	2007	2008
Pomoc v hmotnej núdzi	242,8	254,8	278,6	278,9	226,6
Dávky a príspevky v hmotnej núdzi	209,2	234,3	256,6	256,5	207,5
- pre uchádzačov o zamestnanie	174,9	183,2	201,3	189,1	151,5
Dotácia na stravu	0,0	10,3	12,6	11,8	10,7
Dotácia na školské potreby	0,0	2,3	3,0	4,0	2,2
Dotácia na štipendium	0,0	2,5	3,9	3,4	2,8
Podpora rodiny	445,0	523,7	536,8	548,2	557,2
Prídavok na dieťa	226,6	288,0	280,9	274,0	267,7
Rodičovský príspevok	192,2	216,8	234,3	244,7	250,9
Príspevky pre ťažko zdravotne postihnutých	136,0	167,8	174,9	179,8	178,9
Spolu	823,8	946,2	990,4	1.006,9	962,8

Prameň: ÚPSVAR.

Tabuľka 10. Počet poberateľov a vyplácané objemy sociálnych dávok podľa skupín okresov

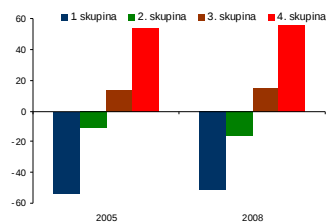
	Počet poberateľov dávok v chudobe na 1000 obyvateľov		Počet poberateľov prídavkov na deti na 1000 obyvateľov		Počet poberateľov rodičovských príspevkov na 1000 obyvateľov	
	2005	2008	2005	2008	2005	2008
Skupina 1	15,8	15,8	137,8	132,8	23,0	24,6
Skupina 2	30,5	26,8	139,9	131,9	22,8	23,1
Skupina 3	38,9	36,9	139,7	131,3	23,4	23,2
Skupina 4	52,9	50,0	142,7	134,6	29,7	29,4
Slovensko	34,3	32,1	140,0	132,6	24,7	25,0
Variácia	358,2	300,1	55,1	69,0	22,4	19,9
	Objem dávok v chudobe, EUR/obyvateľ		Objem prídavkov na deti, EUR/obyvateľ		Objem rodičovských príspevkov, EUR/obyvateľ	
	2005	2008	2005	2008	2005	2008
Skupina 1	1,5	1,2	4,3	4,1	3,2	3,9
Skupina 2	3,0	2,4	4,3	4,0	3,1	3,6
Skupina 3	4,3	3,7	4,4	4,0	3,2	3,6
Skupina 4	6,7	6,5	5,0	4,7	4,1	4,6
Slovensko	3,8	3,4	4,5	4,2	3,4	3,9
Variácia	6,8	6,5	0,38	0,37	0,42	0,47

Poznámka. Okresy zoradené podľa podielu rómskej populácie od najnižšieho (skupina 1) po najvyšší (skupina 4). Pozri aj Rámček 3.

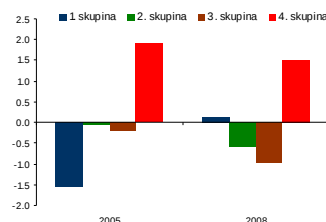
Prameň: ÚPSVAR, Vláda SR (2004), výpočty autorov.

Rámček 7. Počet poberateľov a objem dávok podľa skupín okresov v % slovenského priemeru

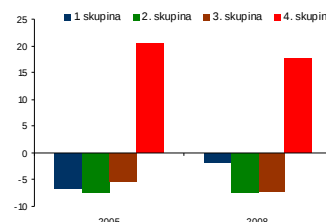
1. Počet poberateľov dávok v chudobe na 1000 obyvateľov

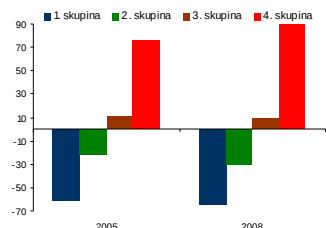
2. Počet poberateľov prídavkov na deti na 1000 obyvateľov

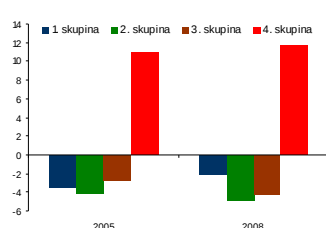
3. Počet poberateľov rodičovských prídavkov na 1000 obyvateľov

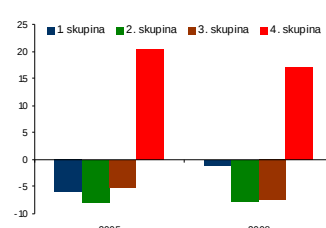
4. Objem dávok v chudobe, EUR/obyvateľ

5. Objem prídavkov na deti, EUR/obyvateľ

6. Objem rodičovských prídavkov, EUR/obyvateľ

Poznámky. Priemerné hodnoty pre skupiny sú prerátané na percentá slovenského okresného priemeru.

Prameň: ÚPSVAR, Vláda SR (2004), výpočty autori.

Tabuľka 11. Odhad počtu poberateľov dávok a objemu im vyplácaných dávok

	Priemerný mesačný počet poberateľov dávok					
	Sociálne dávky		Prídavky na deti		Rodičovské príspevky	
	2005	2008	2005	2008	2005	2008
Majorita, osoby	141.797	132.065	693,848	658,006	115.049	117.777
Slovensko, osoby	175.746	165.713	755.905	715.600	131.163	134.050
Rómska populácia, osoby	33.949	33.648	62,057	57,594	16.114	16.273
Slovensko = 100%	19,3	20,3	8,2	8,0	12,3	12,1
Majoritná populácia, %	2,8	2,7	13,9	13,2	2,3	2,4
Rómska populácia, %	8,4	8,0	15,4	13,7	4,0	3,9

	Objem dávok za rok, milión EUR					
	Sociálne dávky		Prídavky na deti		Rodičovské príspevky	
	2005	2008	2005	2008	2005	2008
Majorita spolu	175,0	146,5	259,6	240,8	189,9	220,5
Slovensko spolu	234,3	207,5	288,0	267,7	216,5	250,9
Rómska populácia spolu	59,3	60,9	28,4	26,9	26,6	30,4
Slovensko = 100%	25,3	29,4	9,9	10,1	12,3	12,1
Majoritná populácia, €/osoba	35,1	29,4	52,1	48,3	38,1	44,2
Rómska populácia, €/osoba	62,8	69,6	70,5	63,8	66,0	72,1
Majorita 0-14, €/osoba	..	..	336,4	340,6	246,1	311,9
Rómovia 0-14, €/osoba	..	..	231,5	211,5	216,9	238,9

Prameň: odhady autorov.

Tabuľka 12. Počet škôl pre mentálne postihnuté deti

	Počet škôl			Počet špeciálnych integrovaných tried		
	Materská škola	Špeciálna ZŠ	Odborné učilište	Materská škola	Špeciálna ZŠ	Odborné učilište
Bratislavský	2	9	5	1	7	0
Trnavský	2	26	9	0	6	0
Trenčiansky	0	13	7	2	2	0
Nitriansky	3	20	5	1	14	0
Žilinský kraj	2	15	8	0	13	0
Banskobystrický	1	25	13	0	37	0
Prešovský	3	26	14	1	80	0
Košický	2	27	15	2	66	0
Slovensko	15	161	76	7	225	0

Poznámky: Počet špeciálnych integrovaných tried pri bežných školách, Odborné učilište a praktické školy.

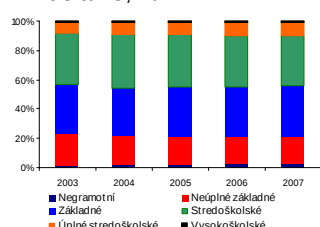
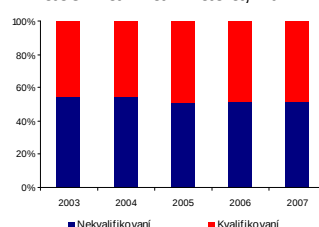
Prameň: Ústav informácií a prognóz školstva (2008b).

Tabuľka 13. Počet detí v školách pre mentálne postihnuté deti a odhady

	Podľa národnosti		Odhad1 – rovnaký podiel na etniku		Odhad2 – rôzny podiel na etniku	
	Rómovia	Nerómovia	Rómovia	Nerómovia	Rómovia	Nerómovia
Bratislavský	0	932	131	801	131	801
Trnavský	44	1.483	215	1.312	215	1.312
Trenčiansky	0	914	129	785	129	785
Nitriansky	16	1.646	234	1.428	234	1.428
Žilinský kraj	0	1.344	189	1.155	189	1.155
Banskobystrický	25	2.833	403	2.455	1.358	1.500
Prešovský	587	5.398	843	5.142	4.485	1.500
Košický	338	4.850	731	4.457	3.688	1.500
Slovensko	1.010	19.400	2.875	17.535	10.429	9.981

Poznámky: Odhad 1: vychádzame z odhadu počtu školopovinných detí v roku 2007: 86.000 Rómov a 522.000 Nerómov, a rovnakom podiele mentálne postihnutých detí v oboch etnikách, 3,4%. Odhad2: vzhľadom na nie veľké rozdiely vo veľkosti populácie v krajoch (najmenej trnavská, 556.000 osôb v roku 2007, najviac prešovská, 801.000 osôb) predpokladáme, že počet mentálne postihnutých Nerómov podľa Odhadu 1 by nemal prekročiť 1.500 osôb (pravda pre 5 krajov). Podiel mentálne postihnutých detí v rómskom etniku je potom 12%, v nerómskom etniku 2%.

Prameň: Ústav informácií a prognóz školstva (2008b) a ŠO SR, odhady autori.

Rámček 8. Vzdelanie a pracovná kvalifikácia odsúdených**1. Vzdelanie, %****2. Pracovná kvalifikácia, %**

Prameň: Ročenka Zboru väzenskej a justičnej stráže za rok 2007, tabuľky 9 a 10, výpočty autori.

Tabuľka 14. Model vývoja na trhu práce

	2000-05	2006-10	2011-15	2016-20	2021-25	2026-30
Slovensko						
Osoby v produktívnom veku	3.745,8	3.900,5	3.901,4	3.786,9	3.669,1	3.635,0
Zamestnaní	2.270,8	2.525,8	2.761,6	2.852,2	2.833,0	2.847,0
v zahraničí	94,0	158,1	151,1	134,7	129,9	129,6
Nezamestnaní	478,4	284,8	244,9	226,9	209,1	187,6
Miera participácie	73,4	72,1	77,1	81,3	82,9	83,5
Miera zamestnanosti	60,6	64,8	70,8	75,3	77,2	78,3
Miera nezamestnanosti	17,4	10,1	8,1	7,4	6,9	6,2
Rómovia						
Osoby v produktívnom veku	246,0	273,0	305,3	330,6	356,3	380,2
Zamestnaní	149,1	181,2	218,2	249,1	275,1	297,8
v zahraničí	1,1	3,0	3,2	3,0	3,2	3,4
Nezamestnaní	31,4	19,9	19,2	19,8	20,3	19,6
Nerómovia						
Osoby v produktívnom veku	3.499,8	3.627,6	3.596,1	3.456,3	3.312,8	3.254,8
Zamestnaní	2.121,6	2.344,6	2.543,3	2.603,1	2.557,9	2.549,1
v zahraničí	92,9	155,1	147,9	131,6	126,7	126,2
Nezamestnaní	447,1	264,9	225,7	207,1	188,8	168,0
Rozdiel oproti základnému scenáru (Slovensko)						
Zamestnaní (000 osôb)	126,8	151,4	183,8	211,8	234,9	254,9
Nezamestnaní (000 osôb)	4,6	-5,0	-7,5	-9,0	-10,8	-13,5
Miera participácie (ppb)	3,5	3,8	4,5	5,4	6,1	6,6
Miera zamestnanosti (ppb)	3,4	3,9	4,7	5,6	6,4	7,0
Miera nezamestnanosti (ppb)	-0,7	-0,7	-0,8	-0,8	-0,9	-1,0

Priemerné ročné hodnoty. Počet osôb v tisícoch, miery v percentách. Predpoklad modelu je, že správanie Rómov a Nerómov je na trhu práce rovnaké. Preto je aj miera participácie, zamestnanosti a nezamestnanosti Rómov a Nerómov rovnaká.. Parametre základného scenára sú uvedené v tabuľke 8. PPB označuje počet percentuálnych bodov. Prameň: výpočty autorov.

Tabuľka 15. Model vývoja dávok v chudobe

	2000-05	2006-10	2011-15	2016-20	2021-25	2026-30
Základný scenár						
Objem dávok spolu, EURm	318,4	258,7	251,4	254,6	270,2	291,7
Rómom	79,7	73,7	87,7	106,1	125,7	145,3
Nerómom	238,7	185,0	163,7	148,5	144,5	146,4
Objem dávok spolu, %HDP	0,85	0,39	0,25	0,19	0,15	0,12
Model						
Objem dávok spolu, EURm	273,4	212,9	191,8	178,0	176,8	181,9
Objem dávok spolu, %HDP	0,73	0,32	0,19	0,13	0,10	0,08
Rozdiel oproti základnému scenáru						
Objem dávok spolu, EURm	45,1	45,8	59,5	76,7	93,4	109,8
Objem dávok spolu, ppb	0,12	0,07	0,06	0,06	0,05	0,05

Priemerné ročné hodnoty. Model vychádza z objemu dávok v hmotnej núdzi vyplatených v rokoch 2000-2008 (zvlášť po reforme v roku 2004), vývoja na trhu práce a rastu inflácie (dávky sa zvyšujú o 90% inflácie ročne). PPB označuje počet percentuálnych bodov. Prameň: výpočty autorov.

Tabuľka 16. Model vývoja sociálneho a zdravotného poistenia

	2000-05	2006-10	2011-15	2016-20	2021-25	2026-30
Sociálne poistenie						
Základný scenár, EURm	10,9	22,4	30,6	36,7	38,4	37,7
Modelový scenár, EURm	4,7	8,4	9,8	10,2	9,9	9,2
Rozdiel, EURm	6,2	14,0	20,8	26,5	28,6	28,5
Rozdiel, %HDP	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,01
Zdravotné poistenie						
Základný scenár, EURm	538,5	1.007,8	1.319,9	1.666,2	2.101,0	2.659,2
Modelový scenár, EURm	517,2	956,9	1.235,1	1.542,4	1.931,8	2.428,0
Rozdiel, EURm	21,3	50,9	84,8	123,8	169,2	231,2
Rozdiel, %HDP	0,05	0,07	0,08	0,09	0,09	0,10

Priemerné ročné hodnoty. Model sociálneho poistenia vychádza z priemerného počtu dvoch detí do 6 rokov na jedného nezamestnaného príjemcu. Rast poistného je odvodený od váženého priemeru rastu inflácie a HDP. Model zdravotného poistenia vychádza z počtu nepracujúcich osôb. Rast poistného je dvojnásobkom max (HDP, CPI). Prameň: výpočty autorov.

Tabuľka 17. Model vývoja nákladov na špeciálne školstvo

	2000-05	2006-10	2011-15	2016-20	2021-25	2026-30
Základný scenár, EURm						
Náklady na SZŠ Rómov	24,2	36,7	44,5	56,6	69,5	81,4
Model						
Náklady na SZŠ Rómov	3,8	5,8	7,0	8,9	10,9	12,8
Zvýšené náklady na ZŠ	5,9	9,2	11,2	14,2	17,5	20,5
Rozdiel oproti základnému scenáru						
Čisté úspory, EURm	14,5	21,7	26,3	33,5	41,1	48,1
Čisté úspory, % HDP	0,04	0,03	0,03	0,02	0,02	0,02

Priemerné ročné hodnoty. Základný scenár vychádza z objemu nákladov na základné a špeciálne školy v rokoch 2000-2007 a demografického vývoja žiakov školopovinnej dochádzky. Model vychádza z predpokladu rovnakého podielu rómskych a nerómskych detí v špeciálnych školách na respektívnych populáciách školopovinných detí. Čisté úspory sú potom rozdielom medzi ušetrenými nákladmi na špeciálnych školách a zvýšenými nákladmi na základných školách. Prameň: výpočty autorov.

Tabuľka 18. Model vývoja nepriamych nákladov – tvorba HDP

	2000-05	2006-10	2011-15	2016-20	2021-25	2026-30
Základný scenár, EURm						
HDP	39.491	67.492	100.006	138.200	184.936	240.756
z toho vytvorený Rómami	407	820	1.287	1.894	2.779	3.865
v % celkového HDP	1,0	1,2	1,3	1,4	1,5	1,6
Model, EURm						
HDP	41.948	72.124	107.590	149.915	202.585	265.713
z toho vytvorený Rómami	2.864	5.452	8.871	13.609	20.428	28.822
v % celkového HDP	6,8	7,6	8,2	9,1	10,1	10,8
Rozdiel oproti základnému scenáru						
Nárast HDP, EURm	2.457	4.632	7.584	11.715	17.649	24.957
Nárast HDP, % HDP	6,2	6,9	7,6	8,5	9,5	10,4

Priemerné ročné hodnoty. Prameň: výpočty autorov.

Tabuľka 19. Zhrnutie predpokladaných úspor

	2000-05	2006-10	2011-15	2016-20	2021-25	2026-30
Priame náklady, EURm	102,7	156,0	223,3	301,8	383,6	479,3
Dávky v chudobe	45,1	45,8	59,5	76,7	93,4	109,8
Sociálne poistenie	6,2	14,0	20,8	26,5	28,6	28,5
Školstvo	14,5	21,7	26,3	33,5	41,1	48,1
Zdravotné poistenie	21,3	50,9	84,8	123,8	169,2	231,2
Kriminalita	12,7	19,1	25,6	32,9	40,5	48,1
Administratívne úspory 2,9%	2,9	4,4	6,3	8,5	10,8	13,5
Nepriame náklady, EURm	2.457,0	4.632,2	7.583,8	11.714,8	17.649,1	24.956,9
Spolu, EURm	2.559,7	4.788,2	7.807,1	12.016,6	18.032,7	25.436,2
Spolu, % HDP	6,4	7,1	7,8	8,7	9,7	10,6

Priemerné ročné hodnoty. Prameň: výpočty autorov.

Tabuľka 20. Súčasná hodnota úspor, rok 2009

	Diskont 8%	Diskont 10%	Diskont 12%
Úspory za 31 rokov (2000-2030)			
EURm	168.667	150.138	137.234
%HDP (2009)	230	205	187
Úspory za 22 rokov (2009-2030)			
EURm	129.087	106.904	89.978
%HDP (2009)	176	146	123

Prameň: výpočty autorov.